

2014
2.

BELÜGYI SZEMLE

A BELÜGYMINISZTERIUM SZAKMAI, TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

RITTER ILDIKÓ: Fertőzések és félelmek a büntetés-végrehajtási intézetekben

PAP JÚLIA: Munka és büntetés. A közérdekű munkáról és a fogvatartottak munkáltatásáról

FLIEGAUF GERGELY: Fiatalkorú fogvatartottak a börtönben: kognitív és kriminálpszichológiai megfontolások

VÁRNAGY-TÓTH MARIANN: Női elítéltek börtönkörnyezetben. Egy empirikus kutatás tapasztalatai

KOVÁCS ZSUZSA GYÖNGYVÉR: A kényszergyógykezelés végrehajtása

LÉNÁRT FERENC: A titkosszolgálatok hatékony feladat-ellátási rendszere, különös figyelemmel a gazdasági és pénzügyi válságok kezelésére

62.
évfolyam

TARTALOM 2014/2.

RITTER ILDIKÓ Fertőzések és félelmek
a büntetés-végrehajtási intézetekben (5–27)

PAP JÚLIA Munka és büntetés
A közérdekű munkáról és a fogvatartottak munkáltatásáról
(28–42)

FLIEGAUF GERGELY Fiatalkorú fogvatartottak a börtönben:
kognitív- és kriminálpszichológiai megfontolások
(43–50)

VÁRNAGY-TÓTH MARIANN Női elítéltek börtönkörnyezetben
Egy empirikus kutatás tapasztalatai (51–65)

KOVÁCS ZSUZSA GYÖNGYVÉR A kényszergyógykezelés végrehajtása (66–81)

LÉNÁRT FERENC A titkosszolgálatok hatékony
feladat-ellátási rendszere, különös figyelemmel
a gazdasági és pénzügyi válságok kezelésére
(82– 95)

DÉRY KINGA Katonai és biztonsági magánvállalatok
külföldi tevékenysége: szabályozási kérdések
(96–110)

MARAFFAI TAMÁS Nyomozók és magánnyomozók:
a köz- és magán-együttműködés lehetőségei
a bűncselekmények nyomozásakor (111–115)

FÁZSI LÁSZLÓ Jól időzített intézkedés (116–118)

• HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

LEHOCZKI ÁGNES Donászi és Nagy esete a narcizmussal (119–142)

SZERZŐK 2014/2.

DR. DÉRY KINGA nemzetközi jogász

DR. FÁZSI LÁSZLÓ PHD tanácselnök,
Nyíregyházi Törvényszék

DR. FLIEGAUF GERGELY PHD pszichológus, egyetemi docens,
büntetés-végrehajtási tanácsos,
Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Rendészettudományi Kar
Büntetés-végrehajtási Tanszék

KOVÁCS ZSUZSA GYÖNGYVÉR doktorjelölt,
Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék

LEHOCZKI ÁGNES bv. főhadnagy, klinikai szakpszichológus,
Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet

DR. LÉNÁRT FERENC a közgazdaságtudományok kandidátusa

DR. MARAFFAI TAMÁS ügyész,
Pestvidéki Nyomozó Ügyészség

PAP JÚLIA Központi Gazdasági Ellátó Igazgatóság
Igazgatási Szolgálat Közbeszerzési Osztály

RITTER ILDIKÓ tudományos munkatárs,
Országos Kriminológiai Intézet

VÁRNAGY-TÓTH MARIANN pszichológus, PhD-hallgató,
Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar

SUMMARY

Ritter, Ildikó

Infections and fear in detention facilities [5–27]

The author provides an overview of a recent research on HCV infection among prisoners.

Pap, Júlia

Labour and punishment [28–42]

The author provides an overview of the Hungarian penal law by showing the advantages and disadvantages of employing a convict during a prison sentence or as an alternative punishment.

Fliegauf, Gergely

Juvenile detainees: cognitive and criminal-psychological observations [43–50]

The author provides an overview of some of the challenges the new, 2013 Hungarian prison code poses for experts working with juvenile prisoners. Special emphasis is given to changing brain capacity, newly discovered specialities of adolescence, moral conflict, long sentence, identification with perpetrator and victim, prison rape, suicide, self harm and benzodiazepine abuse.

Várnagy-Tóth, Mariann

Female convicts: findings of an empirical research [51–65]

The author provides an overview of an empirical research conducted in 2011 among 96 female convicts at the Mélykut Department of Pálhalma National Prison in Hungary.

Kovács, Zsuzsa Gyöngyvér

Involuntary treatment in mental institutions [66–81]

The author provides an overview of the practical and moral dilemmas surrounding treatment in the Forensic Mental Institutions in Hungary.

Lénárt, Ferenc

Secret services in and economic and financial crisis [82–95]

The author provides an assessment of the role state-run and private secret services in financial crisis management.

SUMMARY

Déry, Kinga

Private military and security companies abroad: regulatory questions [96–110]

The author provides a comprehensive overview of the international, national and self-regulation of the activities of private military and security companies, the ways in which the concerned approaches complement each other, the gaps related to the implementation of the relevant instruments, the issues related to responsibilities for violations of the law, as well as the related work of the UN's Working Group on the Use of Mercenaries.

Maraffai, Tamás

Private and “public” detectives: potential cooperation [111–115]

Pointing to the inadequate legal regulation, the author reflects on recent Hungarian cases where the cooperation among private detectives, hired by victims unsatisfied with the investigation, used illegal means to obtain information from the police.

Fázi, László

Good timing in police work [116–118]

The author uses a specific case in Hungary to demonstrate the importance of timing in police action.

Lehoczki, Ágnes

Donászi, Nagy and narcissism [119–142]

The author provides a comparison of the psychological profile of two infamous Hungarian narcissistic and suicidal murderers.

RITTER ILDIKÓ

Fertőzések és félelmek a büntetés-végrehajtási intézetekben¹

„Maga tudja, hogyan lehet elkapni ezt a hepatitisfertőzést? [...] Remélem, hogy én nem kaptam el tőlük (*az elítéltektől – a szerző megj.*), félek, ezért is mentem szűrésre! [...] El kéne őket különíteni, mert így az örök is veszélyben vannak; nem akarok fertőzést hazavinni a családomba!” (Egy fegyőr a hepatitis C-fertőzött elítéltekről)

Bevezetés

A fertőző betegségek és az ezektől való félelem gyakorlatilag egyidős az emberiséggel. Már az ókori irodalmi művekben is olvashatunk járványokról, bár ma már pontosan nem állapítható meg, hogy jellemzően milyen fertőző betegségekről volt szó. Feltételezhető, hogy himlő, pestis, maláriaepidémia szedte akkortájt az áldozatait. A középkor meghatározó járványa a pestis, a himlő és a lepra volt. A pestis a XI. század elején Egyiptomból indult el, és rövid idő alatt eljutott Európába. Hazánkat a tatárjárás körül érte el. A himlőt és a leprát a hazatérő keresztes hadak hurcolták Európába. Az újkor pusztító járványa a szifilisz, a flekktífusz és a kolera volt. Utóbbi 1817-ben tört be Európába. Hazánkban mintegy félmillióan betegedtek meg az 1831-es nagy kolerajárványban. A diftéria és a tuberkulózis több ezer gyermek halálát okozta ez idő tájt. A XX. század járványai közül kiemelendő az 1918–1919-es influenzajárvány, amely kiterjedt csaknem a világ összes országára, és hat hónap alatt a Föld lakosságának ötven százalékát betegítette meg, továbbá húszmillió ember halálát okozta. Említést érdemel még a vírushepatitis. A heveny fertőző betegségben elhunytak ötven százalékát még ma is a vírushepatitisben meghaltak

¹ Ezúton szeretném megköszönni *dr. Újhelyi Eszter*nek, a Szent László Kórház V. Fertőző Belosztály Immunológiai Laboratórium vezetőjének, hogy együttműködött a vizsgálat megvalósításában és azt, hogy fontos információkkal és megelőzés-központú attitűddel vértezett fel a jelenség vizsgálatát illetően. Tovább köszönöm *Csóti András* bv. vezérőrnagynak, a büntetés-végrehajtás országos parancsnokának, hogy nyitott volt e kényes probléma mélyebb megismerése iránt, és megelőzésorientált személetével, bölcsességével lehetővé tette a vizsgálat megvalósulását.

száma adja. Az utóbbi egy-két évtizedben újabb fertőző betegségek léptek fel; kiemelkedik ezek közül az AIDS, amelyet első ízben 1981-ben írtak le, és amely Középnugat-Afrikából kiindulva pandémiává fejlődött².

Napjainkban a hepatitis vírus – a malária és az AIDS mellett – a leggyakrabban előforduló fertőző kór a világon. Habár hazánkban a járványügyi helyzet kedvező, a nemzetközi epidemiológiai helyzet óvatosságra int. Kiváltképp olyan nehezen kontrollálható társadalmi jelenségekkel összefüggő fertőző betegségeket illetően, mint az intravénás kábítószer-fogyasztáshoz társuló hepatitis B és C, valamint a rossz szociális-higiénés helyzettel, hajléktalansággal összefüggő hepatitis A vírusfertőzés.

A hepatitisvírus-fertőzések incidenciája³ erősen emelkedő tendenciát mutat. Az Országos Epidemiológiai Központ *Epidemiológiai Információs Hetilapjának* 24. száma szerint 2013 1–24. hetében a hepatitisvírus-fertőzések incidenciája több mint kétszeresére (218 új esetről 477-re) nőtt a 2012-es év hasonló időszakához képest⁴.

Felvetődik azonban a kérdés: miért fontos foglalkoznunk a hepatitisvírus-fertőzések epidémiájának alakulásával a *Belügyi Szemle* hasábjain?

Nem szeretnénk vészmadár lenni, de egyebek között azért, mert a jelenlegi országos epidemiológiai helyzet, kiváltképp az új esetek számának ugrásszerű növekedése, jelentős részben a büntetés-végrehajtási intézetekben történő szűrőkor detektált fertőzöttek számosságán alapul. A hazai büntetés-végrehajtási rendszerében, legalábbis az intézetek egy részében, az elmúlt négy évben – gyógyszergyártó cégek nem minden érdek nélküli, de annál hathatósabb anyagi támogatásával – megoldott az elítéltek önkéntes és költségmentes hepatitis B- és C- (2012-ben HIV-) szűrése.

A 2012-ben végzett szűrések vizsgálati eredményei alapján a konfirmáltan pozitív új esetek száma, illetve a mintán belüli aránya jelentősen felülmúlja a 2010-es és a 2011-es év eset- és arányszámát. Míg 2010-ben az első két negyedévben végzett szűrővizsgálatok során a konfirmáltan hepatitis C-pozitív esetek aránya 4,2, 2011-ben pedig 4,7 százalék volt, addig 2012-ben ez 7,0 százalék lett, azaz gyakorlatilag minden tizennegyedik szűrésre önként jelentkező elítélt hepatitis C vírus hordozó volt⁵.

² Ember István (szerk.): *Fertőző betegségek epidemiológiája*. Egyetemi jegyzet. Pécsi Orvostudományi Egyetem Közegészségtani Intézet, Pécs, 2003, 6–7. o.

³ Prevalencia: egy adott populációt érintő jelleg (például betegség) előfordulási gyakorisága; incidencia: az új megbetegedések aránya a teljes vagy vizsgált népességben.

⁴ Epinfo, 2013/24., 11. o.

⁵ A Szent László Kórház V. Fertőző Belosztály Immunológiai Laboratóriumában végzik a szűrővizsgálatra beérkező minták elemzését, így a büntetés-végrehajtás intézményeiben végzett hepatitis B- és C-

Mivel e szűrővizsgálatok a hazai népesség körében nem kötelezők⁶, ellenben térítéskötelesek, emiatt még a kockázati csoportokból is kevesen mennek el. Így vélelmezhetően a populáció egészében számolnunk kell a latens hepatitisvírus-fertőzések incidenciájának emelkedésével.

A hepatitisvírus-fertőzések kockázati csoportjai a kórokozók vonatkozásában különböznek: a három leggyakrabban előforduló hepatitis vírus az A, B, C. Míg a hepatitis A terjedésének módja enterális, azaz fertőzött széklettel szennyezett élelmiszerrel, ivóvízzel, használati tárgyakkal, nem kielégítő személyi higiéniénél közvetlen érintkezéssel történik⁷, így a kockázati csoportot elsősorban a rossz higiénés körülmények között élők, hajléktalanok alkotják, addig a hepatitis B vírus szexuális úton fertőz, de terjedhet vér és testvadászók útján is. Így olyan közös használatú tárgyak segítségével, mint a borotva, a fogkefe vagy akár a körömvágó olló. A hepatitis C vírus vér, vérkészítmények útján, valamint fertőzött vérrrel szennyezett tüvel terjed.

Míg a hepatitis B vírus incidenciája az Európai Unió tagállamaiban százezer főre vetítve⁸ 1,5 alatt maradt, addig a hepatitis C vírusé megközelítette százezer főre jutó kilencet. Az elmúlt három évben a hazai büntetés-végrehajtási intézetekben hepatitis B vírusra végzett szűrővizsgálatok alapján mért incidenciája a vizsgált populációban szintén 1,5 alatt volt (2010: 0,8; 2011: 1,4), míg a hepatitis C vírus incidenciája a korábbi évek relatíve alacsony értékeitől (2010: 4,1; 2011: 4,7 az első félévben mért konfirmált pozitív minták alapján) elmozdulva 2012-ben egyre jobban megközelítette az európai uniós átlagot.

Másrészt azért kívánczok e lap hasábjaira, mert a hatályos a büntető törvénykönyv (2012. évi C. törvény) 180. §-a értelmében elterelésen (vádemelési elhatalasítás, amelynek során a delikvensnek igazolnia kell, hogy legalább hat

szűrővizsgálatok mintáinak vizsgálatát is. Az esetszámok és az arányszámok e vizsgálatok eredményeit tartalmazzák. Az adatok forrása a Szent László Kórház V. Fertőző Belosztály Immunológiai Laboratóriuma. Jelen tanulmányban csak az adott év első és második negyedévében végzett vizsgálati eredményeket vettem össze, hiszen 2010-ben és 2011-ben is a vizsgálati mintát kitevő populáció jelentős többségének szűrésére ekkor került sor.

6 Kivéve a 18/1998. (VI. 3.) NM rendelet a fertőző betegségek és a járványok megelőzése érdekében szükséges járványügyi intézkedésekről szóló jogszabály 18. § (1) bek. szerint a várandós nők és a 22. § 59. b) pontja alapján önkéntes, ám térítésköteles, részben foglalkozás-egészségügyi vizsgálatokhoz kötődő hepatitis B vírusra történő szűréseket.

7 Ember István (szerk.): i. m. 91. o.

8 A WHO Európai Regionális Szervezetének tájékoztatása szerint a European Centre for Disease Prevention and Control 2012. évi jelentése azt tartalmazza, hogy az Európai Unió tagállamaiban összességében a százezer lakosra jutó hepatitis B vírus incidenciája 1,49, míg a hepatitis C-é 8,7. <http://www.euro.who.int>

hónapig folyamatos kábítószer-függőséget gyógyító kezelésen, kábítószer-használatot kezelő más ellátásban részesült, vagy megelőző-felvilágosító szolgáltatáson vett részt) csak azok a csekély mennyiségű kábítószer saját használatra termeszto, előállító, megszerző vagy tartó, valamint olyan kábítószer fogyasztó delikvensek vehetnek részt, akik az elkövetést megelőző két éven belül nem vettek részt „elterelésen”, illetve nem állapították meg büntetőjogi felelősségüket kábítószer-kereskedelem vagy kábítószer-birtoklás miatt⁹.

Értelmezzük a vonatkozó jogszabályi rendelkezést a 2012. évi Enyübs-ada-tok fényében! 2012-ben a 4757 ismertté vált visszaélés kábítószerrel bñncse-lekményt elkövető bñnelkövető 34 százaléka vett részt elterelésen. Közülük minden negyedik (27,8 százalék) volt bñnismétlő. A bñnismétlők 27,2 százaléka az elkövetés idején már vádemelés elhalasztása hatálya alatt állt. Sőt az el-terelt bñnismétlők kilenc százaléka különös visszaeső volt. Ők tehát bizonyo-san nem vehetnének részt a 2012. évi C. törvény 180. §-a alapján elterelésen: ez $92 + 41 = 133$ fő. Ezen felül a maradék bñnismétlő jelentős része is kábító-szerrel visszaélést követett el korábban, így vélelmezhetően ez a szám legalább a duplája, ami azt jelenti, hogy a 2013. július 1. után elkövetett csekély men-yiségű kábítószer saját használatra termesztes, előállítás, megszerzés vagy tartás, illetve a kábítószer-fogyasztás miatt eljárás alá vont, vádhalasztásban részt vevő bñnelkövetők száma prognosztizálhatóan mintegy felére csökken.

Az elterelésből „kiszoruló” köre jellemzően a kábítószer-problémával küszködők, kábítószerfüggők közül kerül ki, jelentős részükre jellemző az int-ravénás kábítószer-használat is, továbbá hogy magatartásukat elsősorban nem a büntetőjogi fenyegetettség, hanem az addikciójuk mértéke befolyásolja.

Ők azok, akiknek egy része vélelmezhetően bekerül a büntetés-végrehaj-tás intézményrendszerébe, és egy részük még itt sem hagy majd fel a drog-használattal. Jelen vizsgálat eredményei megerősítették ugyanis, hogy a büntetés-végrehajtás intézményeibe (bárhol a világon) a legjobb biztonsági ellenőrzések ellenére is bekerülnek a kábítószeresek, és előfordul intravénás

⁹ 180. § (1) Nem büntethető, aki csekély mennyiségű kábítószer saját használatra termeszto, előállít, megszerz vagy tart, illetve aki kábítószer fogyaszt, ha a bñncselekmény elkövetését beismeri, és az elsőfokú ítélet meghozataláig okirattal igazolja, hogy legalább hat hónapig folyamatos, kábítószer-függőséget gyógyító kezelésben, kábítószer-használatot kezelő más ellátásban részesült, vagy meg-előző-felvilágosító szolgáltatáson vett részt. (2) Az (1) bekezdés nem alkalmazható, ha a bñncselekmény elkövetését megelőzően két éven belül a) az elkövetővel szemben a vádemelést azért halasztották el, illetve a nyomozást vagy az eljárást azért függesztették fel, mert vállalta a kábítószer-függőséget gyógyító kezelésen, kábítószer-használatot kezelő más ellátáson vagy megelőző-felvilá-gosító szolgáltatáson való részvételt, vagy b) az elkövető büntetőjogi felelősségét kábítószer-kereske-delem vagy kábítószer birtoklása miatt megállapították.

droghasználat. A körülmények miatt pedig elkerülhetetlen az osztott tú- és fecskendőhasználat.

A vizsgálati mintákba kerülő elítéltek 3,7 százaléka jelezte, hogy a börtönben használt már intravénásan kábítószer (jellemzően amfetaminokat) úgy, hogy előtte más már használta ugyanazt a tűt és/vagy fecskendőt. A hepatitis C-fertőzött elítéltek 27,5 százaléka injektált már kábítószer a börtönben. Ehhez képest a fertőzötteknek csak a 10,5 százaléka nyilatkozta, hogy osztott tú- és/vagy fecskendőhasználatra került sor más elítéltekkel.

Ha tovább nő a drogproblémával küszködő, ezen belül is az intravénás droghasználó elítéltek száma a büntetés-végrehajtás rendszerén belül (és mint tudjuk, a világon még sehol nem sikerült teljes mértékben megakadályozni a börtönbe történő kábítószer-csempészetet), továbbá ismert, hogy a hepatitis C vírus egyik leggyakoribb terjedési módja az intravénás kábítószer-használat, akkor a hatályos büntetőjogi rendelkezések – akaratlanul, de – felerősíthetik a hazai büntetés-végrehajtás rendszerében detektálható meredeken emelkedő hepatitis C-prevalenciát és -incidenciát.

Tehát azért szükséges foglalkozni a hepatitis B- és C-epidémia büntetés-végrehajtás intézményrendszerén belüli alakulásával, mert a vizsgálati eredményeink is azt jelzik, hogy ha nem születnek hathatós intézkedések és a jelenlegi tendenciát, elsősorban a hepatitis C-fertőzések incidencianövekedésének mértékét nem sikerül visszafordítani, akkor a hazai börtönrendszer súlyos és költséges epidémia elé néz.

De mi is az a hepatitis vírus?

A hepatitis fertőző májgyulladás, amelyet több kórokozó is előidézhet, de általában vírusfertőzés következtében alakul ki. A májgyulladást okozó vírusokat az ábécé betűivel jelölik: hepatitis A, B, C, D, E, G, e vírusok mikrobiológiai tulajdonságaikban, felépítésükben jelentősen különböznek egymástól, különböző mechanizmusokon keresztül betegítenek meg. A hepatitis A hazánkban a heveny májgyulladások leggyakoribb oka. Még manapság is rendszeresen jelentkeznek kisebb-nagyobb járványok¹⁰. Védőoltással a hepatitis A-fertőzés megelőzhető.

¹⁰ „2012 nyarán vált nyilvánvalóvá, hogy Budapesten márciustól kezdődően területi hepatitis A járvány bontakozott ki. Az év végéig a fővárosban 182, laboratóriumi vizsgálattal megerősített hepatitis A esetet regisztráltak, a megelőző öt évre jellemző mediánhoz képest (21) mintegy kilencszeresére emelkedett a megbetegedések száma.” Epinfo, 2013/8–9.

A WHO a világon mintegy háromszáz-háromszázötven millió krónikus hepatitis B-fertőzöttet tart nyilván. A világon ez a leginkább elterjedt fertőző megbetegedés. A világ népességének csaknem harmadában kimutatható a lezajlott vírusfertőzés nyomán termelődött hepatitis B vírus elleni antitest. Az oltás bevezetése nyomán az amerikai kontinensen és Európában a fertőzöttek száma egy százalékra vagy az alá csökkent. A hepatitis C mellett a B vírus a krónikus májbetegségek, májzsugor és májrák legfőbb okozója. Hazánkban évente mintegy háromszázötven új fertőzésre derül fény. A virushordozók aránya fél, legfeljebb egy százalék, európai átlagban is alacsonynak számít. Az új megbetegedők elsősorban az intravénás kábítószeresek és a homoszexuális kapcsolatot létesítők köréből kerülnek ki. Magyarországon 1999 óta oltják a 14 éveseket hepatitis B ellen, 2010 óta már 13 éves koruktól kapnak oltást a fiatalok¹¹.

„...évente egymillió ember hal meg a fertőzés következtében. A tünetmentes fertőzés és az akut hepatitis általában gyógyul, utóbbi 1 százalék halálózással jár, 10 százalék krónikussá válik. A krónikus B-hepatitis kevés tünettel járó, évekig tartó enyhe betegség, a beteg meggyógyulhat vagy – 10–30 százalékban – cirrhosisba (májzsugor – a szerző megj.) torkollik.”¹²

Szintén az Egészségügyi Világszervezet adataiból derül ki, hogy mintegy 170 millió krónikus hepatitis C-fertőzött él világszerte¹³, „mely jelentős pandémiát jelent, mivel ez az össznépesség kb. 3 százaléka, és ötször magasabb arányt jelent, mint a HIV1 vírus elterjedtsége. A véradók szűrése jelentősen csökkentette az infekció átvitelének gyakoriságát a korábbi 17 százalékról a jelenlegi 0,001 százalékra, de az új esetek megjelenése folyamatos, és elsősorban az intravénás kábítószer-fogyasztás során használt közös fecskendő- és/vagy tűhasználat valamint az egyéb parenterális átviteli lehetőségek miatt. A krónikus hepatitis C vírus fertőzés a leggyakoribb oka a májátültetéseknek. A hazai fertőzöttek több mint 98 százalékánál – a 6 ismert genotípus közül – az 1a, 1b genotípus mutatható ki. Bizonyos fokozottan veszélyeztetett populációkban az előfordulás magas: hemofiliások között 50–80 százalék, hemodializáltaknál 30–40 százalék, intravénás droghasználók esetében 70-90 százalék a hepatitis C szeropozitívak aránya.

Az intravénás kábítószer használok közös tű- és fecskendő használata eredményezi egy-egy iv. drogos közösség magas hepatitis C-prevalenciáját. A

11 Máriáss Márta: Hepatitis B. http://www.hazipatika.com/betegsegek_a_z/hepatitis_b/175

12 Telegdy László: A vírushepatitisek epidemiológiája, diagnosztikája és kezelési lehetősége. <http://archive.is/SL3lh>

13 Horváth Balázs: Hepatitis C. http://www.webbeteg.hu/cikkek/fertozo_betegseg/109/hepatitis-c

*fertőzés eredete a betegek 40–50 százalékában nem deríthető ki.*¹⁴ A kórokozó ellen jelenleg nem létezik védőoltás. Mivel a kórokozót mindössze 1989 óta ismerik, a fertőzöttek felénél nem is tudható, hogyan és mikor fertőződtek. Hosszan lappangó betegségről van szó, ezért a fertőzötteknek csak a tőredéke tud a betegségéről.

A legnagyobb problémát a hepatitis vírusok közül, hazai és európai viszonylatban is, a hepatitis C jelenti, hiszen ez az a vírusfertőzés, amely ellen jelenleg nem létezik védőoltás, miközben a prevalenciája és incidenciája egyes kockázati csoportokban, így kiemelten az intravénás kábítószer-használók körében, rendkívül magas.

Az Országos Kriminológiai Intézetben 2012-ben indított vizsgálatunkat hét hazai büntetés-végrehajtási intézményben, a hepatitisszűrő-vizsgálaton részt vevő fogvatartotti populáció teljes mintáján végeztük. Az volt a célunk, hogy megismerjük a fogvatartottak érintettségét, az érintettség oksági tényezőit és az elítéltek attitűdjét és véleményét a büntetés-végrehajtási intézeten belül előforduló hepatitis C-fertőzésről és fertőző betegekről.

A vizsgálat időszerűsége

*Nelson és munkatársai*¹⁵ egy hetvenhét országra kiterjedő tanulmányban kimutatták, hogy a vizsgált huszonöt országban az intravénás droghasználók között a hepatitis C-fertőzés aránya hatvan és nyolcvan százalék közötti. Tizenkét országban ez az arány nagyobb, mint nyolcvan százalék. Világszerte több millió intravénás droghasználó fertőződhetett meg hepatitis C-vel, legtöbbben Kínában (1,6 millió), az Egyesült Államokban (1,5 millió) és Oroszországban (1,3 millió).¹⁶

Európában is az intravénás kábítószer-használat a hepatitis C vírus egyik leggyakoribb terjedési módja. A becslések szerint az EU-ban megközelítőleg egymillió olyan hepatitis C-fertőzött él, aki korábban valamilyen kábítószerrel injektált. A tagállamok jelentései szerint az intravénás szerhasználók jellemzően negyven–kilencven százaléká hepatitis C-fertőzött. Többen nem sokkal

¹⁴ Hepatitis C vírus okozta krónikus májgyulladás diagnosztikája és terápiájának finanszírozási protokollja. Országos Egészségbiztosítási Pénztár Elemzési, Orvosszakértői és Szakmai Ellenőrzési Főosztály, 2010.

¹⁵ Paul K. Nelson – Bradley M. Mathers – Benjamin Cowie – Holly Hagan – Don Des Jarlais – Danielle Horyniak – Louisa Degenhardt: Global epidemiology of hepatitis B and hepatitis C in people who inject drugs: results of systematic reviews. *The Lancet*, vol. 378, iss. 9791, 2011, pp. 83–571.

¹⁶ Uo.

az első injektálás után megfertőződnek, ami elsősorban a nem biztonságos injektálási módszereknek – egyebek között a tűk, fecskendők és az egyéb injektáló eszközök közös, illetve többszöri használatának – tulajdonítható. Az intravénás kábítószer-használók magas hepatitis C-fertőzöttségi aránya súlyos közegészségügyi gond, amelyet súlyosbít az a tény is, hogy közülük sokan nem járnak szűrésre.

A Kábítószer és Kábítószer-függőség Európai Megfigyelőközpontja (*European Monitoring Centre for Drug and Drug Addiction; EMCDDA*) 2003 óta gyűjt adatokat az intravénás droghasználók hepatitis C vírussal történő fertőzöttségének elterjedtségéről és jellemzőiről. Az uniós tagállamokból beérkező adatok azt jelzik, hogy az új hepatitis C-fertőzöttek (akut esetek) negyven, míg az újonnan diagnosztizált (akut és krónikus esetek) nyolcvan százalékában volt detektálható az intravénás drogozáskor közös tűs/vagy fecskendőhasználat.¹⁷

Magyarországon az Országos Epidemiológiai Központ 2006 óta szervez országos szűrővizsgálatokat az intravénás kábítószer-fogyasztók körében az általuk látogatott kezelőhelyeken, illetve tűcsereprogramokban. Az epidemiológiai központ adatai alapján az injektáló kábítószer-használók körében a hepatitis C-prevalencia évek óta huszonöt százalék körül alakul, ez Európában alacsonynak mondható. Területi bontásban azonban szélesebb skálán mozognak a fertőzöttségi arányok: a legutóbbi vizsgálat adatai szerint bár vidéken alacsonyabb a hepatitis C-fertőzöttség (nyolc százalék), Budapesten a megszürt intravénás kábítószer-fogyasztók negyven százaléka volt hepatitis C-fertőzött, egy VIII. kerületi tűcsereprogramban pedig nagyjából hetvenszázalékos fertőzöttséget mértek. Hazánkban a hepatitis C-fertőzöttség gyakoribb a női intravénás szerhasználók esetében, életkor tekintetében pedig a huszonöt évesnél idősebb intravénás szerhasználók körében. Magasabb a fertőzöttségi arány azoknál is, akik már hosszabb ideje injektálnak, illetve az elsődlegesen opiátszármazékokat használók között¹⁸.

Mivel a vírust csak 1989-ben fedezték fel, a vérvérvételmenteseket csak 1992 óta ellenőrzik. Még ma is jelentős azon fertőzöttek száma, akik ez előtt kaptak vért. Éppen a hosszú tünetmentesség miatt sokan csak jóval később szereztek tudomást a betegségükről.

¹⁷ European monitoring of notifications of hepatitis C virus infection in the general population and among injecting drug users (IDUs) – the need to improve quality and comparability. *Eurosurveillance*, vol. 13, iss. 21, 22 May 2008.

¹⁸ Drog Fókuszpont: Hírlevél, 2011/07.

A hepatitis C-fertőzöttek terápiájában interferon készítmények és ribavirin hatóanyagú készítmények kombinációját alkalmazzák leggyakrabban.¹⁹

2011 nyarán törzskönyvezték az előbbieket kiegészítésére adható proteázgátló gyógyszert, amely jelentősen növeli a terápia hatékonyságát. A jelenleg elérhető kettős kezeléssel a gyógyulási arány harminc–negyven százalék, míg a hármas kombinációval hetven–nyolcvan százalék is elérhető. Ennek a költsége azonban a jelenlegi terápiás költség triplája.²⁰

Hepatitis C-szűrés a hazai büntetés-végrehajtási intézetekben

Az Egyesült Államokban a börtönlakók között tízszer-hússzor gyakoribb a hepatitis C előfordulása, mint az átlagpopulációban. Tanulmányok szerint ez a magas kockázatú viselkedési formáknak – például az intravénás droghasználatnak és a nem steril eszközökkel végzett tetoválásnak – tulajdonítható.²¹

19 Az ellátás igénybevételének rendjét és módszerét részletesen tartalmazza az Egészségügyi Közlönyben 2008. február 21-én megjelenő és hatályossá váló szakmai protokoll.

20 Jelenleg a kezelt hepatitis C vírusfertőzöttek kezelése – szakemberek elmondása szerint – nagyjából ötmillió forintba kerül, az új terápiás eljárás ennek a háromszorosába kerülne és gyakoribb gyógyszereszedést, ellenőrzőtebb terápiát igényelne. A jelenlegi kezelés negatív mellékhatásai azonban jelentősen mérséklődnének. Az Országos Egészségbiztosítási Pénztár hepatitis C víruskezelésre fordítható éves költségvetése lehetővé teszi, hogy gyakorlatilag minden terápiát igénylő esetben a hepatitis C vírus-szeropozitív beteg ingyen megkaphassa az interferont. Kérdés, hogy jövőre hasonló és/vagy emelkedő incidencia mellett (a betegség kezelésére fordítható éves költségvetés jelentős növekedésének hiányában) miként lesz biztosítható e betegek részére a terápiás ellátás, illetve ha szükséges, minek alapján történhet a „kiválasztás”. „Évente körülbelül ezer kezelésre (új és ismételt kezelés összesen) volt eddig keret, és egy kezelés ára 4,5-5 millió forint volt. Az elmúlt tíz évben a két gyógyszerrel kombinált kezelést körülbelül 8-10 ezer beteg kapta meg, a gyógyultak száma körülbelül 4500-ra tehető – azaz 3500 embernél a kezeléseket nem hatottak. (Az itthon eddig felismert 21 ezer betegből 8 ezer már egyáltalán nem kezelhető.) Májustól azonban itthon is OEP-támogatással elérhető lesz két új, az eddigieknél hatékonyabb gyógyszeres kezelés (boceprevir és telaprevir hatóanyagokkal) [...] A kezelés ára betegenként 14-15 millió forint. 2013-ban az új kezelésre 4,5 milliárd forint áll rendelkezésre, jövő évtől 6 milliárd forint lesz rá. Az új – három gyógyszerből álló – kezeléseket az új, mással még nem kezelt betegek esetében 63-75 százalékos gyógyulást ígérnek, szemben a jelenlegi 40-50 százalékkal. Azt, hogy ki részesülhet először az új kezelésből, rászorultsági lista dönti el.” Új kezelés itthon is hepatitis-C ellen. [origo], 2013. március 22. <http://www.origo.hu/egeszseg/20130321-nemcsak-az-alkohol-miatt-romolhat-a-majfunccio-hepatitiss.html>

21 Joanne C. Imperial: Chronic hepatitis C in the state prison system: insights into the problems and possible solutions. *Expert Review of Gastroenterology & Hepatology*, vol. 4, no. 3, 2010, pp. 355–364.; Maria Fencia Vescio – Benedetta Longo – Sergio Babudieri – Giulio Starnini – Sergio Carbonara – Giovanni Rezza – Roberto Monarca: Correlates of hepatitis C virus seropositivity in prison inmates: a meta-analysis. *Journal of Epidemiology and Community Health*, vol. 62, no. 4, 2008, pp. 305–313.

Hazánkban 2003-ban személyiségi jogokra hivatkozással megszüntették a kötelezően elrendelhető szűrések többségét, így a büntetés-végrehajtási intézetekbe bekerülők HIV- és hepatitiszszűrését is. Az utána következő években csak a szervezett, önkéntes alapon működő véradásokon volt lehetőség ilyen jellegű vizsgálatra, ám uniós ajánlások miatt mára jóformán ez is megszűnt a börtönökben²².

2007 óta gyógyszergyártó cégek rendszeresen szerveznek anonim módon szűrővizsgálatot (hepatitis B vírus és hepatitis C) a hazai büntetés-végrehajtási intézetekben. A hepatitiszszűrések a börtönökben önkéntes alapon működnek, azaz a fogvatartottak nem kötelezhetők a szűrésen történő részvételre²³. Emiatt, valamint a programra fordított anyagi erőforrások korlátozott mértéke következtében, jellemzően csak az összes fogvatartott tizenöt–húsz százaléka vesz részt szűrésen. Lényeges szempont, hogy a szűrővizsgálat az elítéltek számára ingyenes.²⁴ Továbbá szükség esetén a kezelés költségeinek teljes finanszírozása is megoldott.

Az első két évben az Országos Epidemiológiai Központ végezte a hepatitis C és hepatitis B vírusszűrését a büntetés-végrehajtási intézetekben. Ezután gyógyszergyártó cégek vették át a szűrés megoldását, és finanszírozták a költségeit. Ezek a gyógyszergyártók, 2012-ben a Bristol-Myers Squibb Kft., érdekeltek a szűrésben, ugyanis maguk is forgalmazznak a hepatitis C és/vagy hepatitis B vírus terápiájához szolgáló interferon és ribavirin hatóanyagú készítményeket. Mivel

- ezek a készítmények meglehetősen drágák, de a terápiát az állam finanszírozza, vagyis „biztos üzlet”;
- a büntetés-végrehajtási intézeteken kívül szűrésre jelentkezők köre meglehetősen alacsony;
- és hol is lehetne nagy valószínűséggel delikveneket találni, mint az egészségbiztosítási pénztár által is rizikócsoporthoz tartott „börtönlakók” körében.

Nyilvánvalóan jól jár a gyógyszergyártó cég, mert kis befektetéssel relatíve nagy haszonra tesz szert (alig kerül többbe a szűrés támogatási költsége, mint egy beteg kezelésének költsége!). Mindazonáltal itt az a szerencsés helyzet

²² Európa Tanács Miniszteri Bizottságának ajánlása a börtönegészségügy etikai és szervezeti aspektusairól. Recommendation No. R(98) 7 of the Committee of Ministers to Member States concerning the ethical and organizational aspects of health care in prison; A Miniszteri Bizottság Európai Börtönszabályokról szóló Rec(2006) 2. ajánlása a tagállamok számára (európai börtönszabályok).

²³ Az 1997. évi CLIV. törvény 15. §-a szerint „... az önrendelkezési jog gyakorlása keretében a beteg szabadon döntheti el, hogy kíván-e egészségügyi ellátást igénybe venni”.

²⁴ Betegjogok a börtönben. Aszklépiosz-fórum, 2010. október 28.

állt elő, hogy jól jár a gyógyszergyártó cég mellett a büntetés-végrehajtás intézményrendszere, az elítéltek köre és közvetve a társadalom is. Figyelembe kell venni azonban, hogy a szűrésre jelentkezők a fogvatartotti populációnak mindössze tizenöt–húsz százalékát teszik ki. Mindezek fényében érdemes elgondolkozni azon, hogy pusztán ezekkel a szűrésekkel, ekkora mintaszámmal megállítható, kontrollálható-e a büntetés-végrehajtás intézményrendszerén belül a hepatitis C vírus terjedése.

Mennyivel olcsóbb és egyszerűbb lenne, ha egy teljes körű szűrés után (a részvételi hajlandóságot különböző kedvezményekkel erősen lehet motiválni, mint az történik a hepatitis B vírus- és hepatitis C-szűrések alkalmával jó néhány büntetés-végrehajtási intézetben), mindig csak az új bekerülőket kellene szűrni. Így nemcsak lényegesen olcsóbb és egyszerűbb lenne a szűrés, de egyben a büntetés-végrehajtási intézetek biztonságosabbá válhatnának a hepatitis C-fertőződés vonatkozásában. Sokkal kevésbé kellene tartani e fertőzések terjedésétől, epidémiájától, az incidencia növekedésétől. Habár ez elmentmond a személyiségi és önrendelkezési jogokra hivatkozó uniós ajánlásoknak, mindazonáltal lehetővé teszi az R(98) 7-es Európa tanácsi ajánlásban foglaltak érvényesülését a nem fertőzött elítéltek biztonságára vonatkozóan.

Ennek a felállásnak a gyógyszergyártó cégek lennének a nyilvánvaló vesztesei, de ha a jelenlegi helyzet tovább romlik, akkor az egyértelmű vesztes a büntetés-végrehajtás, az elítéltek köre, és közvetve a társadalom. A kutatás eredményei azt mutatták, hogy a konfirmáltan hepatitis C-pozitív személyek közül többen (háromról tudható biztosan) a börtönben fertőződtek meg: az azt megelőző évben még negatív volt a szűrési eredményük.

A kutatás eredményei

A 2012-ben végzett *Fertőzések és félelmek a büntetés-végrehajtási intézményekben* című vizsgálat célja annak feltárása volt, hogy megismerjük a fogvatartottak érintettségét, az érintettség oksági tényezőit és az elítéltek véleményét a büntetés-végrehajtási intézeteken belül előforduló hepatitis C-fertőzésről és a fertőző betegekről.

A mintavételi keretet a Bristol-Myers Squibb Kft. által 2012-ben finanszírozott és lebonolyított hepatitis C, hepatitis B vírus anomin szűrésen részt vevő hét – random módszerrel választott – büntetés-végrehajtási intézet²⁵ elítélt-

²⁵ Mivel a vizsgálat finanszírozása nem volt biztosított, így nem volt lehetőségünk teljes mintán végezni a kutatást. Ezért csak a szűrésben részt vevő intézmények felében végeztük el a megkérdezést a

jei alkották. A mintába azok az elítéltek kerültek, akik részt vettek a szűrésen és egyben hajlandók voltak részt venni a vizsgálatban is, és kitölteni az anonim kérdőívet, illetve akik már hepatitis C-fertőzöttek voltak és részt kívántak venni a vizsgálatban. A mintanagyság 852 fő volt²⁶. A kérdőíves adatgyűjtés mellett mélyinterjú készült fogvatartottakkal és nevelőkkel is a jelenségről és a szűrésről. Jelen vizsgálat eredményei tulajdonképpen az oksági összefüggések feltárásán túl a hepatitis C-szűrés egyfajta evaluálásaként is értelmezhető.

A hepatitis C-fertőzés kockázatainak egyike a közös tűvel történő intravénás droghasználat, és köztudott, hogy az európai hepatitis C-fertőzöttek zöme intravénás droghasználó. Így prognosztizálható volt, hogy az ügyben jellemzően a börtönpopuláció bekerülése előtt intravénás droghasználó része érintett. Kérdés volt azonban, hogy ez valóban így van-e; igaz-e, hogy a mintába kerülő konfirmáltan hepatitis C-pozitív elítéltek jelentős része intravénás droghasználó volt a bekerülése előtt, és/vagy injektált kábítószerrel a fogva tartása idején szennyezett, nem steril eszközökkel. További kérdés, hogy mit kezd a büntetés-végrehajtás a hepatitis C-pozitív elítéltekkel, illetve milyen intézkedéseket tesz a fertőzés terjedésének megakadályozása érdekében.

A mintába kerülők intravénás droghasználatának jellemzői

Jelen vizsgálat eredményei szerint a vizsgálati mintába kerülők 8,2 százaléka volt hepatitis C-fertőzött. Itt jegyzem meg, hogy ebbe a mintába olyan elítéltek is bekerültek, akik nem „új” betegek voltak, hanem tudomásuk volt már

részvevő elítéltek között. Az intézmények közül minden második – random módszer – került be a mintavételi keretbe. Így a szűrésen részt vevő fogvatartottak megkérdezésére a következő büntetés-végrehajtási intézményekben került sor: Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézete, Sopronkőhidai Fegyház és Börtön, Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön, Váci Fegyház és Börtön, Kalocsai Fegyház és Börtön, Pálhalmi Országos Büntetés-végrehajtási Intézet (Mélykút, Sándorháza, Bernátkút).

²⁶ A szűrésen részt vevő és a vizsgálat idején az adott objektumban tartózkodó elítéltek kilencvenhat százaléka töltötte ki a kérdőívet. A kérdőíves adatfelvétellel jellemzően a szűrés után napokkal vagy hetekkel később került sor. Ez nem a bv. intézetek, hanem a szűrést végző cég kívánsága volt, amelynek nem állt érdekében együttműködni velünk. Az adatelemzés a levett vérminták vizsgálatát végző Szent László Kórház immunológiai osztályával együttműködve zajlott. Mivel a mintavételi keretet a szűrésen részt vevő elítéltek alkották, így a vizsgálati cél elérése érdekében szükség volt arra, hogy az anonim kérdőívekhez hozzáférhessük adott esetben a hepatitis C-fertőzöttséget. Ehhez egy azonosítót használtunk, amely mind az anonim kérdőíven, mind pedig a mintán szerepelt. Ezt az azonosítót kaptam meg az immunológiai osztálytól, ha konfirmáltan hepatitis C-pozitív mintát találtak. A kérdőíves adatgyűjtést és adatelemzést a személyiségi jogok és az adatvédelmi rendelkezések maximális betartásával végeztük.

hepatitis C-fertőzöttségükről, sőt kezelés alatt is álltak. Ezek az elítéltek jellemzően a bekerülés előtt fertőződtek meg, a fertőzés oka pedig többségében intravénás kábítószer-használat volt.

Az összes megkérdezett 20,7 százaléka jelezte, hogy használt az életében intravénásan kábítószer; azaz minden ötödik megkérdezett (!). De „csak” 24,8 százaléka, azaz a valaha intravénásan drogot használó megkérdezettek közül minden negyedik volt hepatitis C-fertőzött.

Aggasztó azonban, hogy a vizsgálati mintába kerülők 4,2 százaléka a börtönben is használt már intravénásan kábítószer, a megkérdezettek 3,7 százaléka az injektláskor másokkal közösen használta a tűt, illetve a fecskendőt.

Sőt a hepatitis C-fertőzött elítéltek közül – saját bevallásuk szerint – minden negyedik használt intravénásan kábítószer a fogva tartása idején úgy, hogy tudatában volt fertőző betegségének, és mégis megosztotta másokkal az injektláshoz alkalmazott tűt és fecskendőt.

A börtönben intravénásan kábítószer használók jellemzően amfetamin-származékot injektláltak a bekerülés előtt is, és bent is. A heroinhasználók aránya jóval kevesebb, mint az amfetamin típusú szereket injektlálóké, mindössze kilencen kerültek a mintába.

Figyelmet érdemel azonban, hogy a hepatitis C-fertőzött fogvatartottak 17,1 százaléka, azaz minden hatodik vírusfertőzött jelezte, hogy soha nem használt még intravénásan kábítószer.

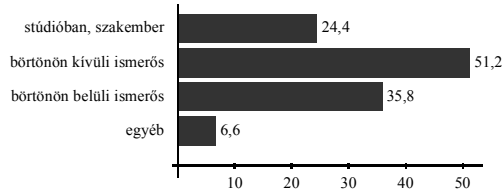
Tetoválás és közös tűhasználat a mintába kerülőknél

Az intravénás droghasználaton kívül a hepatitis C-fertőzés tekintetében magas kockázatú a nem steril eszközökkel végzett tetoválás is a fogvatartotti populációban, amint arra *Vescio és munkatársai* is rámutattak²⁷.

Vizsgálatunkban a megkérdezett elítéltek hatvanhat százaléka jelezte, hogy van tetoválása. A tetováltak nagyjából fele jelezte, hogy a bekerülése előtt olyan baráti társaság tagja volt, ahol a csoporttagok szinte mindegyikének volt tetoválása. És minden második ilyen csoportba tartozó arról számolt be: a tetoválást gyakran egymásnak végezték a csoporttagok. *Az 1. számú ábra* azt mutatja, hogy a tetovált megkérdezettek milyen módon varratták magukra a tetoválásaikat.

²⁷ Maria Fencia Vescio – Benedetta Longo – Sergio Babudieri – Giulio Starnini – Sergio Carbonara – Giovanni Rezza – Roberto Monarca: i. m.

1. számú ábra
**A tetoválások felhelyezésének helye és módja
a tetovált fogvatartottak körében (százalék, N = 562)**

A tetovált elítéltek nagyjából harmada (31,4 százalék) egynél több tetoválást viselt a testén. Figyelmet érdemel, hogy a tetovált megkérdezettek tetoválásainak 35,8 százaléka, azaz minden „harmadik tetoválás” a börtönben került fel(!), miközben csak minden negyedik készült stúdióban, relatíve sterilebb körülmények között, szakemberek által.

A megkérdezett tetovált populáció 45,3 százalékának esetében a legutolsó tetoválás vagy az adott börtönben, vagy korábban egy másik büntetés-végrehajtási intézetben történt, míg 54 százalék esetében a bekerülés előtt.

A tetováltak 24,4 százaléka számolt be arról, hogy életében legalább egyszer előfordult már, hogy úgy került tetoválás a testére, hogy a tüt előtte más is használták már. Háromszor olyan gyakori volt a börtönben az így felhelyezett tetoválás, mint kint.

A hepatitis C-fertőzöttek 60,5 százaléka – saját bevallása szerint – tetetett fel magára tetoválást úgy, hogy előtte más is ugyanazt a tetoválótűt használták, sőt 20,6 százalékuk a börtönben is varratott magára tetoválást úgy, hogy korábban a tűt már más is használta, és nem volt fertőtlenítve.

A mintába kerülő hepatitis C-fertőzöttek 17,1 százaléka – saját bevallása szerint – soha nem használt intravénásan kábítószer, közülük ketten soha nem fogyasztottak semmiféle drogot. De mindannyiukra került már fel tetoválás sterilizálatlan tűvel, osztott tűhasználatlaltal.

A mintába kerülő hepatitis C-fertőzött intravénás droghasználók 71,8 százalékának volt tetoválása, de csak harmaduk (32,4 százalék) jelezte, hogy a tetoválás felhelyezéséhez nem használt másokkal közös tűt(!). Kétharmaduk esetén a hepatitis C-fertőződés történhetett akár intravénás szerfogyasztás, akár tetoválás során használt közös tű miatt is. Mivel a kinti baráti társaság esetükben jellemzően egy intravénás droghasználó csoport is volt egyben, így bármely kockázat oka lehet a megfertőződésnek.

Kábítószer-használat elterjedtsége és jellemzői

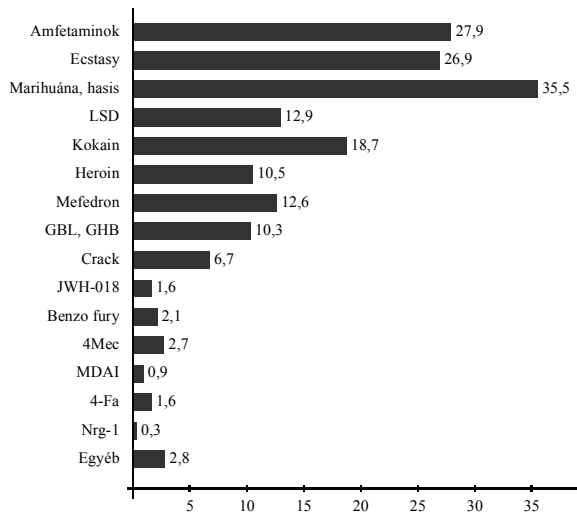
A megkérdezettek 49,7 százaléka saját bevallása szerint fogyasztott már életében valamilyen kábítószerrel. A legtöbben amfetaminszármazékot (42,8 százalék), cannabisszármazékot (35), kokaint (18,7), illetve mefedront (12,6).

Megdöbbentő képet mutat a 2. számú ábra, határozottan jelzésértékű tendenciát vázol ugyanis az új pszichoaktív szerek használatának elterjedtségéről a bűnöző szubkultúrában, illetve a fogvatartotti populációban. Ezt erősíti, hogy a megkérdezettek 6,2 százaléka jelezte, hogy rendelt már kábítószerrel interneten.

A vizsgálat eredményei alapján az amfetaminszármazékok átvették a cannabisszármazékok helyét a prevalencia vonatkozásában, miközben az opiátfogyasztás visszaszorul. Erősödik azonban a kokain és az új pszichoaktív szerek elterjedtsége.

A megkérdezettek 50,3 százaléka állította, hogy életében soha nem fogyasztott kábítószerrel, míg 8,1 százalékuk kábítószerfüggőnek, 9,9 százalékuk

2. számú ábra
A mintába kerülő fogvatartottak körében
a kábítószer-fogyasztás életprevalencia-értékei, szertípusok szerint (százalék; N = 423)

rendszeres kábítószer-használónak minősítette magát. A magukat kábítószerfüggőnek tartók közül a mintában kétszer annyian voltak, akik amfetamin-származékok és egyéb stimulánsok fogyasztása miatt váltak addiktív drog-használókká, mint azok, akik opiátfogyasztás következtében.

Tulajdonképpen a megkérdézett populáció 18 százaléka, azaz minden hatodik mintába kerülő fogvatartott kábítószerfüggő vagy rendszeres droghasználó volt. Ezek az adatok arra figyelmeztetnek, hogy a bűnözői szubkultúrában egyre határozottabban jelen van a kábítószer-használat, illetve a drogszekvencia előrehaladtával – az addiktív szerhasználat kialakulásával – a bűnöző magatartás, a bűnelkövetés is kényszerűen megjelenik. Esetükben az elkövetett bűncselekmény(ek) típusa nagymértékben függ a rendszeresen használt szertípustól vagy szercsoporttípustól, hiszen bizonyos stimulánsok (amfetaminok, metamfetaminok), illetve egyes új pszichoaktív anyagok fogyasztása szorosan összefügg a szerhatás alatt történő bűnelkövetéssel, míg másokra a szer megszerzése vagy a szer megvásárlásához szükséges pénz megszerzése érdekében történő, jellemzően jövedelemszerző bűncselekmények elkövetése jellemző.

A mintába kerülő hepatitis C-fertőzött elítéltek szociodemográfiai jellemzői

A mintába kerülő intravénásan kábítószerrel használó hepatitis C-fertőzött elítéltek mindössze 23,3 százaléka jelezte, hogy heroint (is) használt, többségük (56,3 százaléka) elsősorban amfetaminokat injektált.

E csoport átlagéletkora harminckét év, 95,4 százalékuk negyven év alatti volt. Egy személy kivételével magyar állampolgárok voltak. 60,4 százalékuk Budapesten lakott a bekerülése előtt, 18,5 százalékuk Borsod-Abaúj-Zemplén, 7,9 százalékuk Fejér megyében. A fennmaradó 13,2 százalék a többi megye között oszlott el.

Ez az adat azért is érdemel figyelmet, mert a vizsgálati eredmények jól tükrözik az intravénás kábítószer-használat szempontjából leginkább veszélyeztetett két nagyváros (Budapest és Miskolc) érintettségét, hiszen itt vannak detektált, relatíve hosszú ideje létező intravénás droghasználó csoportok, ráadásul azt sem szabad elfelejteni, hogy a büntetés-végrehajtási intézetekben többségben vannak a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei elítéltek.

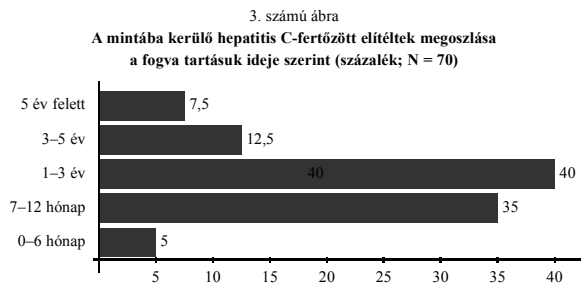
A mintába kerülő hepatitis C-fertőzött elítéltek 85 százaléka városban lakott a bekerülése előtt.

Az iskolázottságról elmondható, hogy 73,2 százalékuk vagy nem fejezte be az általános iskolát, vagy nyolc általános a legmagasabb iskolai végzettsége; 9,8 százalékuknak azonban volt érettségije, egy hepatitis C-fertőzött elítéltnak pedig felsőfokú végzettsége. Ezek az arányok jóval elmaradnak a vizsgálati minta egészében mért iskolázottság mutatóitól, azaz a hepatitis C-fertőzöttek csoportja az átlag fogvatartotti mintánknál iskolázatlanabb volt.

Csupán minden ötödik (22,5 százalék) hepatitis C-fertőzött volt büntetlen előéletű, míg a mintába kerülők körében ez az arány 44,6 százalék volt.

A hepatitis C-fertőzöttek negyven százaléka korábban erőszakos és/vagy garázda bűncselekmény, 42,5 százalékuk vagyon elleni bűncselekmény, 7,5 százalékuk kábítószer-bűncselekmény elkövetése miatt volt a vizsgálat idején börtönben.

A 3. számú ábra azt mutatja, hogy a mintába kerülő hepatitis C-fertőzött elítéltek meglátása a fogva tartásuk ideje szerint (százalék; N = 70)

A hepatitis C-fertőzöttek 31 százaléka nő. Érintettségük a hepatitis C-fertőzöttség kapcsán magas, ráadásul közülük mindenki használt intravénásan kábítószerrel sterilizálatlan, osztott tűvel. Jellemzően az élettársuk, barátjuk volt intravénás kábítószer-használó, rajtuk keresztül sodródtak ők is a drogfogyasztásba, és többségük azt nyilatkozta, hogy valószínűleg tőlük kapták el a fertőzést. A nők 81,8 százaléka, míg a férfiak 53,8 százaléka budapesti.

A szűrésre vonatkozó fogvatartotti vélemények

Szerettük volna megtudni, hogy a szűrés előtt vagy az után milyen tájékoztatást kapnak a részt vevő fogvatartottak a hepatitis C-fertőzésről, annak kocká-

zatairól, valamint a megelőzés eszközeiről, továbbá kíváncsiak voltunk arra is, hogy a büntetés-végrehajtási intézetekben milyen intézkedések történnek a fertőzött fogvatartottak védelme és a környezetük megóvása érdekében.

A megkérdezett fogvatartottak 61,2 százaléka jelezte, hogy kapott már valamilyen tájékoztatást a hepatitisvírus-fertőzésekről a börtönben, mindössze 41,5 százalékuk mondta azonban azt, hogy ez a mostani vizsgálathoz kapcsolódott.

Azok, akiket tájékoztattak, azt vagy a nevelőtől, vagy az adott büntetés-végrehajtási intézet egészségügyi osztálynak szakemberétől kapták. Több helyen a nevelőtől függött, hogy az alá rendelt elítéltek kaptak-e valamilyen tájékoztatást.

Megdöbbenő azonban, hogy a szűrésen részt vevők 38,8 százaléka semmiféle információt nem kapott. Ezt erősíti, hogy a vizsgálat idején nem volt olyan intézet, amelyben a kérdőíves adatfelvételt ne kellett volna összekötnünk a felmérésben részt vevők tájékoztatásával. Számos esetben nemcsak a fertőzőforrásra vonatkozó alapismeretekről nem volt tudomásuk, de az sem volt ismert az elítéltek számára, hogy mikor, milyen módon és kitől kapnak visszajelzést a vizsgálati eredményekről!

Ha negatív a szűrés eredménye, a legtöbb helyen egyáltalán nem közlik a résztvevővel, az egészségügyi osztály csak a pozitív eredményű fogvatartottakat rendeli fel, és tájékoztatja őket az esetleg szükséges kezelés menetéről.

Ez alapjaiban sérti a szűrésen részt vevők jogát a tájékoztatáshoz. Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 13. § (1) bekezdése szerint ugyanis „*a beteg jogosult a számára egyéniesített formában megadott teljes körű tájékoztatásra*”. A (4) bekezdés szerint „*a betegnek joga van megismerni ellátása során az egyes vizsgálatok, beavatkozások elvégzését követően azok eredményét, esetleges sikertelenségét, illetve a várttól eltérő eredményt és annak okait*”. A tájékoztatáshoz fűződő jogok gyakorlásához szükséges feltételeket a (7) bekezdés alapján „*a fenntartó biztosítja*”. Sőt „*a betegnek joga van arra, hogy számára érthető módon kapjon tájékoztatást, figyelemmel életkorára, iskolázottságára, ismereteire, lelkiállapotára, e tekintetben megfogalmazott kívánságára...*” (8. bek.)

Sok helyen szintén a nevelőtől függ, hogy a hepatitis C-s fogvatartott zárkatársai kapnak-e tájékoztatást a rabtársuk betegségéről, magáról a hepatitis C-fertőzésről, illetve a fertőzés elkerülésének módjairól.

Egyik vizsgált intézményben sem került sor a hepatitis C-fertőzöttek elkülönítésére. Megelőző intézkedésként azt jelezte egy nevelő, hogy „*amennyiben tudjuk, hogy a fogvatartott hepatitis C- vagy hepatitis B-vírusfertőzött, nem osztjuk be konyhaszolgálatra*”.

Itt jegyzem meg, hogy a fertőző betegségek és a járványok megelőzése érdekében szükséges járványügyi intézkedésekről szóló 18/1998. (VI. 3.) NM rendelet szerint az akut hepatitis C-fertőzés esetén „*a beteget a klinikai állapotától függően infektológiai osztályon, otthonában, vagy tartózkodási helyén a standard izoláció szabályai szerint kell elkülöníteni*”. Továbbá biztosítani kell a folyamatos fertőtlenítést, valamint „*azokat a személyeket, akik a betegség inkubációs idejében a beteggel olyan kapcsolatba kerültek, hogy tőle fertőződhettek, fel kell kutatni*”.

Vajon mi valósul meg ebből a büntetés-végrehajtási intézetekben? A börtönbeli egészségügyi gondozásra vonatkozó Európa tanácsi rendelet III. szakaszának 39. pontja²⁸ szerint egy fertőző beteg izolációjára csak akkor kerülhet sor, ha a börtönön kívül is hasonló elkülönítést lenne indokolt alkalmazni.

Nem gondolom, hogy az izoláció lehet a megoldás. Elgondolkodtató azonban, hogy ha nem megoldott a fogvatartotti populáció teljes körű hepatitis C-szűrése, miközben a szűrt mintán az incidencia egy év alatt a kétszeresére nőtt, tehát bizonyítottan vannak börtön belül megfertőződő elítéltek, és a jogszabály-módosításból adódóan a fogvatartottak körében számolni lehet a hepatitis C-fertőzés tekintetében potenciális rizikócsoporthoz, az intravénás droghasználók számának emelkedésével – az egyetlen prevenció intézkedés a hepatitis C-fertőzött elítéltek konyhai szolgálatának korlátozása?! Vajon ez elégséges lehet a hepatitis C-prevalencia és -incidencia visszaszorítására a büntetés-végrehajtási intézetekben?

Nyilvánvaló, hogy a prevenció első pillére a tájékoztatás és a tanácsadás kellene hogy legyen mind a fogvatartotti, mind pedig a nevelői és fegyőri állomány körében.

A fegyőrök sok helyen még a fogvatartottaknál is tájékoztatlanabbnak bizonyultak. Az információhiány pedig fokozza a fertőződéstől való félelmüket, egyszersmind növeli a – nem csak a hepatitis C-fertőzött – fogvatartottakra vonatkozó ellenérzéseiket.

Intézményenként különböző a személyzet és a fogvatartottak tájékozottsága, ismerete a vírusfertőzés terjedéséről és megelőzéséről, ahogy a szűrés, valamint a hepatitis C terjedésének megakadályozásával kapcsolatos attitűd is. Volt, ahol az intézményvezetés lényegesnek ítélte, és így is viszonyultak

²⁸ Council of Europe Committee of Ministers: Recommendation no. R(98) 71 of the Committee of Ministers to Member States Concerning the Ethical and Organisational Aspects of Health Care in Prison. Adopted by the Committee of Ministers on 8 April 1998 at the 627th meeting of the Ministers' Deputies.

hozza, másról „nem értek rá ezzel foglalkozni”, vagy nem érezték úgy, hogy indokolt lenne a feltétlenül szükségesnél nagyobb figyelmet fordítani rá.

Ez kiválóan megmutatkozott a szűrésen történő részvételt motiváló intézkedések és a részvételi arány kapcsolatán. Egyes intézményekben az intézményvezetés hangsúlyosnak tartotta, hogy a fogvatartottak minél szélesebb köre részt vegyen a szűrésen, ezért parancsnoki dicsérettel jutalmazta az önként jelentkezőket. Másról, ahol nem volt semmiféle motiváció, a szűrésen történő részvételi hajlandóság detektálhatóan alacsony maradt. Sajnos számos esetben azok nem vettek részt szűrésen, akiknek pedig a kockázati magatartásaik alapján indokolt lett volna.

Így a szűréskor mért kétszeres incidencianövekedés valószínűleg csak a jéghegy csúcsa.

Összegzés

A vizsgálat eredményei alapján kijelenthető, hogy a hazai büntetés-végrehajtási intézetekben hepatitis C-fertőződés szempontjából – a nemzetközi vizsgálatok eredményeihez hasonlóan – rizikócsoportnak tekinthetők azok az intravénás droghasználók, akik vagy a bekerülésük előtt vagy az után használtak vérrrel szennyezett tűt vagy fecskendőt, továbbá azok, akik a bekerülésük előtt vagy utána tetováláskor alkalmaztak vérrrel szennyezett tűt. A vizsgálati mintába kerülő hepatitis C-fertőzött fogvatartottak 39,4 százalékánál nem állapítható meg egyértelműen a fertőződés módja, mert mindkét említett magatartás megvalósult. Mindazonáltal 17,1 százalékuk, azaz minden hatodik hepatitis C-fertőzött azt jelezte, hogy soha nem használt még intravénásan kábítószerrel.

Így a vizsgálati eredmények arra engednek következtetni – habár valószínűsíthető, hogy szennyezett tűvel/fecskendővel történt intravénás droghasználat miatt határozottan többen fertőződtek meg, mint tetoválás folytán –, hogy a hazai börtönpopulációban határozottan kell számolni, sok esetben éppen a börtönön belül, osztott, vérrrel fertőzött tűvel végzett tetoválás miatt történő hepatitis C-incidencia-emelkedéssel.

A mintába kerülők 45,6 százaléka már a korábbi években is részt vett a börtönben hepatitiszűrésen. Miközben tudjuk, hogy a fogvatartotti populáció tizenöt-húsz százaléka élhetett éves szinten a szűrés lehetőségével, és az is érthető, hogy a kiemelkedően sok elítéltet fogva tartó büntetés-végrehajtási intézetekben évről évre indokolt elvégezni a szűrést, szükséges megjegyez-

ni, hogy számos bv. intézet még egyáltalán nem vett részt a programban. Sőt, mivel az 1997. évi CLIV. törvény 15. §-a szerint „...az önrendelkezési jog gyakorlása keretében a beteg szabadon döntheti el, hogy kíván-e egészségügyi ellátást igénybe venni”, így abban is dönthet, hogy kíván-e hepatitis B- és hepatitis C-szűrésen részt venni. Hiszen a vonatkozó jogszabályi környezet nem minősíti a hepatitis C-fertőzést olyan fertőző betegségnek, amely indokolná az önrendelkezési jog korlátozását. Ez pedig azt jelenti, hogy a fogvatartottak egyelőre nem kötelezhetők, csak motiválhatók a szűrésen való részvétellel, ezért számos olyan elkövető nem él ezzel a lehetőséggel, akiknél ez akár a büntetés-végrehajtási intézeten belüli, akár az azon kívüli kockázati magatartásuk alapján indokolt lenne.

Az említett körülmények között megduplázódó hepatitis C-incidencia-érték azt jelzi, hogy – hacsak nem szeretne szembesülni epidémiászerű problémával – a büntetés-végrehajtás intézményrendszerének és vele együtt az Országos Epidemiológiai Központnak is át kell gondolnia a „hepatitis C-politikáját”.

Mivel a zárt, totális intézetekben lévő emberek között a fertőzések terjedése mindig jóval gyakoribb és gyorsabb, sőt a hepatitis C-fertőzöttek szociodemográfiai jellemzői alapján azt is tudjuk, hogy ez az a réteg, amelyik kint nem megy el szűrésre – hacsak nem helyben van rá lehetőség, mint az intravénás droghasználók egyes csoportjai esetében –, a többi fogvatartott és a büntetés-végrehajtásban dolgozó személyzet védelme érdekében nem lenne-e indokolt sort keríteni a fogvatartotti populáció teljes körű szűrésére?

Ez után már mindig csak az új bekerülőket kellene szűrni, ami jóval egyszerűbb lehetne, mint a jelenlegi rendszer. Nyilván ehhez a jogszabályi környezet változtatására lenne szükség: a büntetés-végrehajtásba bekerülő fogvatartottak esetén korlátozni kellene a hepatitis C-szűrésen történő részvételre vonatkozó önrendelkezési jogot.

Ezzel együtt nyilván szükség lenne tájékoztató és a tanácsadó típusú programokra a fogvatartottak, célzottan pedig a személyzet esetében. Ugyanilyen lényeges, hogy az önrendelkezési jog esetleges korlátozásának lehetősége mellett az 1997. évi CLIV. törvény egyéb, a betegek jogait érintő rendelkezése, kiemelten a tájékoztatáshoz való jog (13. §) érvényesüljön a fogvatartottak körében.

E nélkül ugyanis gyorsan elérjük az uniós szintet, és nem könnyen várható a helyzet jelentős javulása.

IRODALOM

- Allen, Scott A.:** Developing a systematic approach to hepatitis C for correctional systems: Controversies and emerging consensus. *HEPP Report*, vol. 3, nos. 1–4, 2003, <http://www.hivcorrections.org/archives/april03/mainarticle.html>
- Betegjogok a börtönben. Aszklépiosz-fórum, 2010. október 28.
- Betteridge, Glenn – Dias, Giselle:** Hard Time: Promoting HIV and Hepatitis C Prevention Programming for Prisoners in Canada, Canadian HIV/AIDS Legal Network, PASAN, Toronto, 2007, http://www.pasan.org/Toolkits/Hard_Time.pdf
- Crofts, Nick – Aitken, Campbell K. – Kaldor, John M.:** The force of numbers: Why hepatitis C is spreading among Australian injecting drug users while HIV is not. *Medical Journal of Australia*, no. 170, 1999
- Crofts, Nick – Caruana, Sonia – Kerger, Michael – Bowden, Scott:** Minimizing harm from hepatitis C virus needs better strategies. *British Medical Journal*, vol. 321, no. 7, 2000
- Dolan, Kate A.:** Can hepatitis C transmission be reduced in Australian prisons? *Medical Journal of Australia*, no. 174, 2000
- Ember István (szerk.):** Fertőző betegségek epidemiológiája. Egyetemi jegyzet. Pécsi Orvostudományi Egyetem Közegészségtani Intézet, Pécs, 2003
- Horváth Balázs:** Hepatitis C. http://www.webbeteg.hu/cikkek/fertozo_betegseg/109/hepatitis-c
- Imperial, Joanne C.:** Chronic hepatitis C in the state prison system: insights into the problems and possible solutions. *Expert Review of Gastroenterology & Hepatology*, vol. 4, no. 3, 2010
- Máriáss Márta:** Hepatitis B. http://www.hazipatika.com/betegsegek_a_z/hepatitis_b/175
- Nelson, Paul K. – Mathers, Bradley M. – Cowie, Benjamin – Hagan, Holly – Jarlais, Don Des – Horyniak, Danielle – Degenhardt, Louisa:** Global epidemiology of hepatitis B and hepatitis C in people who inject drugs: results of systematic reviews. *The Lancet*, vol. 378, iss. 9791, 2011
- Patrick, David M. – Tyndall, Mark W. – Cornelisse, Peter G. A., Li, Kathy – Sherlock, Chris H. – Rekart, Michael L. – Strathdee, Steffanie A. – Currie, Sue L. – Schechter, Martin T. – O’Shaughnessy, Michael V.:** Incidence of hepatitis C virus infection among injection drug users during an outbreak of HIV infection. *Canadian Medical Association Journal*, vol. 165, iss. 7, 2001
- Plourde, Chantal – Brochu, Serge:** Drugs in prison: A break in the pathway. *Substance Use and Abuse*, vol. 37, no. 1, 2002
- Post, Jeffrey J. – Dolan, Kate A. – Haber, Paul S. – Lloyd, Andrew R.:** Acute hepatitis C virus infection in an Australian prison inmate: tattooing as a possible transmission route. *Medical Journal of Australia*, vol. 174, no. 4, 2001
- Prithwish, De – Connor, Nancy – Bouchard, Françoise – Sutherland, Donald:** HIV and hepatitis C virus testing and seropositivity rates in Canadian federal penitentiaries: A critical opportunity for care and prevention. *Canadian Journal of Infectious Diseases & Medical Microbiology*, vol. 15, no. 4, 2004

Rotily, Michel et al.: Survey of French prison found that injecting drug use and tattooing occurred *British Medical Journal*, no. 316, 1998

Telegdy László: A vírushepatitisek epidemiológiája, diagnosztikája és kezelési lehetősége. <http://archive.is/SL3lh>

Új kezelés itthon is hepatitis-C ellen. *[origo]*, 2013. március 22.

<http://www.origo.hu/egeszseg/20130321-nem-csak-az-alkohol-miatt-romolhat-a-majfunccio-hepatitisc.html>

Vescio, Maria Fencia – Longo, Benedetta – Babudieri, Sergio – Starnini, Giulio – Carbonara, Sergio – Rezza, Giovanni – Monarca, Roberto: Correlates of hepatitis C virus seropositivity in prison inmates: a meta-analysis. *Journal of Epidemiology and Community Health*, vol. 62, no. 4, 2008

PAP JÚLIA

Munka és büntetés

A közérdekű munkáról és a fogvatartottak munkáltatásáról

A következőkben a munkabüntetés rövid, de minél alaposabb történetének bemutatására törekszem. Gondolatébresztőül az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kriminológia mesterképzésének egyik kurzusán elhangzott, a *Mezey Barna* rektor úr által tartott előadás szolgált, a tanulmány erre alapozva készült el.

Amennyiben a munkáról mint büntetési formáról van szó, mindenképp célszerű magáról a büntetésről, bűncselekménnyé nyilvánításról, büntetési mód-szerekről írni, hiszen ezekből az alapokból bontakozik ki a munkabüntetés is.

Ezt követően – támaszkodva az említett előadásra – e forma történeti áttekintése olvasható, az őskortól napjainkig. Magyarországi bemutatását 1950-től kezdem, addig az egyetemes történetet írom le. Ennek az az oka, hogy úgy vélem, ezáltal egyszerűbben megragadható a fejlődés, a különböző korszakok egymástól eltérő politikája, emellett hazánkban a jelzett időpontban történik az első jelentős előrelépés a munkabüntetés alkalmazásában. Így innentől kezdve a jogtörténeti változásokra koncentrálok.

A téma felvezetése után bemutatom a ténylegesen tárgyalt, számomra elgondolkodtató két büntetési módot, az önállóan létező közérdekű munkát – amelyet a 2013-as jogszabályváltozások nyomán már nemcsak enyhébb súlyú bűncselekmények, de szabálysértések esetében is alkalmazni lehet önálló büntetési nemként –, valamint a fogvatartottak munkáltatásának hazai módját. Noha teljes mértékben tisztában vagyok vele, hogy a két típus egyáltalán nem állítható párhuzamba egymással, én mégis így teszek, hiszen arra szeretnék rámutatni, hogy a munka a bűncselekményt elkövetők számára létezhet büntetésként, de jutalomként is. Mindkét esetben előfordulhat e két szélsőség, mivel a szabadságvesztést elkerülő tekinthet jutalomként is a kiszabott büntetésre, de ugyanígy – már a felelősségre vonás ténye miatt – megélheti negatív következményként is az ítéletet.

De a fogvatartottaknál is fellelhető ez a kettősség. A börtönélet egyhangúságának megtörőjeként a munkavégzés egyfajta jutalom, sőt ebben az esetben részleges munkadíjat is kapnak, viszont az, aki úgy szocializálódott, hogy a munkát teherként élje meg, talán súlyosabb büntetésként érzékeli a kötelezettséget, mint a szabadságvesztést.

Összegzésként a témával kapcsolatban felvetődő néhány kérdésre próbáltam választ adni eddigi tanulmányaimnak megfelelően.

Fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a sok forrásból merítő értekezés hivatalos rendszere hiányos, a felhasznált irodalmakat, internetes oldalakat az irodalomjegyzékben sorolom fel.

A büntetésről

Ha a büntetés lényegét akarjuk megragadni, akkor először is fel kell tenni a kérdést: mire jó a büntetés maga? Elrettent a bűncselekmény elkövetésétől, van-e visszatartó ereje? Mit érünk el a büntetéssel? Mi a célja? Reintegráció, a társadalmi normát megszegő visszavezetése, vagy stigmatizálás, a bűnös ember kiemelése a többség közül?

A történelem folyamán megannyi válasz született, különböző iskolák jöttek létre akár merőben eltérő tanokat hirdetve, sokszor egymással párhuzamosan. A differenciát a társadalmak, államok fejlődése idézte elő, tehát az, hogy milyen lépés megtétele vált szükségessé a bűnözés visszaszorítása érdekében.

Lényegét tekintve azonban egy célt lehet kiemelni: mérsékelni vagy megakadályozni a normaszegést. A büntetés válasz a meglévő és kezelendő bűnre, eszköz a helyesnek tartott életmódtól, magatartástól eltérő viselkedés, cselekmények büntetésére, a közösségellenes megnyilvánulások, a többség érdekeivel szemben állók felelősségre vonására azáltal, hogy negatív szankciókat helyez kilátásba. Tehát a cél mindig a közösség békéjének fenntartása. A jelenleg hatályos büntető törvénykönyv¹ is ezt deklarálja IX. fejezetében: „79. § *A büntetés célja a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el.*”

Persze nehéz azt is meghatározni, hogy mit jelent a norma, mit kell a társadalom, közösség tagjainak követniük, ennek értelmében mit kell kriminalizálni.² Így megállapíthatók a bűncselekménnyé nyilvánítást befolyásoló tényezők:

¹ 2012. évi C. törvény.

² Természetesen az, hogy a társadalom mit kíván szankcionálni, nagyban függ a deviancia megítélésétől, a toleranciától, hiszen az emberek sokszor tolerálják a normasértő ön- és közveszélyes magatartásokat, mint például az alkoholizmust, de gyakran nem stigmatizálják az öngyilkosok családját vagy a kábítószerfüggőket, kéjelgőket. Az, hogy mikortól várnak intézményes reakciót, és milyen eszközökkel kívánják végrehajtani a büntető jellegű beavatkozást, nagyban függ a toleranciai képességtől, a demokratikus hagyományoktól, a szaktudományok fejlettségétől, és a kormányzat rendelkezésére álló eszköztártól. Gönczöl Katalin – Kerezi Klára – Korinek László – Lévy Miklós (szerk.): Kriminológia – Szakkriminológia. Complex Kiadó, Budapest, 2006

- történeti fejlődés;
- tudomány fejlődése;
- uralkodó világkép, ideológia;
- gazdasági kényszerűség;
- politikai menedzsment.

A kezdeti időszakban a leggyakrabban alkalmazott módszer az elrettentés és a megtorlás volt, direkt fizikai támadás a test ellen, kegyetlen erőszak alkalmazása, így az elítélt saját szenvedései révén megtapasztalhatta a mindenkori büntetőhatalom keménységét, a tettei következményének elmaradhatatlanságát. Mivel a büntetést nyilvánosan hajtották végre, a prevenció ekkor inkább generálisnak tekinthető, hiszen nemcsak az elkövetőt, hanem a társadalom tagjait is arra sarkallta, hogy a jövőben tartózkodjanak hasonló cselekmények elkövetésétől. E megelőző jellegből fakadóan a korszakban gyakran alkalmazták a halálbüntetést is a változatosnak mondható kínzási és csonkítási szankciók mellett.

Ismeretesek más módszerek is az elrettentésen és megtorlásán felül, ezek talán kevésbé drasztikusak, mint például a meggyőzés vagy a jogismeretek terjesztése. Emellett az említetten felül a prevenciónak létezik olyan értelmezése is, amely magára az elkövetőre koncentrál, eszköze a direkt nevelés, javítás, a speciális megelőzés pedig a bűncselekmény elkövetésének a lehetőségét szünteti meg³.

A felvilágosodás kora a korábbi gyakorlatot merőben megváltoztatta. A társadalom mint rendszer értelmezése, a jogok érvényesülésének követelménye lazított a büntetőjog erőszakosságán. Előtérbe került az alapvető emberi jogok védelme, a törvényesség iránti igény, a visszaélések felszámolásának követelése. Felvetődött a büntetés jogosságának kérdése, illetve az, hogy kihez tartozik e jog, a büntetőhatalom.

Ebből kiindulva három nagyobb irányzat született meg, amelyeknek nagy jelentőségük van a jelenkori büntetőpolitikában is.

Elsőként a klasszikus iskola tanai hódítottak, amely alapvetően a törvényességet hangsúlyozta, ezzel meggátolva az önkényt. Másik fontos eleme a tettarányosság volt, amely azáltal, hogy a tett súlyához igazította a büntetés mértékét, szintén a törvény előtti egyenlőséget szolgálta. Sajnos azonban sok szempontot figyelmen kívül hagyott, például a cselekmény elkövetéséhez ve-

³ Mezey Barna: Magyar jogtörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2004

zető okokat. Hazánkban mégis ennek az iskolának köszönhető az első büntető-kódex, a *Csemegi Károly* nevéhez fűződő 1878. évi V. törvény.

A tanok merevségére válaszként alakult ki az úgynevezett pozitivisták iskola. Jelentősége a kutatások eredményeinek felhasználásában ragadható meg, vagyis a büntetés elméletének a tudományos megalapozása. Ez esetben már található törekvés arra, hogy megállapítsák, magát az elkövetőt milyen körülmények vezették a bűncselekményhez, legyen az fizikai sajátosság vagy szocializációs probléma. Noha elveinek sokat köszönhet a büntetőjogi gondolkodás, számos hibája miatt a pozitivisták gondolkodás nem maradt fenn sokáig.

A két, egymásnak ellentmondó gondolkodás harmonizációjára, előnyeik egybevetésére született meg a közvetítő vagy átmeneti iskola. Ennek hatására hazánkban is módosították a Csemegi-kódexet az 1908-as I. büntetőnovellával. Újdonsága abban állt, hogy a büntetőjogi szabályozásba bekerültek a fiatalkorúak is.

Így tehát ezen gondolkodásbeli hatások vezettek a büntetési nemek között megjelenő munkabüntetés kialakulásához, az előbbi tanok megszületése, majd elhalványodása révén teremtődött meg egy olyan környezet, amelyben helyük lehetett az enyhébb büntetési nemeknek is, előtérbe helyezve a reszocializáció elősegítésének igényét⁴.

A munkabüntetés történeti fejlődése

Ha az őskortól indulunk a történeti elemzéskor, már ott is találunk példát a munkabüntetésre. Az ősi közösségek konfliktusaikat kétféleképpen oldották meg: ha belső feszültségről volt szó, akkor elsősorban a probléma kezelésére törekedtek, de ha idegenekkel szemben merült fel, egyebek között létezett az úgynevezett noxába adás, vagyis rabszolgaság, amely egyfajta túszfunkcióként is értelmezhető. A rabszolga itt elsősorban munkaerőt jelentett, ezzel kompenzálva a felvetődő veszteségeket az esetleges háborúk, csaták után. Ez a fajta szolgaság nem a klasszikus, ma ismert rabság volt, nem társadalmi csoportot tettek ki, így a cél sok esetben nem a megalázás volt, hanem a már említett záloga egy törekeny békének.

Új funkcióját az ókortól ismerjük, amikor a területek meghódításának kényszere, az államok építése azzal járt, hogy a leigázott népet kiirtották, a legyőzötteket pedig szolgákká tették. Ebből látható a különbség a két kor po-

⁴ Korinek László: A kriminológia tudományának létrejötte. In: Gönczöl Katalin – Kerezi Klára – Korinek László – Lévay Miklós (szerk.): i. m. 45–70. o.

litikája között. A rabszolgáság egy olyan ideologizáltsághoz vezetett, amelynek értelmében a hadifogoly automatikusan jogfosztottá vált, kiszolgáltatottá, alávetetté. Nemcsak jogaiktól, de szabadságuktól is megfosztották őket, tulajdonként, tárgyként kezelték az elfogottakat.

Ebből aztán több szolgatípus jött létre. A kor előrehaladtával, ahogy a szolgák több generációból kerültek ki, létrejött a született rabszolga, aki már nem büntetesként élte meg a szolgáságot, hanem sorsként, állapotként. Később már nemcsak az idegenek jutottak erre a sorsra, hanem büntetesként is alkalmazták az úgynevezett „lejjebbités” révén, vagyis státusvesztés útján. A szolgáság terjedésével a munka értékelése is megváltozott, megvetendő lett, minden munkát szolga végzett el, számuk, képességeik presztízsértéket jelentettek a gazdáiknak, aki dolgozni kényszerült, nem tartozhatott az elítéltekhez. A munka így büntetéssé vált. Mindemellett létezett adórszolgáság is, amely polgári állapot volt⁵.

Már ekkor felmerült a kérdés, hogy hogyan lehetséges a büntetett büntetni, vagyis ha a szolgák már eleve büntetésben vannak, akkor milyen körülmények között lehet normaszegés esetén felelősségre vonni őket. Erre a célra hozták létre a munkabörtönöket – ilyenre példa az *Ergastulum*, egy római kényszermunkabörtön –, amelyben a veszélyes rabszolgákat tartották fogva, de ide kerültek az adórszolgák is. A büntetést az állam felügyelte, a börtönök állami tulajdonban voltak. Szintén fenyítő eszközként szolgáltak a bányák, ahonnan a fogvatartottak ki sem jöhettek. Ekkor született meg a gályarabság intézménye is. Létezett még az *opus publicum* is, amely szabad emberek időleges elzárása volt, vagyis közmunka.

A középkor a munkabüntetés újabb értelmezésével nézett szembe. A társadalmak fejlődésével a rabszolgák már nem voltak képesek a szükséges munkaerőt kitermelni, így munkaerőhiány lépett fel. Ennek következményeként a munka büntetés funkciója megszűnt, a munka általánossá, sőt elvártá vált mindenki körében. A fokozott törekvés a foglalkoztatásra oda vezetett, hogy a rossz életkörülmények közül kikerülő elitért számára inkább pihenésként szolgált ez a büntetési nem. Arról nem is beszélve, hogy a középkorra jellemző igen szigorú büntetőgyakorlat miatt a munkabüntetés volt a legenyhébb ítélet.

Az elszegényedés általános jelenséggé vált, koldusok, csavargók jelentek meg a bűnözők mellett, ez probléma volt az államnak. Emiatt megindult a szociálpolitika fejlődése, illetve természetesen a számunkra igazán fontos

⁵ Mezey Barna: i. m.

büntetőjog kialakulása is. Itt vált jelentőssé az egyházak szerepe is, akik kólostor-, illetve alamizsnarendszereket, valamint ispotályokat hoztak létre a szegénység problémájának kezelésére. Az ellátással és a kriminalizálódással összefüggésben váltak szükségessé a rendészeti teendők, tehát a nyilvántartások vezetése, a helyi lakosok és az idegenek osztályozása a városokon belül és kívül, valamint a szervezés és a segélyezés központosítása. A fennálló problémák kezelésére létrejöttek a tömlőcökök és a dologházak.

A XVII. században hozták létre a fenyítőházak intézményét azzal a céllal, hogy a büntetés ne szükségszerűen halálbüntetés legyen, hanem megvalósuljon a rossz útra tért ember visszavezetése a társadalomba. Ezáltal csökkent a büntetőeljárások száma is, így ugyanis ezt kikerülték. Előtérbe került a nevelés, a lelki és egészségügyi gondozás. Viszont a funkcióját elvesztette akkor, amikor a tömlőcökökből kezdtek ide utalni az elítélteket, ez a fenyítőházak kriminalizálódásával járt, egyúttal rendészeti eszközként funkcionált.

A korszerű büntetés-végrehajtásban a XIX. századtól a munkabüntetés újra előtérbe került, és a büntetés elemévé vált. Fokozta annak hatékonyságát, szerepe megváltozott, hasznossági szempontok kerültek előtérbe. Olyan munkavégzést folytattak a keretein belül, amely értelmes elfoglaltságot jelentett a fogvatartottak számára, nemcsak az elítélt, de a társadalom számára is hasznos volt. Később aztán több országban önálló büntetési nemmé vált⁶.

Magyar szabályozás

A magyar büntetőjogba először az 1950. évi II. tv. (Btá.) hozta be a munkabüntetést mint intézkedést, a szovjet mintára felépített javító-nevelő munkát. Alkalmazásának akkor volt helye, ha a büntetés célja szabadságelvonás nélkül is elérhetőnek látszott, és a törvény ötévi szabadságvesztést meg nem haladó börtönnel büntette az adott cselekményt. Az intézkedés egy hónaptól két évig tartott, és az elítélt csökkentett munkadíjban részesült. Kiszabni csak állami vállalatnál, illetve állami gazdaságnál munkaviszonyban lévő személyekre lehetett.

Az 1961-es Btk. a főbüntetések között helyezte el a javító-nevelő munkát. Legrövidebb tartama három hónap, leghosszabb halmazati és összbüntetés esetén is csak két év volt.

⁶ Mezey Barna: A munkabüntetések és a munkakultúra története. A rabmunka cél, vagy eszköz? Gályarabság, száműzetés, dologház, javítóház. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar kriminológia mesterképzés pónológiai kurzusa, 2012. december 17.

Az 1971. évi 28. törvény rendelkezett ugyan a javító-nevelő munka speciális munkatelepen való végrehajtásáról, de ez a gyakorlatban sosem érvényesült, ráadásul maga a munkabüntetés is egyre inkább teret vesztett.

Maga az 1978-as Btk. is fenntartotta hatályában a korábbi, egyre kevésbé alkalmazott büntetést. Érdemi változás az 1987. évi III. törvénnyel történt, amely a javító-nevelő munka mellett bevezette a közérdekű munka fogalmát.

Az 1984. évi 19. tvr. vezette be a szigorított javító-nevelő sajátos főbüntetést. A büntetési nem célja munkakerülő, élőszködő életmódot folytató személyek személyi szabadság korlátozásával együtt járó rendszeres munkára szoktatás, illetve munkára kötelezés. Közvetlen elődje a Csemegi-kódexből már ismert dologház intézménye volt.

A büntetési nem három kötelezettséget irt elő az elítéltnek.

- Munkavégzési kötelezettség a kijelölt munkahelyen, nem munkaviszony, hanem büntetés-végrehajtási jogviszony alapján.
- Kijelölt helységben tartózkodásra kötelezés.
- Kijelölt intézetben vagy szálláson lakás, és az ottani rend betartása.

Tartama legalább egy év, legfeljebb (halmazati és összbüntetés esetén) három év lehetett. Fiatalkorival, valamint szolgálati jogviszonyban álló katonával szemben nem volt kiszabható. Szabadságvesztésre átváltoztatása lehetséges volt.

1993-ban végleg megszűnt a javító-nevelő munka, valamint a szigorított változata, mivel végrehajtásuk nem volt eredményes, illetve súlyos problémák is felvetődtek velük. Ezért önálló büntetési nemként fennmaradt a közérdekű munka intézménye⁷.

A 2012. évi C. tv. újabb változást hozott a munka mint büntetés alkalmazásában azáltal, hogy új szankcióként bevezette a jóvátételi munkát. Ez a büntetési nem, amellel hogy kisebb súlyú intézkedés, abban különbözik a közérdekű munkától, hogy ebben elsősorban a közösségre irányuló reparáció jelenik meg, tehát nem közvetlenül a sértett, hanem a közösség részére való hasznos tevékenység, amellyel az elkövető bebizonyíthatja, hogy hasznos tagja a társadalomnak. Emellett – visszaulva a prevenció fajtáira – segítheti a normaszegőt egy tervszerű életvitel kialakításában⁸.

A vonatkozó jogszabályrész a 2012. évi C. törvényben:

⁷ Gombik Gergely: A közérdekű munka büntetés. In: Borbíró Andrea – Kiss Anna – Velez Edit – Garami Lajos (szerk.): A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve 2. IRM, Budapest, 2009

⁸ Vaskuti András előadása: A jóvátételi munka. MOM Kulturális Központ, 2013. április 3. <http://www.vaskuti.hu/doc/Jovateteli%20munka%20eloadas.pdf>

67. § (1) *A bíróság a vétség, valamint a háromévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűntett miatt a büntetés kiszabását egy évre elhalaszthatja, és jóvátételi munka végzését írja elő, ha alaposan feltehető, hogy a büntetés célja így is elérhető. A jóvátételi munkavégzés előírása mellett pártfogó felügyelet is elrendelhető.*

(2) *Jóvátételi munka végzése nem írható elő azzal szemben, aki*

a) visszaeső,

b) a bűncselekményt bünszervezetben követte el,

c) a szándékos bűncselekményt végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltése után, a végrehajtás befejezése előtt követte el, vagy

d) a szándékos bűncselekményt a szabadságvesztés felfüggesztésének próbaideje alatt követte el.

(3) *Az elkövető – választása szerint – állami vagy önkormányzati fenntartású intézménynél, közhasznú jogállású civil szervezetnél, egyházi jogi személynél vagy azok részére végezheti a jóvátételi munkát.*

(4) *A jóvátételi munka tartamát órákban kell meghatározni, annak legkisebb mértéke huszonnégy, legnagyobb mértéke százötven óra.*

68. § (1) *Ha az elkövető a jóvátételi munka elvégzését egy éven belül megfelelően igazolja, büntethetősége megszűnik.*

(2) *Ha az elkövető a jóvátételi munka elvégzését nem igazolja, vagy a pártfogó felügyelet szabályait súlyosan megszegi, a bíróság büntetést szab ki. Ha az elkövető a jóvátételi munka elvégzését egészségügyi okból nem tudja igazolni, a jóvátételi munka elvégzése igazolásának hátrideje egy alkalommal legfeljebb egy évvel meghosszabbítható.*

A munka mint büntetés alkalmazásának történeti áttekintése után a következőkben rátérek a bevezetőben is felvetett két módszer tárgyalására, kezdetnek a közérdekű munkát mutatom be, majd az elítéltek foglalkoztatását, vagyis a rabmunkát, majd kísérletet teszek a leírtak összegzésére.

Közérdekű munka

Súlyát tekintve a közérdekű munka a szabadságvesztés és a pénzbüntetés között elhelyezkedő, tehát középsúlyos fő büntetési nem. Az erre ítélt köteles a bírósági ítéletben meghatározott munkát végezni, személyi szabadsága másban nem korlátozható. Tehát mivel szabadságelvonással nem jár, így az alter-

natív szankciók egyik formája. Célja, hogy az elkövető az okozott kárt a köz javára végzett munkával jóvátegye. Emellett a kollektíva által elérhető a terhelt javítása, nevelése is, ezáltal a reszocializáció.

Az ítéletet csak bíróság szabhatja ki, itt határozzák meg a munka jellegét, a munkavégzés helyét a büntetés-végrehajtási bíró jelöli ki pártfogó felügyelői vélemény alapján. Az ítélet nem függ a terhelt beleegyezésétől.

A pártfogók szervezik és ellenőrzik a közérdekűmunka-büntetés végrehajtását. Az ellenőrzés esetükben azt jelenti, hogy egyrészt figyelnek arra, hogy az elítélt a munkakötelezettségnek a szabályok szerint eleget tesz-e, másrészt vizsgálják, hogy a munkáltatás a jogszabályi előírások betartásával történjen. Ennek érdekében a kijelölt hely köteles az elítéltet közérdekű munkával foglalkoztatni, valamint a szolgálatnak a megküldött nyilvántartói lapot vezetni, az elítélttel kapcsolatban folyamatos felvilágosítást adni: a büntetést megkezdte-e, eleget tesz-e kötelezettségeinek, a büntetést kitöltötte.

Olyan munka rendelhető el, amelyet az elítélt előreláthatóan képes elvégezni, tehát figyelemmel kell lenni az egészségi állapotára, illetve a képzettségére. Közérdekű munka idején nem létesül munkaviszony, az elítélt büntetés-végrehajtási jogviszonyban áll az állammal. Jogviták esetében azonban a hatályos munka törvénykönyve mérvadó⁹.

Felnőtt korúak és olyan fiatalok esetében alkalmazható, akik a büntetőeljárás idején betöltötték a tizenhatodik életévüket. Szolgálati viszonyban lévő katonáknál a büntetés nem használható.

A közérdekű munkát hetenként legalább egy napon kell végezni a heti pihenőnapon, szabadnapon vagy a szabadidőben, a munkáltatás díjazás nélkül történik. A napi munkavégzés időtartama négy és tizenkét óra között lehet, de a heti negyvennyolc órát nem haladhatja meg. A hatályos büntető törvénykönyv szerint így minimum negyvennyolc, maximum háromszáztizenkét óra szabható ki.

Ha az elítélt önhibájából nem tölti le a kiszabott ítéletet, az fogház fokozatú szabadságvesztésre váltható át, amely lehet három hónapnál is rövidebb. Hat óra egy napnak számít az intézményben. Erre azért kerülhet sor, mert az elítélt nem kötelezhető munkavégzésre.

A vonatkozó jogszabályrész a 2012. évi C. törvényben¹⁰:

47. § (1) A közérdekű munka tartamát órákban kell meghatározni, annak legkisebb mértéke negyvennyolc, legnagyobb mértéke háromszáztizenkét óra.

⁹ Gombik Gergely: i. m.

¹⁰ Hatályos: 2013. július 1-jétől.

(2) A közérdekű munkát az elítélt, ha törvény eltérően nem rendelkezik, hetente legalább egy napon – a heti pihenőnapon vagy a szabadidejében –, díjazás nélkül végzi.

(3) A bíróság ítéletében a közérdekű munka jellegéről rendelkezik.

(4) A közérdekű munkára ítélt köteles a számára meghatározott munkát elvégezni. Az elkövető olyan munka végzésére kötelezhető, amelyet – figyelemmel egészségi állapotára és képzettségére – előreláthatóan képes elvégezni.

48. § (1) Ha az elítélt a számára meghatározott munkát önhibájából nem végzi el, a közérdekű munkát vagy annak hátralévő részét szabadságvesztésre kell átváltoztatni.

(2) A közérdekű munka helyébe lépő szabadságvesztést büntetés-végrehajtási intézetben, fogház fokozatban kell végrehajtani.

(3) A közérdekű munka helyébe lépő szabadságvesztés három hónapnál rövidebb is lehet.

49. § Ha az elítéltet a közérdekű munkára ítélet után elkövetett bűncselekmény miatt végrehajtandó szabadságvesztésre ítélik, és a közérdekű munka büntetést még nem hajtották végre, a közérdekű munkát vagy annak hátralévő részét szabadságvesztésre kell átváltoztatni úgy, hogy négy óra közérdekű munkának egynapi szabadságvesztés felel meg. Az átváltoztatás után fennmaradó közérdekű munkának egynapi szabadságvesztés felel meg.

112. § Fiatalkorúval szemben közérdekű munkát akkor lehet kiszabni, ha az ítélet meghozatalakor tizenhatodik életévét betöltötte.

134. § Katonával szemben szolgálati viszonyának fennállása alatt közérdekű munka nem szabható ki.

A 2012. évi II. törvény¹¹ és az annak végrehajtásáról rendelkező 22/2012. (IV. 13.) BM rendelet értelmében közérdekű munka szabálysértési cselekmények esetében is kiszabható. Ennek értelmében a bíróságok mellett szabálysértési hatóság is kiszabhatja, ezek a lakóhely szerint illetékes járási hivatalok. A büntetőeljárásban kiszabotthoz hasonlóan a munkavégzés itt is díjazás nélkül történik, munkaviszony itt sem létesül. Hetente egy napon, szabadidőben vagy pihenőnapon kell végrehajtani, négytől nyolcórás munkavégzéssel, egy hónapban minimum 24 órát kell ledolgozni. A Btk.-ban meghatározottnál kevesebb órában szabható ki, minimum hat, maximum száznyolcvan óra adható.

¹¹ Hatályos: 2013. szeptember 1-jétől.

A vonatkozó jogszabályrész a 2012. évi II. törvényben:

14. § (1) *Közérdekű munka kiszabása esetén az eljárás alá vont személy köteles a számára meghatározott munkát elvégezni, személyi szabadsága egyébként nem korlátozható.*

(2) *A közérdekű munka tartamát órákban kell meghatározni. E törvény eltérő rendelkezése hiányában a közérdekű munka legkisebb mértéke hat, legmagasabb mértéke száznyolcvan óra.*

(2a) *A közérdekű munka tartamába a közérdekű munka alapjául szolgáló szabálysértéssel összefüggésben elrendelt szabálysértési őrizet teljes idejét, valamint a közérdekű munka alapjául szolgáló szabálysértéssel összefüggésben elrendelt, négy órát meghaladó tartamú előállítás tartamát be kell számítani. A szabálysértési őrizet, valamint a négy órát meghaladó tartamú előállítás minden megkezdett óráját egy óra tartamú közérdekű munkaként kell beszámítani.*

(3) *Közérdekű munka nem szabható ki abban az esetben, ha az eljárás alá vont személy a 10. §-ban meghatározott feltételek valamelyikének megfelel.*

15. § *Ha az eljárás alá vont személy a munkakötelezettségének nem tesz eleget, a bíróság a közérdekű munka, illetve annak hátralévő részét hat óránként számítva egy nap szabálysértési elzárásra változtatja át. Nem változtatható át a közérdekű munka hátralévő része szabálysértési elzárásra, ha az nem éri el a hat órát.*

A teljesség érdekében fontosnak tartom felsorolni azokat a szerveket, amelyek foglalkoztatóként kijelölhetők közérdekű munka végrehajtására. A 2013-ban végrehajtott változtatások, szigorítások nyomán az állami foglalkoztatási szervezeteknek nyilvántartást kell vezetniük a közérdekű munkára kijelölhető munkalehetőségekről. A munkaköröket a szerint kell megkülönböztetni, hogy elkövetőt vagy elítéltet, illetve mindkettőt kívánnak foglalkoztatni a munkáltatók, ugyanis bizonyos foglalkoztatók csak elítéltet fogadhatnak, elkövetőt nem.¹²

Fontos változás, hogy 2013. szeptember 1-jétől munkaköri alkalmassági vizsga helyett csak érvényes foglalkoztathatósági szakvéleménnyel lehet közérdekű munkát végezni, ezt évente meg kell újítani.

A foglalkoztatás leggyakoribb területei: intézményi és közterületi takarítás, parkgondozás, mindennemű segédmunka, illetve az elítéltek szakmai

¹² A Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat honlapján elérhető a lehetséges foglalkoztatók nyilvántartása. http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=nfsz_kozerdemumunka

végzettségének megfelelő feladatok ellátása, például vízszelvény, festés-mázolás, számítógépes adatbevitel önállóan vagy szakember felügyelete mellett. A közösség számára végzett ingyenes munkával közvetlenül teszik jövő a bűncselekményükkel okozott kárt, de a közvetlen jóvátételre is van példa: a graffitizésért, rongálásért elítéltek a falfirka eltávolításában, közterületi szobrok tisztításában vesznek részt.¹³

Elítéltek munkáltatása

Fontosnak tartom a munkabüntetéseknek azt a formáját is megemlíteni, amikor az a büntetőjogon belül valósul meg ugyan, mégis jutalomként fogható fel. Noha sokan támadják ezt a fajta felfogást, eddigi tapasztalataim szerint mégis az elítéltek sok esetben jutalomként fogják fel a foglalkoztatást. Belegondolva, hogy szabadságvesztése alatt az elítélt elhagyhatja az intézményt, ezáltal kiszabadul a négy fal közül, mindenképpen nagy jelentőséggel bírhat számára.

Az elítéltek munkáltatása a szabadságvesztés végrehajtásának fontos része. Célja, hogy elősegítse a testi és szellemi épség megőrzését, lehetőséget ad a szakmai gyakorlottság megszerzésére és fejlesztésére, ezáltal megkönnyíti a reszocializációt (Bv.-kódex 44. §).

Munkáltatásnak minősül az elítélt szervezett foglalkoztatásának az a formája, amikor a munkavégzés rendszeresen, díjazás ellenében történik. Az intézet tisztán tartása és ellátása tehát nem minősül ennek, mivel az díjazás nélkül, kötelező jelleggel történik (Bv.-szabályzat 101–102. §).

Az elítéltek munkavégzése kötelező. A munkakötelezettség hazánkban az állampolgárok számára inkább magatartásetikai, mint jogi fogalom, az elítélteket azonban jogi norma kötelezi rá (Bv.-kódex 33. §). A hazai törvényhozás az elítélt munkához való jogát 1979 óta ismeri el.

A végzett munka nem lehet represszív (akadályozó, gátló) tartalmú, büntető- vagy kényszermunka jellegű. Sem súlyban (például rendkívül megterhelő fizikai munka), sem természetében (például egyhangú, megalázó, egészségre ártalmas) nem hordozhatja a társadalmi rosszallás jegyeit. Társadalmilag hasznos munkával kell foglalkoztatni, ez ipari vagy mezőgazdasági tevékenység végzését jelenti.

¹³ Forrás: <http://jovattethely.hu/hu/partfogo-felugyeloi-szolgalat/kozerdeku-munka>

A munkáltatás két alapvető formában működik: a büntetés-végrehajtási intézetben a költségvetés keretein belül és a gazdasági társaságokban. Az intézetben az elítéltek kisebb hányadát foglalkoztatják, ilyen az intézet-fenntartási, az úgynevezett központi ellátásra, szolgáltatásra irányuló és a terápiás jellegű munkáltatás (a megváltozott munkaképességhez vagy egészségi állapothoz igazodó munkavégzés). Probléma, hogy a büntetés-végrehajtás sok esetben nem tudja garantálni az elítéltek munkáltatását. Az elítéltek többségét kilenc ipari és három mezőgazdasági profilú gazdasági társaság (kft.) látja el. Szerződés alapján az elítélt más gazdálkodó szervezetnél is végezhet munkát, például önkormányzatnál, kft.-nél, magánvállalkozásnál¹⁴.

Összegzés

Az elméleti áttekintés után következhet a tanulság levonása. Elsősorban a saját véleményemre támaszkodom, tehát arra, ami gondolkodásra, a témában elmélyülésre sarkallt.

Először is: hatékony-e büntetésként alkalmazni a munkát? Ennek vajon milyen hatásai lehetnek a közgondolkodásra, ha a történeti háttérrel is figyelembe vesszük? Meddig képes a munka büntetésként funkcionálni, és mikortól tekinthető az elkövetőnek jutalomként?

Hatékonyágát tekintve szorgalmazandónak tartom ezeket a büntetési típusokat. Viszont mindenképpen racionalizálásra szorul mind a közérdekű munka, mind a fogvatartottak foglalkoztatása. Talán ez megvalósulni látszik az elmúlt év erre vonatkozó jogszabályainak módosítása által.

A közérdekű munka esetében probléma a megfelelő büncselekményre való kiszabás. Nem feltétlenül célravezető például vagyoni elleni büncselekmény elkövetőjére alkalmazni, célravezetőbb esetleg garázda tett büntetéseként, hiszen ekkor érvényesülhet a jóvátétel követelménye, míg előbbinél számítani kell a munka kikerülésére.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni magát az elkövetőt sem, mivel szakképzettség és munkára szocializáltság híján egyrészt csökken az adható munkahelyek száma, és szintén várható a letöltés elmaradása. Véleményem szerint érdemes lenne szigorítani a feltételeket, és kötelezővé tenni a letöltést, ezzel megakadályozva a közérdekű munka szabadságvesztésre való átváltását. A pártfogó felügyelők jelenléte és szerepe sajnos nem elegendő a sikerességhez.

¹⁴ Lőrincz József – Magy Anita: Büntetés-végrehajtási jogi alapfogalmak. Miskolci Egyetemi Kiadó, Budapest, 2012

A fogvatartottak esetében törekedni kell a munkahelyek megteremtésére. Az ezzel foglalkozók körében sokszor felvetődött az önellátó börtön gondolata, ez szerintem kiváló ötlet, természetesen a megvalósítása nem egyszerű feladat. Hatalmas átszervezésekre, sok tényező átgondolására van szükség, és nem utolsósorban anyagi támogatásra. Viszont nemcsak a börtönök, de az állam költségvetését is segíthetnék az elítéltek a rendszeres, hatékony foglalkoztatással, alapvető termékek előállításával. Nem utolsó érvként: egyszerűsödhetne a fogvatartottak nevelése.

Erősíteni kellene a jutalom élményét is, hiszen az emberek esetében az mindig motiváló tényező. A büntetésnek önmagában egyre kevésbé van hatása az elkövetőkre – ez amúgy szabályozási hiba –, de ha pozitív visszajelzést kapnak az elítéltek, az lehetőséget teremthet a társadalomba való visszailleszkedésükre.

Az említettek mellett a téma kapcsán még számtalan kérdés felvetődik, ezek megválaszolása meghaladja ennek az értekezésnek a kereteit. A leírtakat csupán gondolatébresztőnek szántam hasonló érdeklődésű szakmabelieknek. Így sok mindent nem tárgyaltam. Mindenesetre úgy gondolom, érdemes foglalkozni a munkabüntetések jelenével mint a főbüntetési nemek jövőjével.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Földvári József: Magyar Büntetőjog. Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest, 2006

Gombik Gergely: A közérdekű munka büntetés. In: **Borbíró Andrea – Kiss Anna – Velez Edit – Garami Lajos (szerk.):** A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve 2. IRM, Budapest, 2009, 251–262. o.

Kerezi Klára: A közösségben végrehajtott büntetések; a helyreállító igazságszolgáltatás. In: **Gönczöl Katalin – Kerezi Klára – Korinek László – Lévay Miklós (szerk.):** Kriminológia – Szakkriminológia. Complex Kiadó, Budapest, 2006, 669–685. o.

Korinek László: A kriminológia tudományának létrejötte. In: **Gönczöl Katalin – Kerezi Klára – Korinek László – Lévay Miklós (szerk.):** i. m. 45–70. o.

Ligeti Katalin: Kriminálpolitika és pönológia. In: **Gönczöl Katalin – Kerezi Klára – Korinek László – Lévay Miklós (szerk.):** i. m. 601–626. o.

Lőrincz József – Magy Anita: Büntetés-végrehajtási jogi alapfogalmak. Miskolci Egyetemi Kiadó, Budapest, 2012

Mezey Barna: Magyar jogtörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2004

Mezey Barna: A munkabüntetések és a munkakultúra története. A rabmunka cél, vagy eszköz? Gályarabság, származás, dologház, javítóház, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kriminológia mesterképzés pönológia kurzus, 2012. december 17.

Vaskuti András: A jóvátételi munka. MOM Kulturális Központ, 2013. április 3.
<http://www.vaskuti.hu/doc/Jovateteli%20munka%20eloadas.pdf>

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

Fókuszban a közérdekű munka büntetés tapasztalatai. *Jogi Fórum*, 2009. január 13. <http://www.jogiforum.hu/hirek/19606> (különösen a Hatvani Erzsébet és Kóta Tünde által készített anyag: [hatvani_kota_ea.ppt](#))

A közérdekűmunka-büntetés ügyszámainak változása tekintetében

<http://kih.gov.hu/documents/10179/12564/Beszamolo%202013>

Dolgozó fogvatartottak, önellátó börtönök. Kormány.hu, 2012. május 31. <http://www.kormany.hu/hu/belugyminiszterium/hirek/dolgozo-fogvatartottak-onellato-bortonok>

A büntetés-végrehajtás országos parancsnokának 1-1/80/2012. (XII. 10.) OP intézkedése a fogvatartottak munkáltatásának eljárási szabályairól szóló 1-1/17/1999. (IK Bv. Mell. 3.) OP intézkedés módosításáról. http://www.bvop.hu/hopi/2012/2012_80.html

A büntetés-végrehajtás országos parancsnokának 1-1/83/2012. (XII. 19.) OP intézkedése az elítéltek, az előzetesen letartóztatottak és az elzárást töltő személyek munkadíjáról, a terápiás foglalkoztatás pénzbeli térítéséről és a tartási költséghez való hozzájárulásról. http://www.bvop.hu/hopi/2012/2012_83.html

Számok, tények, 2011. BVOP, Budapest, é. n. <http://www.bvop.hu/?mid=77&cikkid=1682>)

Tájékoztatók a közérdekű munka végrehajtásáról

http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=nfsz_kozerdekmunka

A közérdekű munka végrehajtásáról

<http://www.kormanyhivatal.hu/hu/ugytipusok/igazsagugy/partfogo-felugyelet/kozerdeku-munka-vegrehajtas>

<http://jovattethely.hu/hu/partfogo-felugyelo-szolgalat/kozerdeku-munka>

JOGSZABÁLYOK

2012. évi C. törvény a büntető törvénykönyvről

22/2012. (IV. 13.) BM rendelet a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény végrehajtásával kapcsolatos rendelkezésekről, valamint ahhoz kapcsolódó egyes rendeletek módosításáról

2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásokról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről

FLIEGAUF GERGELY

Fiatalkorú fogvatartottak a börtönben: kognitív és kriminálpszichológiai megfontolások

A büntetés-végrehajtási reszocializációs munkának több megközelítése van. Az egyik szerint a börtönön belül a fogvatartottak személyiségét formálni, javítani lehet, és ez reális célkitűzés. Ezen belül el kell érni a börtönadaptációt, azaz azt, hogy a fogvatartott alkalmazkodjon a börtönkörülményekhez. Különösen fontos ez a fiatalkorú fogvatartottaknál.

Pszichológiai szempontból azonban az adaptációnak teljesen más értelme van: a helyzethez történő optimális alkalmazkodást értjük rajta, egy olyan képességet, amely hatékonyá teszi a személyt az adott közösségben. Az ilyen adaptáció fő elve a túlélés. A börtönártalmak széles választéka, a börtönlét realitása, és a börtönkörnyezet rivalizáción és elrettentésen alapuló jellege miatt a börtönbeli pszichológiai adaptáció nemhogy hasznos, hanem káros. A fiatalkorú fogvatartott rendkívül könnyen sajátítja el a börtön nem hivatalos normáit, miközben még nem képes a hivatalos normákhoz úgy igazodni, ahogy a felnőtt korú fogvatartottak. A hivatalos normák elsajátítása tanulási folyamat eredménye, ami simulékonyságot, bölcsességet, kitartást és fegyelmet követel. Ez a simulékonyság lehet képmutatás is, ami morális szempontból nem kifejezetten pozitív, szociálpszichológiai szempontból azonban kényszer, amelynek az egyén engedelmeskedik.

Egy ilyen összetett motivációs környezetben a fiatalkorú fogvatartott a rövid távú megerősítéseknek engedelmeskedik, azaz számára sokkal fontosabb lesz a társak elismerése, mint a hosszabb távú cél, azaz a hivatalos elvárásokhoz történő alkalmazkodás.

Ebben a helyzetben pszichológiai szempontból az lenne a legfontosabb, hogy a fiatalkorú fogvatartott a lehető legkevesebbet érintkezzen a bűnözői mentalitással, ahogy az egyébként a differenciált asszociációs elméletből következik. *Edwin Sutherland*¹ elmélete szerint a bűnözés oka az, hogy a fiatal deviáns és/vagy marginalizálódott egyének jóval többet érintkeznek a bűnöző mentalitású személyekkel.

¹ Edwin Hardin Sutherland – Donald Ray Cressey – David F. Luckenbill: Principles of Criminology. General Hall, Oxford, 1992, pp. 91–102.

Ennek értelmében is teljesen logikus, hogy a fiatalkorúak szabadságelvonása ultima ratio kell hogy legyen.

Változó agyi kapacitások az adolezcens korban, és a média

A legújabb neurofiziológiai kutatások szerint az agyi fejlődési folyamatok nem állnak meg gyermekkorban, később is folytatódnak. Az adolezcens kor a pubertás időszakában beálló hormonális változásokkal kezdődik, és egészen addig tart, amíg az egyén képes lesz önálló, független szerepet játszani a társadalomban. Láthatjuk, hogy ez az időszak nem esik egybe a büntetőjogi kategóriával. Funkcionális MRI-vizsgálatokkal *Sarah-Jayne Blakemore*² kutatócsoportja feltárta, hogy kamaszkorban a prefrontális (homlok-) lebenyi aktivitások visszaszorulnak. A prefrontális lebeny felelős a döntéshozatalért, a nem megfelelő társas cselekvési minták gátlásáért, a társas érintkezésért, a tervezésért és az öntudatért. A homloklebenyi aktivitás élettani csökkenése is lehet a magyarázata annak, hogy a fiatalkorú fogvatartottak miért annyira impulzívok, és miért csökken az öntudatuk. Fejlődéskriminológiai szempontból rendkívüli jelentősége van az újabb neurofiziológiai felfedezésnek, hiszen több magyarázatot kaphatunk az iskolai megfélemlítésre (*bullying*), a kábítószerek-használatra, a fiatalkori agresszióra, kegyetlenségre vagy a rossz empátiás készségre. Utóbbiak a bűnözői életmód kialakulásának csirái, ha azokat a társas közeg megerősíti. Börtönügyi gondolkodóként nehezen lehet elmenni Blakemore eredményei mellett, ő mutatta ki azt is, hogy a kamaszok nehezen képzelik bele magukat mások helyzetébe, és ennek a sajátosságnak neurológiai okai vannak. Ez lehet a magyarázata annak, hogy a fiatalkorú fogvatartottak annyira kegyetlenek egymással, és annak is, hogyan fordulhatt elő az utóbbi években a hazai börtönökben két súlyos rendkívüli esemény is, amelyet fiatalkorúak idéztek elő. Mindkét esetben a társaikat akasztották fel a fogvatartottak, és a második alkalommal az áldozat meg is halt. A közvélemény a média sajátos közvetítő módjának hatására képtelen volt ezt és más fiatalkori kegyetlenséget megérteni, és többen a halálbüntetés visszaállítása mellett kezdtek kampányolni. Fontosnak tartom itt hangsúlyozni a média sajátos szerepét, amely a börtönt a szenzáció és rendkívüli nyomor alapján igyekszik interpretálni, és ezzel felháborodást kelt.

² Sarah-Jayne Blakemore: Development of the social brain in adolescence. *Journal of the Royal Society of Medicine*, vol. 105, no. 3, 2012, pp. 111–116.

A média azonban nemcsak torzítottan reprezentálja a börtönvalóságot, hanem a másik irányban, a fogvatartottaknak, negatív előjelű kultuszt közvetít. Itt nem is a vitatott médiaerőszak témájára kell gondolnunk, hanem arra, hogy a média milyen szerepet játszik a fogvatartottak csoportos identitásának alakításában. Számos fiatalok vagy fiatal felnőtt magyar fogvatartott a Mara Salvatrucha 13 (börtön-) gang tagjaival azonosítja magát, vagy a *Vér kötelez* című filmben ábrázolt értékeket vallja magáénak, és ezzel sajátos módon erősíti roma és a kívülálló (*outcast*) identitását. E kultuszok kialakulásának nyoma állomásról állomásra követhető. A kérdésnek egyelőre csupán antropológiai jelentősége van, a börtönökben azonban a növekvő etnikai feszültség miatt aggasztó a jövőkép is.

Morális konfliktus a fogvatartottak és a személyzet között

*Lawrence Kohlberg*³ a morális fejlődés hat szakaszát különböztette meg. Az első szakaszban az egyénre csak a büntetés hat, hogy elkerülje a nem kívánt magatartást. A második szakaszban csak azonnali jutalommal lehet elérni bármit. A harmadik szakaszban a gyermek magáévá teszi a közvetlen környezetének a normáit, míg a negyedik szakaszt a mindent átható fejelem jellemzi. A további két szakasz már az önálló erkölcsi elvek kialakulásához vezet.

Sajnálatos módon és elsősorban a szegregáció, a marginalizáció, a szegénység és a szubkulturális jellegzetességek miatt, a fiatalok fogvatartottak megrekednek az első vagy a második morális fejlődési szakaszban. Ez azt jelenti, hogy ténylegesen csak a kemény büntetés vagy az azonnali jutalom képes őket megnyugtatni, vagy az esetleg elvárt irányba terelni. Az azonnali jutalomforrásnak még addiktológiai jelentősége lesz.

Ezzel szemben, jellemzően Kelet-Európában, a börtönben dolgozó személyzet vonatkozásában a fejelem és a rend betartása a legfontosabb elvárás. Maga a börtönrendszer a személyzetet egy bizonyos morális regresszusba kényszeríti.

A börtönben a fegyőrök és a fogvatartottak között alapvető morális konfliktus feszül, ezt egyedül a személyzet folyamatos tréningjével (önismeret, következtetesség, asszertivitás) lehetne orvosolni, a túlsúlyban lévő lexikális

³ Lawrence Kohlberg – Thomas Lickona (eds.): (1976) „Moral stages and moralization: The cognitive-developmental approach.” *Moral Development and Behavior: Theory, Research and Social Issues*. Rinehart and Winston, Holt, 1976

és adminisztrációs tudásanyag sulykolása helyett. Érdekes módon a konfliktus nem a szerepekből adódik, mert azok kiegészítik egymást: az első vagy a második morális fejlődési szakaszban megrekedt fogvatartottak körében a büntetéssel és a szigorral lehet a legjobban fegyelmet és rendet tartani. A konfliktus inkább abban áll, hogy ugyanazt a valóságot a személyzet és a fiatalokú fogvatartott egészen más morális élménynek (igazságtalanságnak) éli meg.

A hosszú ítéletes fogvatartottak speciális esete

Az Európa Tanács Rec(2003) 23. számú ajánlása⁴ szerint az öt évig terjedő vagy azt meghaladó büntetés számít hosszú ítéletnek. A jelenlegi büntetés-végrehajtási statisztika szerint az ET-ajánlás alapján a hazai fogvatartottak mintegy egyötöde hosszú ítéletű. Ez hatalmas arány. A büntetőpolitika szigorodásával a fiatalokú fogvatartottak körében is emelkedik a hosszú ítéletes fogvatartottak száma. Ahogy kifejtettük, a fiatalokú fogvatartottak személyisége nagyban formálható, és ha ez magától megy végbe a börtönben, az mindenképpen káros. A hosszú ítélet a fiatalokú fogvatartott számára visszafordíthatatlan személyiségbeli torzulásokkal jár.

Míndezeken túl, pszichológiai szempontból azok az esetek adnak okot a legnagyobb aggodalomra, amikor a fiatalokú fogvatartott például nagyon elleni bűncselekményért kerül a börtönbe, ahol személy elleni bűncselekményt követ el, hosszú ítéletes lesz, és egyre kevesebb a reménye arra, hogy belátható időn belül szabaduljon a börtönből. Ez olyan rendkívüli élethelyzet, amely a legtöbb fogvatartottat elindítja a radikalizálódás útján. A legtöbb ilyen fogvatartott rendkívül renitenssé, nehezen kezelhetővé válik. Álljon itt egy esettanulmány e jellegzetesség ábrázolására!

A nem roma származású *A. G.*⁵ nagyon elleni bűncselekmény miatt került a büntetés-végrehajtási intézetbe. Részt vett a korábban említett első akasztásos cselekményben, de a fogvatartott-társa nem halt meg. A börtönben azzal kezdett foglalkozni, hogy verekedésre kényszerítette a rabtársait, a mérközészek eredményére fogadni lehetett, és *G.* gyűjtötte be a jövedelmet. Teljes mértékben kitanulta az epilepsziás roham tüneteit, és rutint szerzett a reprodukálásukban. Kiütéseket is képes volt előidézni magán. Ezekkel a cselekmé-

⁴ Recommendation Rec(2003)23 of the Committee of Ministers to member states on the management by prison administrations of life sentence and other long-term prisoners.

⁵ Nem valós név.

nyekkel manipulálta és zsarolta a személyzetet. Mindemellett minden fogvatartott-társát képes volt feljelteni vagy elárulni. Egy hírhedt fogvatartott-társának egy székkel eltörte az orrát, saját magát összevagdosta azt állította azonban, hogy ezek az ellenfél által okozott sérülések, ezért az egyébként szintén renitens társát különítették el. A börtönben G. Rivotrillal kereskedik, továbbá önkényes, zsaroláson és fenyegetésen, valamint kínzáson alapuló rendszert működtet. Öngyilkossági kísérletei rendkívül véresek, agresszívák és manipulatívák. A fogvatartottat 2013-ban „felnötkörösítették”. A jelenleg folyamatban lévő ügyei miatt feltehetően hosszabb ideig marad börtönben, mint eddig. Az egyik legzavaróbb normasértése az volt, hogy egy bokszolásra használt párna egyik oldalára Jézus arcát festette, ezért ezt a tiltott tárgyat nem lehetett tőle elvenni, mert azt állította, hogy kegytárgy; holott a karjára arab írásjeleket tetováltatott, és muzulmán étrendet fogyaszt. Teljesen egyértelmű, hogy a fogvatartott ezeket a manipulatív magatartásmintákat a börtönben sajátította el.

Azonosulás a fogvatartottal vagy az áldozatával

Amikor 2000-ben narratív interjúkat készítettem a tököli intézetben, egy fiúval is beszélgettem, aki éppen akkor töltötte be a tizenötödik életévét, és gyermeki módon büszkélkedett, hogy neki éppen születésnapja van. A fiú az életkorához képest nagyon alacsony volt, hihetetlennek tűnt számomra, hogy elmúlt tízéves. Ahogy beszélgettem vele, azt tapasztaltam, hogy rendkívül sok gyermeki gesztusa van, de ha a bűncselekményekről vagy a börtönről van szó, akkor úgy beszél, olyan szlenget használ, mint a nagyobb vagányok. Megosztottam ezt az élményemet a börtönben dolgozó egyik pszichológussal, aki megnyugtatóan, hogy ő maga is sokszor szokta érezni, hogy néhány fogvatartott még igazi gyerek, semmi keresnivalója a börtönben. Ez nemcsak a pszichológusokkal fordul elő, hanem a nevelőkkel és a fogvatartottakkal közvetlenül foglalkozókkal is. Egy Tökölön nemrégiben tartott konferencián arra lettem figyelmes, hogy az intézetben a leggyakoribb dekorációs elem valamelyik Disney-mesefilm adaptációja. A személyzet maga is nagyon gyakran gyerekeknek nevezi a fogvatartottakat, és nem azért, hogy degradálja őket, hanem mert egyszerűen így érzik, és ilyen módon ez a legmegfelelőbb megnevezés. A tiszthelyettesek szokták mondani, hogy „ha az én gyerekek lett volna, nagyon megneveltem volna”.

Ebben a helyzetben a személyzet tagjai azonosulnak a saját szerepükkel (örizni és nevelni a fogvatartottakat), és csoportközi szerepek generálódnak a rabok és a felügyelők viszonyában. *Henri Tajfel*⁶ szerint azonban a csoportok közti interakció csak akkor teljes, ha a csoportok képviselői nem látják egymást (például az ellenségek a háborúban). Az örök viszont folytonosan jelen vannak a rabok mindennapi életében. Ezért személyközi kapcsolatok keletkeznek, és minél nagyobb az érzelmi bevonódás (például sajnálat, gyűlölet), annál nehezebb lesz az őri szerep kivitelezése. A fiatalok fogvatartottak karakterjegyei mindig erősebb ingernek számítanak ilyen szempontból.

Ezzel gyökeresen ellentétes folyamat, amikor az örök a fogvatartott áldozatának a szerepével azonosulnak, iránta éreznek sajnálatot, vagy esetleg őt gondolják felelősnek a bűncselekményért. Ez a tudattartalom is cselekvésre ösztökél, a személyzet tagja az áldozat vagy annak hozzátartozói nevében küldetést érez arra, hogy a fogvatartott tettét megtorolja. Ez természetesen a legtöbbször lehetetlen, de igenis meglátszik és kiütöközik az örök hozzáállásán és mentalitásán.

Többen meséltek nekem egy fiatalok fogvatartottáról, aki az édesanyjával együtt követte el a súlyos, különösen kegyetlen élet elleni bűncselekményét, és az édesanya folyamatosan a saját gyermeke ellen vallott. A fogvatartott az anyjáról mindig semlegesen beszélt, és a keresztnévén emlegette, nem pedig úgy, hogy „az édesanyám”. A fogvatartott rendkívül renitens személyiséggé vált a börtönben, és az említett történet mintegy ráragadt, úgy beszélt róla, hogy „tudod, aki a keresztnévén hívja az anyját”.

Az igazság valahol ott lehet, hogy minden fiatalok fogvatartott életében van egy ilyen démon, a társadalom azonban képtelen az efféle esetek megelőzésére. Itt azzal a filozófikus paradoxonnal szembesülünk, hogy az adott bűncselekményért valakinek felelnie kell, mert ezen alapul a jogbiztonság, és a társadalom maga is; a büntetés azonban itt sokkal inkább egy megállíthatatlan folyamat végpontja, mintsem valódi igazságszolgáltatás.

A börtönbeli szexuális erőszak tabu jellege és démonizálása

Tagadhatatlan, hogy a fiatalok fogvatartottak körében gyakori az egymás elleni szexuális jellegű inzultus, sőt a szexuális erőszak sem ritka. Fiatalok

⁶ Henri Tajfel – John C. Turner: The social identity theory of intergroup behaviour. In: Stephen Worchel – William G. Austin (eds.): Psychology of intergroup relations. Nelson-Hall, Chicago, 1986, pp. 7–24.

lányok is hajlamosak erre, bár némileg finomabban. Egy fiatalkorú lány egy támadás miatt inkontinenssé vált gyermekkorában, később pedig élet elleni bűncselekmény miatt került a börtönbe, a társai rendszeresen inzultálták, megszegyenyítették, ellopták a pelenkáját, egymásnak dobálták, arra kényszerítve a lányt, hogy fedetlen alsótesttel rohanjon az egyik társától a másikig. Ez is szexuális jellegű bántalmazás. A fiúk körében ennél elrettentőbb történeteket lehet hallani.

Ezek a történetek megszegyenyítik az áldozatot, de az elkövetőt is. A szexuális erőszak után egyikük sem marad teljes értékű emberi lény a többi ember szemében. Ez a tény mélyen a személyiségükbe ivódik. Egy idő után ezek a fiatalok inkább azonosulnak a szerepeikkel annak érdekében, hogy viszonylag ép ésszel túléljék azt a közeget, amelybe kerültek. A börtönbeli szexuális erőszak latenciája éppen ezért is nagyon magas, nem pedig *csak* azért, amit a naiv szemlélő gondol, miszerint a feljelentés további megtorlást von maga után.

E történetek magát a börtönt és a börtönrendszert is megszegyenyítik, de nem feledkezhetünk meg arról, hogy a börtön a társadalom része, és a börtönbeli szexuális erőszak is a társadalom szeme láttára, vagy a szemhunyasával történik. A jelenség ellen harcolni kell, de – nem tagadva a börtön felelősségét – ennek a harcnak lényegi eleme lehetne a társadalom szentizációja is. Mivel a kérdés tabu, a jelenség démonizálódik, azaz a társadalmi vélekedés valószínűleg sokkal rosszabb, mint a valóság.

Öngyilkosság, önkárosítás, Rivotril-probléma

Tragikus és felkavaró esemény, ha egy fiatalkorú fogvatartott önkézével vet véget az életének. A probléma rendkívül sokrétű, ahogy a szuicid prevenciók stratégiai érvek is széles skálán mozognak, egészen onnan, hogy az igazán elhatározott öngyilkossági szándékot sehogyan sem lehet megakadályozni, odáig, hogy minden elkövetett öngyilkosság a börtönszemélyzet megbocsáthatatlan kudarca.

Az önkárosítás pszichológiai szempontból kommunikáció, azaz valamilyen információ közlése, szociálpszichológiai szempontból a csoportnyomásnak való engedelmesség (menekülés, utánzás), szociológiai szempontból mobilizáció (fenyegetett környezetből biztonságosabbá kerül a fogvatartott az öndestrukció által), míg emberi jogi szempontból pedig azt mondhatnánk, hogy az önkárosítás a legsúlyosabb börtönártalom.

Az öngyilkossági kísérletet bizonyos esetekben nagyon nehéz elhatárolni az önkárosítástól, de szinte minden esetben igaz, hogy az öngyilkossági kísérlet célja a halál, míg az önkárosítás célja éppen az ellenkezője: az életben maradás, a túlélés. E valóság belátásához érett személyiségre van szükség. A mindennapi életben az ilyen eseményeket a hozzátartozók vagy a fiatalkorúakkal foglalkozók nem tudják alaposan feldolgozni. A hozzátartozókon akkora az érzelmi nyomás, hogy elvakítja őket, míg a dolgozóknak a fiatalkorú öngyilkossága a kívülállók számára elképzelhetetlen érzelmi és fizikai teher.

A helyzetet rontja a magyar börtönökben évtizedek óta jelenlévő Rivotril⁷. A Rivotril egy benzodiazepin, a fogvatartottak rendre túladagolják magukat vele. A benzodiazepin-intoxikáció, -függőség vagy -elvonás bizonyíthatóan⁸ hiperagresszív cselekvésmintákat generál. Az ilyen hiperagresszió gyakran a pszichopata személyiség tombolására emlékeztet. Azaz az intoxikált személy tolerálja a fájdalmat, kegyetlen, gonosz és bestiális a másik személlyel. Az elkövető gyakran nem emlékezik vissza kegyetlen tettének mozzanataira.

A Rivotril-intoxikáció azonban minden esetben extrém felelőtlen önkárosítás, önmérgezés is, azaz olyan szempontból is értelmezhető, mint az egyéb önkárosítás.

⁷ Clonazepam.

⁸ Anna Maria Daderman: „Dr Jekyll and Mr Hyde?”: Abuse of potent benzodiazepines, exemplified by flunitrazepam, in mentally disordered male offenders. Karolinska Institutet, Stockholm, 2005

VÁRNAGY-TÓTH MARIANN

Női elítéltek börtönkörnyezetben

Egy empirikus kutatás tapasztalatai

A női elítélteket, a börtönvilágban betöltött szerepüket ma már egyre több kutatás vizsgálja. E téma azért is foglalkoztatja a szakembereket, mert a nőknél erőteljesebben érzékelhető a megbélyegzés érzése, a bezártságtól való félelem, a családért való aggodás, a szociális kapcsolatok hiánya. A női bűnözés aránya az utóbbi évtizedekben lassan, de folyamatosan nőtt, kisebb mértékű megtorpanás csak időszakonként rövid ideig volt tapasztalható (1. számú táblázat).

1. számú táblázat
A női bűnözés aránya az utóbbi évtizedekben

Év	Összes	Női	Női bűnelkövetők aránya (%)
	bűnelkövető (fő)		
1992	132 644	13 547	10,2
2002	121 885	16 637	13,6
2010	122 529	21 164	17,3
2011	112 895	19 074	16,9

Forrás: Tájékoztató a 2011. évi bűnözésről. BM Koordinációs és Statisztikai Osztály–Legfőbb Ügyészség Informatikai Főosztály, Budapest, 2012

A női fogvatartottak száma ezzel együtt – bár csekélyebb mértékben, de – emelkedett. E sorok írásakor mintegy nyolcszáz nő tölti szabadságvesztését, négyszázan vannak előzetes letartóztatásban.¹

A legtöbb kutató a női fogvatartotti létszám növekedésének hátterében már korábban a női szerepek átalakulását vélte felfedezni. A háztartást vezető, jó esetben kisegítő munkát végző nők gyors robbanással kerültek a munkaerőpiacra. A férfiaktól független egzisztencia megszerzése aktív női identitást alakított ki. Így változott a női kriminalitás is. Az eddig passzívabb, felbujtásban vagy bűnpártolásban vétkes cselekedeteket felváltotta a kezdeményező, cselekvő, sokszor erőszakos bűnelkövetési mód.² Mindezt ma is alátámasztja, hogy a női elítéltek több mint háromnegyede erőszakos bűncse-

¹ Forrás: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.

² Raskó Gabriella: A női bűnözés. KJK, Budapest, 1978, 32. o.

lekményt követett el, s közel egynegyedük a legsúlyosabb, fegyházfokozatban tölti a büntetését.

A börtönbüntetésre ítélt nők helyzete több szempontból is speciálisnak számít. A társadalomban elfoglalt szerepük negatív irányba módosul, a büntetés-végrehajtási intézetben pedig új értékrenddel, új normákkal szembesülnek. Az új helyzet gyors beilleszkedésre kényszerít, az intim szféra erőteljesen beszűkül.³ A nők feltehetően nehezebben válnak a börtönvilág részévé, és kevésbé tartják magukat a fogvatartottak közötti szabályokhoz, mint a férfiak, éppen ezért a börtönbe való beilleszkedésük is nehezebb.⁴

Mindezek alapján kíváncsivá tett, hogy miként változik a személyiség, és bizonyos jellemvonások a börtönidő függvényében. Milyen érzésvilág érhető tetten a női börtönökben? Végül pedig: melyek azok a nehezítő tényezők és védőfaktorok, amelyek segítenek átvészelni a börtönbüntetést és pozitívan hatnak a reszocializációra?

Keresztmetszeti kutatásomat⁵ 2011 tavaszán a Pálhalmi Országos Büntetés-végrehajtási Intézet mélykúti objektumában végeztem.⁶ A bv. intézetben 2008-ban 1210 férőhelyen 1277 fogvatartott volt, de gyakori az 1400-1500 körüli létszám is. A nők létszáma: 194 férőhelyen 252 fogvatartott.

Azóta kb. tízszázalékos növekedés érzékelhető mindegyik csoportban – letartóztatottakkal együtt –, a mintegy 1400-as létszám kevesebb mint negyede nő.⁷

A bv. intézetben 96 börtönfokozatú elítélttel végeztem a vizsgálatot. A vizsgálati mintában szereplő nők átlagéletkora harminchat év volt, iskolai végzettségük pedig nyolc általános. A minta negyvenöt százaléka visszaeső bűnelkövető volt. Főleg városban éltek, élettársi kapcsolatban, kettőnél több

³ Erdődi Orsolya: Gondolatok a fogvatartott nők kezelésével, nevelésével összefüggő egyes kérdésekről. *Börtönügyi Szemle*, 2002/1., 33–38. o.

⁴ Kimberly R. Greer: A személyes, elkülönülő kapcsolatok változó jellege a nők számára fenntartott büntetés-végrehajtási intézetekben az Egyesült Államokban. *Börtönügyi Szemle*, 2002/1., 77–92. o.

⁵ A keresztmetszeti kutatás lényege, hogy egy jelenségről adott időben egy keresztmetszeti képet csinálunk és e metszet gondos elemzése útján tanulmányozzuk magát a jelenséget. Tehát a börtönben úgy következtethetünk az idő hatására, hogy az eltérő ideje börtönbüntetést töltő elítéltek csoportjait hasonlítom össze. Ezzel szemben biztosabb módszer lehetne a longitudinális kutatás, vagyis amikor ugyanazokat az elítélteket kérdezném meg a börtönbüntetésük különböző szakaszaiban, de ennek a kivitelezése számos akadályba ütközik. Nem is az a legnagyobb gond, hogy a börtön napirendjét számtalanszor meg kéne zavarnom, sokkal jelentősebb módszertani akadály a kutatásnak, hogy a mintában valószínűleg nagy lenne a lemorzsolódás (áthelyezés, szabadlábra bocsátás, kimenő stb.).

⁶ Pálhalmá mellett Kalocsán, Egerben, a megyei bv. intézetekben és – kis számban – a tököli kórházban vannak női fogvatartottak.

⁷ Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentése az OBH 5416/2008. számú ügyben. www.obh.hu/allam/jelentes/200805416.rtf

gyermekük van. Átlagosan a börtönbüntetésük felénél tartottak, összesen huszonnyolc hónap börtöntapasztalattal. Elsősorban lopás miatt töltötték a büntetésüket, okként főleg a szegénységet jelölték meg. A megkérdezett elítéltek huszonöt százaléka járt iskolába és huszonöt százaléka dolgozott a börtönben, hatvanhat százalékukat látogatták, leginkább családtagok, ötvenhárom százalékuk küszködött egészségi problémával. A vizsgálati minta fele támogató baráti kapcsolatról számolt be a börtönben, másik fele pedig magányosként jellemezte magát. A megkérdezett nők kilencven százaléka szerint a szabadulás után családdal fog élni, ötvennyolc százalékuk szerint lesz munkahelyük.⁸

A minta jól reprezentálja az elítélt nők csoportját, hiszen általánosságban jellemző, hogy alacsony iskolai végzettségűek, nagyjából az egyharmaduk nem fejezi be az általános iskolát. Családi állapotukra az élettársi kapcsolat a jellemző. Közel hatvan százalékuknak van gyereke, húsz százalékuknak háromnál több. Majdnem ötven százalékuk dolgozik jelenleg a börtönben.⁹

A börtönkörnyezet hatása a személyiségre

A személyiség mérésére az EPQ személyiség-kérdőívet használtam, ami az extravertizó, pszichoticizmus és neuroticizmus dimenzióját, illetve a szociális konformitás skáláját vizsgálja. A négy dimenziót mérő EPQ 1975-ben jelent meg.¹⁰

A teszt kiválasztásánál fontos szempont volt az egyszerű nyelvezet, a gyors felvehetőség, valamint hogy a segítségével jól feltérképezhető legyen a személyiség.

⁸ „A *mélyküti alegység* befogadóképessége 194 fő, a fogva tartott nők száma 252 volt: ebből 198 börtön, 44 fogház fokozatú, 9 előzetesen letartóztatott és 1 elzárást töltő személy. A fogvatartottak közül 121-en tanulnak (3-4 osztály: 28, 5-6. osztály: 14, 7-8. osztály: 37, középiskola: 42 fő). A 24 fő részvételével zajló gyorsétermi eladói OKJ-s képzés egy éves. A többiek (kb. 100 fő) jellemzően a kertészetben, a PC-bontó üzemből, illetve a mosodában dolgoznak; de vannak olyanok, akik az oktatás mellett a munkáltatásban is részt vesznek (58 fő). Három EVSZ-es (enyhébb végrehajtási szabályok hatálya alatt álló) fogvatartott a közeli temetőt takarítja, gondozza rendszeresen. Az intézetben többféle szakkör is működik: könyvbarát, angol és német nyelv, aerobic, kézimunka, dekorációs, irodalmi, kórus, báb, biblia. A korábban jól működő romaszakkört szeptemberben megszüntették, mert – a többi szakkörrel ellentétben – nem volt »aktív« (nem készültek műsorral vagy más programmal a tagok).” Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentése az OBH 5416/2008. számú ügyben.

⁹ Boros János – Cseteky László: *Börtönpszichológia*. Rejtel Kiadó, Budapest, 2002

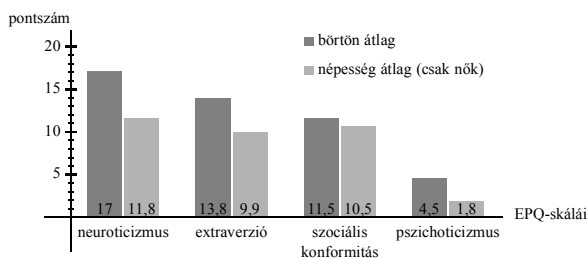
¹⁰ Hans J. Eysenck – Michael W. Eysenck: *Personality and individual differences: A Natural Science Approach*. Plenum Press, New York, 1985

A mintában egyaránt emelkedett volt a pszichoticizmus (P skála), a neuroticizmus (N skála) mértéke, és az extraverzió (E skála) mértéke.¹¹ A női börtönben megemelkedett P skála, N skála és E skála magas szintjét az *Eysenck házaspár* már 1973-ban kimutatta.¹²

Egyes kutatók a pszichopátia dimenzió megemelkedését azzal magyarázzák, hogy a társadalom által kialakított és elvárt női szerepvitellemel nem fér össze a bűnözés mint a deviancia egyik legszélsőségebb formája, így csak a magas pszichotikuságú nők jutnak el a kriminalitás szintjéig. Ehhez szorosán hozzátartozik az extraverzió átlaghoz képest való megemelkedése, hiszen a deviáns viselkedés gyakori velejárója bizonyos ingerlékenység és agresszivitás.

A börtönbe kerülő nők nagy része feltehetően számos gyermekkori traumán esett át, ez megmagyarázhatja a neurotikusság mint érzelmi instabilitás magas mértékét (1. számú ábra). A fiatal női bűnelkövetők gyermekkori kapcsolatai ingatagabbak, az otthoni légkör kriminogén hatása a férfiakéhoz képest gyakoribb.¹³

1. számú ábra
Átlagosnál nagyobb neuroticizmus, extraverzió és pszichoticizmus női elítéltek körében

11 A pszichoticizmus skálán magas pontszámot elérő személy agresszív, érzelmileg rideg, magányos, egocentrikus, és kevésbé képes az empátiára. Vonzódik a szokatlan helyzetekhez, emberekhez, nem fél a veszélyektől. A magas neuroticizmus szorongó, aggodalmaskodó személyiséget takar, aki a külvilág ingereire erős emocionális reakciót ad, így gyakran irracionális viselkedési mintákat követ. Ha az érzelmi labilitás extraverzióval társul, sértődékenység, ingerlékenység és agresszió jellemezheti a személyt.

12 Sybil B. Eysenck – Hans J. Eysenck: The personality of female prisoners. *British Journal of Psychiatry*, no. 122, 1973

13 Raskó Gabriella: i. m. 34. o.

A börtönhelyzetben legtöbbször a tényleges börtönbüntetés megkezdésénél szokott jelentős krízis jelentkezni. A kríziseket elmélyíthetik az elítélt, a börtöntársak és a személyzet közötti kapcsolati feszültségek, valamint a börtönön belüli deviáns szubkultúra.¹⁴

A börtön szubkultúrájának negatív hatása lehet a reintegrációra, mert az elítéltek egymásban erősíthetik a társadalom igazságtalanságát, így az agressziót és a gyűlöletet a társadalmi normák és a börtönbüntetés ellen.

Az elítélt megpróbál megfelelni a börtön szubkulturális normáinak, értékeinek, amelyeket közösen alakítottak ki. Feltételezhető, hogy a fogvatartott norma- és értékrendszere megváltozik, legalábbis a börtönbüntetés idejére.¹⁵ Ennek is tulajdonítható, hogy a kutatásomban azt találtam, a börtönben töltött idő rányomja a bélyegét a személyiségre: Minél hosszabb ideje van a nő elítélt börtönben, annál nagyobb pontszámot kapott a P (2. számú ábra) és az N skálán (3. számú ábra).

Kriminológusok szerint a nők kevésbé a személyiségükből fakadóan, sokkal inkább a körülmények hatására követnek el bűncselekményeket.¹⁶ Ez az elmélet megmagyarázza, hogy miért alacsonyabb a nők körében a visszaesés. Ha a nők inkább alkalmi büntetettek, akkor a csekélyebb számú visszaesőket inkább deviáns személyiségük vezetí újabb és újabb bűncselekmény elkövetésére. Kutatásomban ez az elmélet beigazolódni látszott, hiszen a visszaeső női bűnelkövetők neurotikusabbak voltak társaiknál, azaz az érzelmi labilitás és irracionális viselkedésminták jobban jellemezték őket (4. számú ábra).

A börtönkörnyezet hatása a mentális állapotra

A depresszió jellegzetes tünete, hogy a személy lehagolt, ürességet, örömtelenséget él át, ami gyakran együtt jár fáradtsággal, koncentrációzavarral, étvágy- és alvászavarokkal. Érdeklődése, kezdeményezőkézsége nagymérték-

¹⁴ Itt szükségesnek tartom, hogy idézzek a korábban említett 2008-as ombudsmani jelentésből: „az intézetben három pszichológusi státusz van. A mélykúti alegységben hetente kétszer rendel az orvos, aki nőgyógyász szakorvos. Éjszaka Sándorházán és Bernátkúton van apóloi ügyelet, szükség esetén onnan jönnek át Mélykútra. Az intézeteket összehasonlítva, Egerben – jóval kevesebb fogvatartotti létszámmal – hetente háromszor, Kalocsán pedig – nagyjából azonos létszám mellett – hetente négy alkalommal rendel a Bv. orvos. A fogvatartotti panaszokra is tekintettel megállapítom, hogy az egészségügyi ellátás hiányossága közvetlenül veszélyezteti a fogvatartottak lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való jogát.”

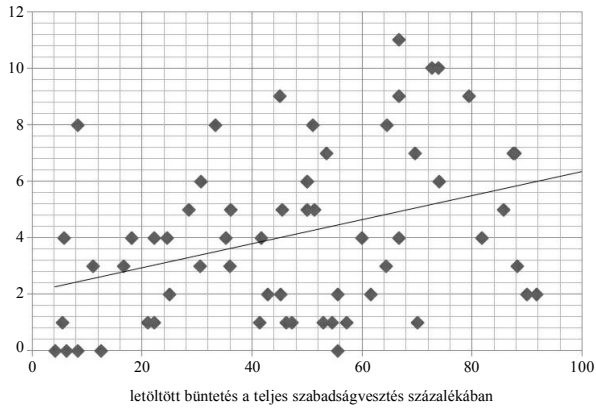
¹⁵ Borbély László: Szocializáció és reszocializáció a börtönben. Börtönügyi Szemle, 2006/4., 93–98. o.

¹⁶ Raskó Gabriella: i. m. 33. o.

2. számú ábra

A pszichoticizmus és a letöltött büntetés összefüggése

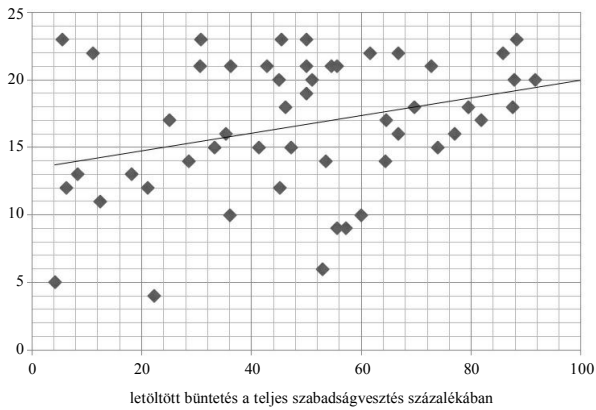
pszichoticizmus pontszám

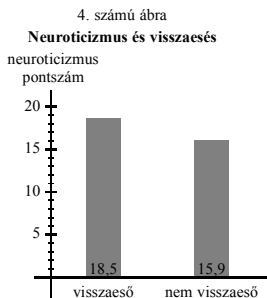

3. számú ábra

A neuroticizmus és a letöltött szabadságvesztés összefüggése

neuroticizmus pontszám

ben csökken. Rossz véleménnyel van önmagáról, alacsonyrendűnek, vagy gonosznak tartja magát. Előterbe kerülhetnek szuicid gondolatok, fantáziák, tervek.¹⁷

A depresszió mérésére a Beck-féle¹⁸ depresszió-kérdőív rövidített változatát használtam.¹⁹ A teszt kiválasztásánál szintén a gyors felvehetőségre és a magas megbízhatóságra törekedtem.

A vizsgálati mintámban hat személy súlyos depressziós állapotban volt, ami mindenképpen megfelelő intervenciót igényelne, tizenheten pedig közepesen súlyos depressziót mutattak. A vizsgált elítéltek állapotára főleg az enyhe depressziós állapot volt jellemző. Csúppán tízen voltak a normál övezetben (5. számú ábra).

A depresszió lehetséges okai

Szociális kapcsolatok

Zamble és Porporino²⁰ azt tapasztalta, hogy nemtől függetlenül a legfontosabb depriváció a családtól és barátoktól való megfosztottság. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a nők jóval nehezebben viselik a deprivációval járó nehézségeket, mint a férfiak. Ennek háttérben a családtól való érzelmi, szociális és gazdasági függés állhat. Emellett a fiatal női korosztály, vagyis pont a börtönbe kerülő nők átlagos korosztálya, különösen igényli a törődést, az érzelmi kapcsolatokat. Ha ez megsérül, pszichés állapotuk erőteljesen megváltozik, ami kihat a börtönkörülményekhez való alkalmazkodására.

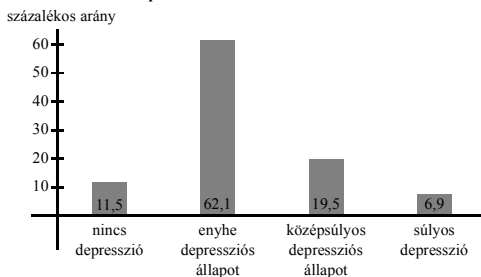
17 A DSM-IV-TR diagnosztikai kritériumai. Animula Kiadó, Budapest, 2001

18 Aaron T. Beck – Clyde Ward – Myer Mendelson: Beck Depression Inventory (BDI). Archives of General Psychiatry, no. 4, 1961, pp. 561–571.

19 A kérdőív teteleit Rózsa és munkatársai kilenc tételre redukálta (szociális visszahúzóds, döntésképtelenség, alvászavar, fáradékonyság, túlzott aggódás a testi tünetek miatt, munkaképtelenség, pesszimizmus, örömképtelenség és önvádolás), majd e változatát elemezték hazai mintán. Rózsa Sándor – Szádóczy Erika – Füredi János: A Beck Depresszió Kérdőív rövidített változatának jellemzői a hazai mintán. Psychiatria Hungarica, 2001/4.

20 Edward Zamble – Frank Porporino: Coping, imprisonment, and rehabilitation. Criminal Justice and Behavior, no. 17, 1990, pp. 53–70.

5. számú ábra
A depresszió előfordulása a börtönben

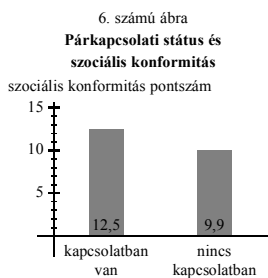

Többen megemlítették, hogy rossz közérzetükre a börtönben lévő társas kapcsolatok hatnak: „Az emberek nem toleránsak.” „Az emberekkel sok a probléma a zárkában.” „Nagyon rossz, hogy csak kevés emberrel lehet beszélgetni.” „Szörnyű nehéz megfelelni mindenkinek.” „Magányos vagyok, és kítaszított, mintha mások többnek éreznék magukat nálam.” „Rosszul érzem magam az emberek miatt, ezt nehezebb elviselni, mint a börtönt.”

Még többen azonosítják a család hiányát a rossz közérzetük elsődleges okaként: „Sziükségem van a családomra, nélkülük nagyon nehéz élni.” „A családom hiánya elmondhatatlanul fáj és rossz.” „Nagyon rosszul viselem a családom nélkül.” „Nehéz feldolgozni, hogy a családtól távol kerültem.” „Nagyon feszült vagyok, idegeskedem a családom miatt.”

Az elítéltek nagy részének nem sikerül fenntartania a tartós családi kapcsolatokat. A börtön számos, korábban kiegyensúlyozott kapcsolatot kritikussá tesz. Egy 1990-es években végzett kutatás szerint a fogvatartottak csaknem harminc százaléka súlyos családi, illetve egzisztenciális problémákat élt át a börtönben. Ezek között halmozottan jelentkeztek házassági krízisek, valamint a gyermekelhelyezés körüli bizonytalanságok.

Jelentős védelmet nyújt tehát a depresszió ellen, ha az elítélt olyan kapcsolatban van, amely a börtönbüntetés alatt is megmarad, legyen az párkapcsolat, élettársi viszony vagy házasság. Kutatásomból az derült ki, hogy a kapcsolatban élők jobban alkalmazkodnak a kinti társadalomtól elvárt normákhoz is (6. számú ábra).

Mivel az általános érzelmi állapotot, az adaptív célokat, terveket erőteljesen meghatározza a család szerepe, a pozitív kapcsolatokat a lehetőségekhez képest támogatni kell, hogy enyhítsék a szabadságvesztéssel járó krízis mértékét. Végrehajtási fokozattól függetlenül a fogvatartott legalább havonta látogatót fogadhat, ameddig az a bv. intézet biztonságát nem veszélyezteti vagy sérti. Az elítélt továbbá jogosult meglátogatni súlyosan beteg hozzátartozóját, illetve részt vehet hozzátartozója temetésén, ezt csak kivételes esetben lehet megtagadni.²¹

Ennek a jognak a gyakorlása fontos szerepet játszhat abban is, hogy fennmaradjon a fogvatartott külvilág iránti érdeklődése, önértékelése, megőrizhesse a családban betöltött szerepét.

E téma szerves része, hogy a nők többnyire súlyos krízisként élik meg, hogy a börtönbüntetés idején nem lehetnek a gyermekeikkel. A legnagyobb válság azonban azokat éri, akiknek a nemrég született gyermeküktől kell elszakadniuk. A szülés a normál népeség életében is normatív krízisnek tekinthető, erre a börtönben még ráakódik az elválasztás traumája és a börtönélet bizonytalansága. A vizsgálatomban részt vevő egyetlen nemrég szülő nő a többiekénél magasabb pontot ért el a depresszióskálán. Mivel csak egyvalakiről van szó, a kapott eredmény nem nevezhető statisztikailag validnak, mégis szükségesnek tartom, hogy röviden kitérjek e problémakörre.

Évente tizenöt-húsz női fogvatartottnak születik gyermeke a Büntetés-végrehajtás Központi Kórházában. Szülés előtt általában engedélyezik a büntetés féléveszakítását, néhány hónapot családi körben tölthetnek a kismamák. Az anyák legalább hat hónapig, de legfeljebb egy évig (nagyon ritkán engedélyeznek egy teljes esztendő) maradhatnak a gyermekeikkel. Szigorú felügyelet mellett a kórházban élnek, a gyermekeiket pedig az intézmény bölcsődéjében helyezik el. Ez időszak alatt éjszakai munkára nem oszthatók be, túlmunkára nem kötelezhetők.²² A nők minden emberséges törekvés ellenére nagyon nehezen élik meg a gyermeküktől való távollétet. A rossz lelki állapot okaként szinte az összes gyermekes nő megemlítette a gyermeke hiányát. Nehéz a leginkább érzéketes mondatot kiemelni, így kiválasztottam egyet a sok közül: „*Napról napra nehezebb. Szeretném most már én nevelni a lányomat, és dolgozni, hogy ne kellejen többé úgy felébrednem, hogy ő nincs mellettem.*” Az ilyen és ehhez hasonlóan nehéz élethelyzetekre utalva írja *Vókó*

²¹ 1979. 11. tvr. 22. § (3) bek.

²² Vókó György: A magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 1999, 298. o. Idézi: Boros János – Csetneky László: Börtönpszichológia. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2002, 103. o.

György: „a nők esetében a szabadságvesztés megkezdésekor, de még a büntetés letöltése után is az élet megoldhatatlan kérdéseket teremt”²³.

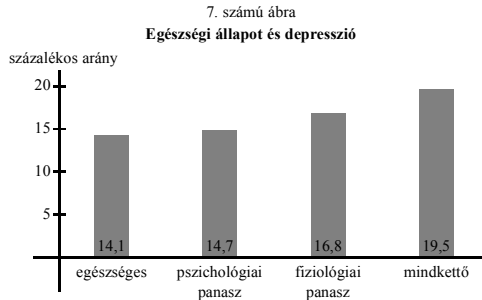
Egészségi állapot

Az elítéltek adaptív megküzdését a mentális problémáik mellett az egészségi állapotuk is megnehezíti. A depresszió, a szorongás és a stressz mint a börtönbüntetés lehetséges velejárói, súlyos egészségkárosító hatásúak lehetnek.

Egy 2000-ben készült amerikai kutatás százhetvenezer fogvatartott egészségi állapotát áttekintve azt találta, hogy fertőzőes megbetegedés a minta 29,6, a vázizomrendszer problémái 15,3, keringési problémák 14, mentális nehézségek 10,8 és a légzőrendszer problémái 6,3 százalékánál fordult elő.²⁴

Emellett a női elítéltek körében gyakoribb a betegségbe, betegségtudatba menekülés. Egy 1995-ben lefolytatott vizsgálat kimutatta, hogy a nőknél a börtönben is gyakoribb pszichés feszültség testi tünetekké konvertálása (az úgynevezett pszichoszomatikus egészségkárosodás). A tapasztalatok szerint a női elítéltek kétszer olyan gyakran fordulnak orvoshoz és négyszer annyi gyógyszert szednek, mint a férfiak.²⁵

Így nem meglepő, hogy a pálhalmi vizsgálatban azt az eredményt kaptam, hogy depressziósabbak azok, akiknek a depriváción kívül valamilyen testi betegséggel is meg kell küzdeniük (7. számú ábra).

23 Vókó György: i. m. 297. o.

24 Jacques Baillargeon – Sandra A. Black – John Pulvino – Kim Dunn: The disease profile of Texas prison inmates. *Annals of Epidemiology*, vol. 10, 2000, pp. 74–80. Idézi: Szondy Máté – Dienes Erika – Kovács Karola: A diszpozicionális és situációs optimizmus hatása börtönkörnyezetben. *Alkalmazott Pszichológia*, 2005/3.

25 Vókó György: i. m. 298. o.

Az elítéltek egészségi állapota, egészségük védelme, megfelelő gyógykezelésük nemzetközileg szabályozott, hiszen a szabadságvesztés nem járhat egészségkárosodással. A büntetés-végrehajtási jog a következőképpen szól erről: Az elítéltnak az ellátást végző egészségügyi szolgáltató, illetve orvos megválasztásához való joga a büntetés végrehajtásának biztonsága érdekében korlátozható. A korlátozás nem érinti viszont az elítéltnak azt a jogát, hogy az egészségi állapota által indokolt egészségügyi ellátásban részesülhessen.

A bv. intézetekben az egészségügyi személyzet hiányos létszáma ezt nem teszi mindig és hiánytalanul lehetővé. A Magyar Helsinki Bizottság felmérésében a megkérdezett fogvatartottak kilencvenkét százaléka állította, hogy a büntetés-végrehajtási intézmény hibájából nem vagy későn jutott el az orvosi rendelésre.²⁶

Természetesen e nehéz helyzethez hozzá tartozik, hogy sokszor szinte lehetetlen megkülönböztetni a szimulálást a valódi egészségi problémától. Am minden esetben az orvos feladata eldönteni, hogy alaptalan egészségi panasz áll-e fenn, nem pedig az öröké vagy a nevelőké.

A reszocializációt segítő tényezők

A munka szerepe

Fontos az elítélt iskolai oktatásba bevonása és munkával foglalkoztatása, hiszen a börtönben folytatott aktív tevékenység segíti a megküzdést a nehézségekkel. A munkakötelesség minden elítéltra vonatkozik, de egyénre szabott, hogy ki milyen munkát végezhet.

A munka fontos tevékenység. Az általa megélt siker a szociális értékekhez való alkalmazkodás elősegítője. A munkavégzés olyan készségeket alapoz meg, amelyek hozzájárulnak a társadalomba való visszailleszkedéshez, az elítélt leköti magát, fejleszti a testi és szellemi erejét. A reszocializáció szempontjából nem kevésbé fontos, hogy a munkavégzés lehetőségét ad szakmai ismeretek megszerzésére is.

Kutatásomból az derült ki, hogy kevésbé neurotikusak azok, akik dolgoztak a büntetés-végrehajtás keretein belül, még akkor is, ha az nem járt anyagi ellenszolgáltatással, hanem például csak a börtön konyháján vagy a mosodájában dolgoztak (*8. számú ábra*).

²⁶ Kádár András Kristóf: Összefoglaló a Magyar Helsinki Bizottság börtönmegfigyelő programjának tapasztalatai alapján. Belügyi Szemle, 2002/2–3., 20–36. o.

Az elítéltek munkabérért foglalkoztatását jelentősen megnehezíti, hogy a társasági formában működő 12 intézmény többsége csődbe ment vagy csődközeli helyzetben van. 2010 végére már csak az elítéltek alig ötven százalékát foglalkoztatták rendszeresen.

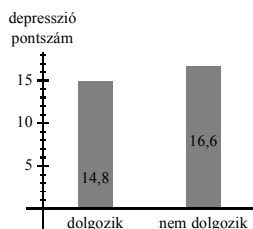
További fontos eredmények

Az antiszociális viselkedés egyik számottevő prediktora az iskolai teljesítmény, ennek orvoslását a reszocializáció intézménye a zászlajára tűzte. A gyakorlatban sajnos még alapfokú iskolai végzettséget sem mindig sikerül megadni azoknak, akik annak idején nem szerezték meg. Ideális esetben azonban mind a büntetés-végrehajtás, mind az oktatási intézmény a kinti világhoz hasonlóan igyekszik jutalmazni a tanulni vágyó elítéltet, aki bizonyos feltételekkel még felsőfokú tanulmányokat is folytathat. Sőt, indokolt esetben a parancsnok engedélyezheti, hogy az elítélt az intézeten kívül is folytathassa tanulmányait és részt vehessen a vizsgákon.

Tehát van lehetőség a tanulásra a börtönben, a vizsgálati minta huszonöt százaléka élt is ezzel, de a tanulás semmilyen vizsgált faktorra nem volt hatással. Az eredmény háttérben számos tényező állhat. Az egyik lehetséges ok az elítéltek otthoni szubkulturális normáiban keresendő. A bűnözés tömegszinten az alacsonyabb társadalmi osztályok jellemző viselkedésformája. A családi háttér és a tanulók iskolai sikeressége közötti kapcsolatot kutatások sora igazolta.²⁷ Az alacsony szocioökonómiai státusú családok feltehetően nem látják a továbbtanulás rövid távú, közvetlen hasznát.

A 2006-os baracskai kutatásom egyik fő tanulsága az volt, hogy a szabaddulás előtt megnőtt a depresszió mértéke.²⁸ Hasonló eredményt vártam a nők körében is, de a hátralévő idő a vizsgált változók közül csak az „érzelmi egyensúlyra való törekvésre” volt hatással. Ennek a kérdésnek a tisztázása még várat magára, a háttérben lévő okokra csak következtetni tudok.

8. számú ábra
A börtönben végzett munka és a depresszió

²⁷ Fejes József Balázs – Józsa Krisztián: A tanulási motiváció jellegzetességei hátrányos helyzetű tanulók körében. *Magyar Pedagógia*, 2005/2., 185–205. o.

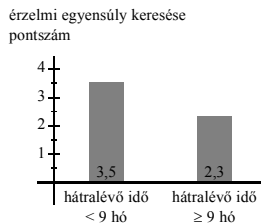
²⁸ Tóth Mariann: A depresszió és az étellel való elégedettség változásai a börtönidő függvényében: egy empirikus vizsgálat tapasztalatai. *Belügyi Szemle*, 2010/6., 76–90. o.

A nők magasabb pontszámot adtak a depresszióskálán, ez a börtönbüntetés egész ideje alatt stagnált. A férfiak alacsonyabb depressziós szintet mutattak, a szabadulás előtt viszont a skála pontszámai megugrottak. Ennek hátterében az állhat, hogy a női szerephez jobban hozzá tartozik a rossz közérzet kinyilvánítása, a férfiaknál viszont az olyan börtönnormák, mint a „*Légy férfi!*”, „*Ne siránozz!*”, „*Mindent kibírsz!*”, a kérdőív kérdéseire való őszinte válaszadás ellen hatottak. A mindezek mellett is megemelkedő depressziószint azt mutatja, hogy a társadalomba való visszatérés előtti időszakot a férfiak feltehetően nagyobb krízisként élték meg, mint a nők.

A jelenség magyarázata a férfi, női szerepek eltéréseiben keresendő. Az elítéltekre általánosságban jellemző az alacsony szocioökonómiai státusz, ez sok esetben együtt jár a hagyományos női-férfi szerepekkel. A férfi társadalmi szerephez szorosan hozzá tartozik az egzisztencia megszerzése, ez a börtönviselt férfiaknál a szabadulás előtti időszakban feltehetően nagyobb mértékű szorongást indukált, így magasabb depresszió pontszámhoz vezetett. A nők viszont a szabadulás utáni célként a családot, a szeretteikkel való együttélést, a róluk való gondoskodást nevezték meg. Amit elérhetőnek is gondoltak, hiszen a nők kilencven százaléka úgy érezte, hogy a családtagjaik, gyermekes nők esetében főleg a gyermekeik várják őket haza.

Így nem meglepő, hogy a vizsgált változók közül a már említett érzelmi egyensúlyra való törekvés nagyobb mértékben volt jelen a szabadulás előtti időszakban. A nők a szabadulás előtt – vagyis, amikor kevesebb mint kilenc hónap van hátra a börtönbüntetésből – fokozottabban törekedtek a kiegyen-

9. számú ábra
A szabadságvesztésből hátralévő idő és az érzelmi egyensúly keresése

29 A Folkman–Lazarus-féle konfliktusmegoldó kérdőív magyar adaptációjával dolgoztam. Az eredeti kérdőív 68 olyan állítást tartalmaz, amelyek az emberek kognitív vagy viselkedési stratégiáit írják le specifikus stresszhelyzetekkel való megküzdés során. Ezzel a kérdőívvel magyar mintán Kopp és Skrabski 1992-ben végzett vizsgálatot. A faktoranalízissel kapott skálák nagy hasonlóságot mutattak az eredeti kérdőívvel végzett vizsgálatok faktoraival. Kopp és Skrabski 1995-ben kialakította a kérdőív rövidített, 22 tételes változatát úgy, hogy minden faktor a legjellemzőbb tételeivel szerepeljen. A 22 tételes kérdőív a vizsgálati személyek nehéz élethelyzetekben mutatott viselkedését tárja fel. A kiöltőknek az állítások alapján négyfokú skálán kell jellemezniük a viselkedésüket, az egyáltalán nem jellemző és a teljesen jellemző között. A hét konfliktusmegoldási faktorhoz a következő tételek tartoznak: problémaelemzés (1, 21, 22), kognitív átstrukturálás (8, 9, 17, 18), érzelmi indítatású cselekvés (6, 12, 13, 16), alkalmazkodás (2, 3, 4, 5), segítségkérés (7, 14), érzelmi egyensúly keresése (10, 11), visszahúzóds (15, 19, 20).

súlyozottságra (9. számú ábra), ez az érzelmi fókuszú megküzdés egyik leghatékonyabb módja, és igen nagy szükségük van rá, hogy a családjukban betölthessék a hagyományos, gondoskodó női szerepet.²⁹

Néhány összegző tanulság

A női elítélteket depresszióval, egészségi problémával, neurózissal vagy személyiségzavarral kapcsolatos veszély fenyegeti, de vannak olyan tényezők, amelyek megkönnyíthetik a börtönártalmakkal való hatékony megküzdést. Kutatásom megerősítette, hogy a munka és a család szerepének fontos preventív hatása van a visszaesésre.

Az interjúkból kiderült, a nők többsége azzal az elhatározással lép ki a bv. intézet kapuján: mindent megtesz annak érdekében, hogy soha többet ne térjen vissza. Mint ahogy már volt róla szó, a megkérdezettek kilencven százaléka úgy tudta, szabadulás után a családdal él, ötvennyolc százaléka pedig hogy lesz munkahelye. Ha csak a statisztikákat vesszük figyelembe, ez a hozzáállás nagyon optimistának tűnik. Hiszen a traumatizált gyermekkor és a körülmények hatására a börtönviselt nők nagyon gyakran újra deviáns útra térnek. Ezért szükség van pszichoterápiára, amely a traumák oldását szolgálja, illetve a mindennapi gyakorlati élethez szükséges készségek elsajátítására (például hogyan kell viselkedni egy állásinterjún).

A lehetőségekhez képest erőteljesebben ki kell használni a munkarehabilitációt, továbbá javasolt hangsúlyt helyezni a látogatók támogatására, valamint szükség esetén krízisintervenció programok megvalósítására. A külső szociális kapcsolatok fenntartása egyrészt erősítheti a belső lelki életet, csökkentheti a stresszt, a depressziót, így a börtönben lévők között is egyre növekvő daganatos, emésztési, mozgásszervi, valamint keringési betegségek gyakoriságát.³⁰

Ehhez mindenképpen szükséges a női fogvatartottak speciális helyzetét figyelembe vevő differenciált bánásmód kialakítása, kiemelten a visszaesők, az egészségi problémákkal küszködők terápiája. A reszocializáció hatékony megvalósulása érdekében pszichológiai beavatkozást igényelnének a szélsőséges viselkedési módok és az általános lehangolt lelki állapotok.

³⁰ Heylmann Katalin: A büntetés-végrehajtási intézetekben fogva tartottak egészségügyi helyzete. Belügyi Szemle, 2002/2–3., 106–114. o.

Megfelelő megküzdési tréningek, „csapatépítő tréningek” kidolgozása és kivitelezése fontos lehet a börtönökben, hogy az elítéltek ne nehezsítsék egymás helyzetét, hiszen a legtöbben igényelnék a baráti kapcsolatokat.

A börtönbe kerülő nőknek tehát olyan körülményeket kell teremteni, amelyek segítségével újra végigmehetnek a szocializációs folyamat buktatóin, de külső támogatással most már sikerrel oldhatják meg őket. A sokrétű folyamathoz egyaránt szükség van arra, hogy a börtönvilág nagyobb mértékben hasonlítson a szabad élet feltételeihez, szükség van a társas együttélésre nevelő hatásokra és az egyén befogadóképességére, megfelelő motivációjára. Mindezek megvalósulása a társadalom általános értékrendjének elfogadásához és betartásához vezethet.

KOVÁCS ZSUZSA GYÖNGYVÉR

A kényszergyógykezelés végrehajtása

A beszámíthatatlan elkövetők jogi, különösen büntetőjogi helyzete erősen vitatott. A jogintézmény alapvető problematikája, hogyan kerül egy nem büntethető személy a büntetés-végrehajtás szervezetébe. Felvetődik, elérhető-e így az elkövető kezelése, hiszen más a börtön és más a kórház funkciója.

A kényszergyógykezelés végrehajtási helyét a Btk. az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetet (IMEI) jelölte ki. A végrehajtás részletes szabályait a 36/2003. IM rendelet tartalmazza.

A végrehajtás jellegzetességei

Az IMEI igazgatója az intézet igazgató főorvosa, egyben a parancsnoka is. Utóbbi kifejezés is jelzi, hogy az intézmény a büntetés-végrehajtás része. Az igazságügyért felelős minisztérium irányítja és finanszírozza, ellentétben a többi kórházzal, amelyben az egészségügyért felelős minisztérium látja el ezeket a hatásköröket¹.

A kényszergyógykezelés kezdete az IMEI-be befogadás napja. Ha a betegnek az ügyei vitéléhez szükséges belátási képessége teljes mértékben állandó jelleggel hiányzik, és nem áll gondnokság alatt, a főigazgató főorvos a gyámhatóságnál ideiglenes gondnok kirendelését, illetve gondnokság alá helyezési per megindítását kezdeményezi². A betegek nagyjából nyolcvan százaléka áll cselekvőképességet kizáró vagy korlátozó gondnokság alatt, ami tükrözi, hogy a cselekvőképtelenség és a beszámíthatatlanság kategóriái nem feltétlenül esnek egybe.

A felvételi eljárás idején kétséget kizáróan meg kell állapítani a beutalt személyazonosságát. Ha korábban a beteg szabadlábon volt, az intézetbe szállításról a bíróság az Országos Mentőszolgálat – szükség esetén a rendőrség közreműködésével – gondoskodik. Abban az esetben, ha az elkövetőt a

¹ Megvont szabadság. Emberi jogi jogsértések a kényszergyógykezelés felülvizsgálata során Magyarországon. Mental Disability Advocacy Center (Központ a Mentális Sérültek Jogaiért Alapítvány), 2004, 11. o. http://mdac.info/sites/mdac.info/files/Hungarian_Liberty%20Denied.pdf
² 36/2003. IM rendelet 4. §

bíróság határozata jogerőre emelkedésének idején más gyógyintézetben kezelik, és az átszállítása az egészségét vagy a gyógyulását súlyosan veszélyeztetné, a bíróság elhalasztja a kényszergyógykezelés végrehajtásának megkezdését.

Az intézetben nem keverednek a büntetés-végrehajtási és az egészségügyi funkciók. Ennek megfelelően a fogvatartottakat és a kényszergyógykezelteket el kell egymástól különíteni, hiszen az IMEI elsősorban börtönkórházi, másodsorban pedig kórházi feladatokat lát el³.

A jogintézmény céljának megfelelően a kényszergyógykezelés végrehajtásának elsődleges eleme a gyógyítás, a beteg szakszerű és az orvostudomány mindenkori állásának megfelelő kezelése, állapotromlásának megakadályozása, és ha lehetséges, egészségének helyreállítása⁴.

Ennek fontos része a munkaterápiás foglalkoztatás. Ennek pontos módját, időtartamát és helyét a főigazgató főorvos állapítja meg. Abban az esetben alkalmazható, ha ez a módszer várhatóan előmozdítja a beteg gyógyulását, munkaképességének megtartását, fejlesztését, vagy szakmai átképzését. A foglalkoztatás fő formája az intézet-fenntartási munka, de lehet bevételt hozó tevékenység is⁵. A munkaterápiás foglalkoztatásról a munkajogi előírások szerint gondoskodik az IMEI, ennek megfelelően az nem ütközhet a túlmunka és az éjszakai munka tilalmába, valamint érvényesülnek a biztonságos munkavégzés és az egészségvédelem feltételei. Az intézet biztosítja különböző tanfolyamok elvégzését, így a virágkötő- vagy bórdíszműves-tanfolyamon történő részvétel lehetőségét, a képzés teljesítése után a kezelték szakmunkás-bizonyítványt kapnak⁶. Ha a kényszergyógykezelteket munkaterápiás foglalkoztatáson vagy tanfolyamon vesz részt, őt munkakészségéhez és munkájához mérten havonta, és esetenként soron kívül is jutalomban kell részesíteni, ennek terápiás célja van.

Szintén terápiás céllal, indokolt esetben, biztonsági felügyelet mellett a betegek elhagyhatják az intézetet, például külső munkáltatás vagy kirándulás okán⁷.

Ha az IMEI-ben nincsenek meg a beteg gyógykezeléséhez szükséges feltételek, a szükséges szakellátást nyújtó intézményt kell igénybe venni. A

³ Kovatsits Gábor: Néhány gondolat az IMEI büntetés-végrehajtással kapcsolatos feladatairól. *Ügyészek Lapja*, 2001/3., 64. o.

⁴ Vókó György – Lajtár István: A kényszergyógykezelés személyi és intézményi feltételei. *Belügyi Szemle*, 1997/12., 12. o.

⁵ 36/2003. IM rendelet 12. § (1)–(2) bek.

⁶ Lajtár István: Gyógymód. *Ügyészi vizsgálat az IMEI-ben. Börtönügyi Szemle*, 1997/4., 76. o.

⁷ 36/2003. IM rendelet 12. § (3)–(5) bek.

gyógykezelés elsődleges helye ebben az esetben a Büntetés-végrehajtás Központi Kórháza. Amikor azt az elítélt állapota megkívánja, más egészségügyi intézménybe kell helyezni. Hogyha a gyógykezelés indoka megszűnt, és az egészsége lehetővé teszi, vissza kell szállítani az IMEI-be, de ezt az időt be kell számítani a kényszergyógykezelés időtartamába⁸.

A kényszergyógykezelteket az I., a II. vagy a III. számú férfirehabilitációs osztályon, a nőket pedig a női neuropszichiátriai és rehabilitációs osztályon kell elhelyezni. Az egyes osztályok jól elkülöníthetők, ráadásul – mivel az egészségügyi és büntetés-végrehajtási célok nem keveredhetnek – külön épületben helyezik el a kényszergyógykezelteket és az elítélteket⁹. Ennek megfelelően valósíthatók meg az őrzés és a felügyelet csoportonként eltérő feltételei is. Az intézkedés végrehajtásakor gondoskodni kell a beteg felügyeletéről, szakszerű elhelyezéséről, anyagi ellátásáról, egyéb egészségügyi kezeléséről, szociális és jogi érdekeinek védelméről, valamint az intézet rendjének fenntartásához szükséges feltételekről¹⁰.

A kényszergyógykezelteket elhelyezése kórházi jellegű nyitott ajtós körtermekben történik. A betegek ételmezése kórházi normák szerinti, kapnak ruhát, ágyneműt és hálóruhát, és az IMEI gondoskodik a tisztasági szerekéről is. A kényszergyógykezeltek helyzetére néhány eltéréssel az egészségügyi törvény rendelkezései irányadók. A beteg személyes szabadságában korlátozott, ennek megfelelően az intézetet csak orvosilag indokolt esetben hagyhatja el. A hozzátartozóival és más személyekkel történő kapcsolattartás területén a beteg egészségi állapotát és az intézet rendjének megtartását kell szem előtt tartani, de a kényszergyógykezelteket korlátlanul levelezhet, hetente fogadhat látogatót, ugyanilyen gyakorisággal telefonálhat és kaphat csomagot¹¹.

A beteggel szemben korlátozott mértékben alkalmazható testi kényszer, megfogás, illetve lefogás, ha

- saját vagy mások életét, testi épségét sérti vagy veszélyezteti;
- az intézet rendjét, biztonságát, anyagi javait sérti vagy veszélyezteti;
- engedély nélküli távozását másképp nem lehet megakadályozni;
- vizsgálattal vagy gyógykezeléssel szemben aktív ellenállást tanúsít.

⁸ 36/2003. IM rendelet 8. §

⁹ Hasonlóképpen az ideiglenesen kényszergyógykezelteket és az előzetesen letartóztatottak is külön épületben helyezendők el. Ebből következik, hogy az elmeállapot megfigyelése esetén a beutaltat külön kell elhelyezni a kényszergyógykezeltektől, mivel ebben az esetben csak az előzetes letartóztatás végrehajtásának helye speciális.

¹⁰ Vókó György – Lajtár István: i. m. 14. o.

¹¹ Vókó György: Büntetés-végrehajtási jog. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005, 335–337. o.

A korlátozó módszerek vagy ellátások alkalmazását a kezelőorvos rendelheti el. Erről a tényről informálni kell a beteg törvényes, vagy meghatalmazott képviselőjét és a betegjogi képviselőt¹² is¹³.

A személyi korlátozás tekintetében az intézmény gyakorlata többletgaranciákat jelent a polgári intézményekhez képest. A korlátozásra csak saját vagy mások testi épségének védelme érdekében kerülhet sor, megelőző intézkedésként. A beutalt lefogását, vagy ágyhoz rögzítését csak orvosi utasításra és orvos jelenlétében lehet elvégezni, és a korlátozás az orvos által meghatározott ideig tarthat. Ezt az intézkedést rögzítik a beteg kórlapján, és egy speciális adatlapot is kitöltenek, amely tartalmazza az alkalmazás jog- és szakszerűségét. Ezt az adatlapot a főigazgató főorvos elküldi a törvényességi felügyeletet ellátó Legfőbb Ügyészségnek¹⁴.

A szociális és jogi érdekvédelem körében meg kell említeni, hogy ha a kényszergyógykezelt részére megállapítani nem lehet nyugellátást, munkajövedelme nincs, és őt anyagilag rendszeresen támogató hozzátartozója sincs, részére szociális segély megállapítására kerülhet sor. Ennek ellenére előfordulhat, hogy a támogatás megítélésére azért nem kerül sor, mert az igénylő intézetben van¹⁵.

A fiatalkorú kényszergyógykezelt elhelyezése is ebben az intézményben történik, a vonatkozó IM-rendelet nem tartalmaz semmilyen speciális szabályt, az elkülönítés csak az eltérő célok (egészségügyi, illetve büntetés-végrehajtási) tekintetében kap szerepet. Felvetődik a kérdés, helyes-e a fiatalkorúak felnőttekkel azonos intézményben történő elhelyezése. Véleményem szerint ez helytelen, és visszaélésekhez vezethet. Ráadásul mind a büntetés-végrehajtási intézetekben, mind az egészségügyi intézetekben megtörténik a két csoport szétválasztása.

Az intézkedés végrehajtásakor az elmeorvosi rehabilitáció eszközei megegyeznek a pszichiátriai betegek gyógyításakor alkalmazott eszközökkel, és az eszközök alkalmazásának elméletben csak szűk körben szab határt az a tény, hogy IMEI zárt intézet. Az adaptációs szabadság elvileg hatékonyan szolgálná a beteg gyógyulását, alkalmazására mégis nagyon ritkán kerül sor.

12 Ha az IMEI-ben elhelyezett betegnek az ügyei viteléhez szükséges belátási képessége állandó jelleggel hiányzik, és nem áll gondnokság alatt, érdekképviselőt a Betegjogi, Ellátottjogi és Gyermekjogi Közalapítvány munkatársa mint betegjogi képviselő látja el.

13 Hevér Tibor: Gyanús vagy kóros? Reztímé egy intézkedés régi-új végrehajtási szabályairól. Magyar Jog, 2007/6., 344. o.

14 Vókó György: i. m. 335. o.

15 Vókó György – Lajtár István: i. m. 16. o.

Ennek oka, hogy nem elegendő a beteg mentális állapotának javulása és tünetmentessége, azt is fel kell mérni, hogy ez mennyiben tulajdonítható a rendszeres gyógyszeres kezelésnek, és mennyiben lehet a beteg valódi állapotának javulásáról beszélni.

Gyógyszeres kezelés esetén nem feltétlenül lehet valódi javulásról beszélni, mert a betegek hiába részesülnek gyógyszeres kezelésben, nagy részük nem tudja, pontosan milyen gyógyszert kap, ebből következik, hogy saját maga gyógyszeres kezelését sem tudja megoldani¹⁶.

Adaptációs szabadság

Ha a kényszergyógykezelés megkezdésétől számítva egy év eltelt, az igazgató főorvos az adaptációs bizottság véleményét figyelembe véve adaptációs szabadságra bocsáthatja a beteget. Célja nemcsak az, hogy próbára tegyék az intézeti gyógykezelés eredményét, hanem hogy elősegítsék a beteg beilleszkedését a társadalomba¹⁷. Másrészt, a mesterséges környezet miatt gyakori, hogy a gyógykezelés hatása, tartóssága csak a közösségbe visszakerülés után mérhető le.

Ennek tartama legfeljebb harminc nap, de további harminc nappal meghosszabbítható, sőt ismételten is engedélyezhető. Meghosszabbított adaptációs szabadság esetén a betegnek a szabadság letelte után legalább egy hétig az intézetben kell tartózkodnia, mielőtt újra engedélyeznék számára az adaptációs szabadságot¹⁸.

Az IMEI-ben adaptációs bizottság működik, amelynek elnöke az igazgató főorvos, tagjai pedig az orvos igazgató, az osztályvezető főorvosok, a jogi, társadalombiztosítási, nyilvántartási osztály képviselője, a klinikai-pszichológiai osztály vezetője, az adaptációs szabadságot kezdeményező orvos, valamint az intézmény betegjogi képviselője¹⁹. Garanciális okokból indokolt lenne azonban egy független külső szakértő bevonása is²⁰. Az engedély megadásánál figyelembe kell venni a beteg állapotát, az elkövetett cselekményt és az illető szociális körülményeit is²¹.

¹⁶ Bényei Andrásné – Kövér Ágnes (szerk.): Watch dog 4. füzet. Nonprofit Humán Szolgáltatók Országos Szövetsége, Budapest, 2005, 23–24. o.

¹⁷ Vókó György: i. m. 335. o.

¹⁸ Lajtár István: i. m. 77. o.

¹⁹ 36/2003. IM rendelet 9. § (1) bek.

²⁰ Lajtár István: i. m. 77. o.

²¹ 36/2003. IM rendelet 9. § (3) bek.

A gyakorlatban problémát okoz, hogy a kényszergyógykezeltet azért nem lehet adaptációs szabadságra bocsátani, mert nincs olyan hozzátartozója, aki tudna és akarna számára megfelelő elhelyezésről gondoskodni, vagy a kényszergyógykezeltnak nincs lakása²². A gyógykezeltek közül sokan közvetlenül a családtagjuk ellen követték el a büntetendő erőszakos cselekményt, így a család nem pusztán elzárkózik a kényszergyógykezeltektől, de nem is tart kapcsolatot vele. Nem ritka eset, hogy azok a családtagok, akik mégis tartják a kapcsolatot a kényszergyógykezelttel, idősek és betegek, ezért nem tudják adaptációs szabadságuk idején fogadni és a gondozásukat vállalni.

Ha mégis sor kerül az adaptációs szabadság engedélyezésére, az IMEI a szabadság eltöltéséhez gondoskodni köteles bizonyos feltételekről. Ennek megfelelően a gyógykezelteket igazolással, ha szükséges, ruhával és pénzzel látja el az eltávozás idejére.

A jogintézmény fontosságát jelzi, hogy a felülvizsgálati eljárás során a bíróságnak meg kell kérdeznie, volt-e már adaptációs szabadságon²³.

Az elmúlt években folyamatosan csökkent az adaptációs szabadságra bocsátottak száma, ennek az az oka, hogy a családi vagy gazdasági körülmények nem megfelelőek a kibocsátáshoz²⁴.

Az adaptációs szabadságon lévő betegnek a szabadság megkezdésétől számított 48 órán belül, majd ezt követően az orvos előírása szerint, de legalább kéthetente orvosi ellenőrzésen kell megjelennie. Ennek helye Budapesten az IMEI, a fővároson kívül pedig a beteg tartózkodási helye szerint illetékes pszichiátriai gondozó intézet. Az intézet az ellenőrzésen észleltekről tájékoztatja az IMEI-t, és a beteg állapotának romlása esetén gondoskodik a visszaszállításáról²⁵.

A kényszergyógykezelteket nem követheti el a fogolyszökés bűncselekményét (ez a beszámítási képességet kizáró kóros elmeállapot miatt fogalmilag kizárt), legfeljebb engedély nélküli eltávozásról lehet beszélni. Ha ez bekövetkezik, az IMEI értesíti az illetékes rendőri szervet²⁶.

A kényszergyógykezelés *megszüntetésének* kezdeményezésekor az IMEI indokolt esetben értesíti a beteg hozzátartozóját, gondnokát, és – ha a beteg pártfogó felügyelet alatt áll – pártfogó felügyelőjét. Ha a bíróság megszünte-

22 Vókó György: i. m. 335. o.

23 Bényei Andrásné – Kövér Ágnes (szerk.): i. m. 29–31. o.

24 Lajtár István: i. m. 78. o.

25 36/2003. IM rendelet 10. §

26 Pallo József: A gyógyító jellegű büntetőjogi kényszerintézkedések végrehajtásának jellegzetességei. *Börtönügyi Szemle*, 2006/3., 31. o.

ti a kényszergyógykezelést, a beteget azon a napon kell elbocsátani, amikor a bíróság értesítése az IMEI-be megérkezik. Ha a betegség súlyos, vagy a személy nem alkalmas az önálló életvitelre, gondoskodni kell a hazaszállításáról, vagy megfelelő fekvőbeteg-intézetben, illetve pszichiátriai betegek otthonában történő elhelyezéséről²⁷.

A kényszergyógykezelt későbbi visszailleszkedését a társadalomba segítené a fokozatosság alkalmazása. Erre jelenleg az egyetlen mód az adaptációs szabadságra bocsátás lehetősége. Egyes országokban azonban lehetőség van szigorú őrizetű kórházból közepesen szigorú őrizetű intézetbe történő áthelyezésre. A Központ a Mentális Sérültek Jogaiért Alapítvány (*Mental Disability Advocacy Center*; MDAC) szerint hasonlóképpen hasznos lehet a kezelés közösségben történő végrehajtása²⁸. A társadalomba való visszavezetést szolgálná a feltételes szabadságra bocsátás intézménye is, például azzal a feltétellel, hogy a kényszergyógykezelt meghatározott időközönként jelentkezik pszichiátriai intézetben, vagy szedi a gyógyszereit. Felvetődik azonban a kérdés, megoldott lenne-e a társadalom védelme eme alternatíva megvalósulása esetén. A szervezet által javasolt megoldások ugyanis azokban az országokban népszerűek, ahol a beszámíthatatlan vagy korlátozott beszámítási képességű elkövetők esetén alkalmazható jogkövetkezmények kevés szűkítést tartalmaznak, ebből következik, hogy a kevésbé veszélyes, illetve kisebb súlyú cselekményeket elkövetők vonatkozásában reális lehetőség a közösségi gyógykezelés, vagy egyebek között a kényszergyógykezelés felfüggesztése. Hazánkban azonban nem ez a helyzet, hiszen a kényszergyógykezelés csak szűk elkövetői réteg esetén alkalmazható, a társadalom védelme pedig nem megoldott eme alternatíva alkalmazásával. Az esetleges feltételes szabadságra bocsátást azonban széles körű szakmai mérlegelés után alkalmazhatónak látom.

Kérdések a felülvizsgálat kapcsán

Mivel az intézkedés alkalmazását a terhelt kóros és a jövőre nézve is veszélyeztető elmeállapota indokolja, garanciális követelmény az állapot rendszeres felülvizsgálata. Ha az intézkedés szükségessége már nem áll fenn, azt a

²⁷ 36/2003. IM rendelet 14. §

²⁸ Nagy-Britanniában ez több évtizedes múltra tekint vissza, és a jogintézményt csak erősítette a 2007-ben elfogadott új egészségügyi törvény.

bíróság megszünteti. Ebben a vonatkozásban nevezzük a felülvizsgálati eljárást „szükségképpen utólagos eljárásnak”²⁹. Az eljárásban azt kell vizsgálni, hogy a kényszergyógykezelés alkalmazásának alanyi feltételei továbbra is fennállnak-e, a tárgyi követelmények azonban nem elemezhetők. Ennek megfelelően a bűnisméltés veszélyére, a társadalom védelmének követelményére figyelemmel kell lenni, nem lehet viszont értékelni, vajon a büntethetőségi akadály hiányában bűncselekmény valósult volna meg, nem vizsgálható a cselekmény jellege, súlya sem³⁰.

A bíróság tárgyalást tart, meghallgatja az ügyészt, a védőt, és – ha az állapota lehetővé teszi – a kényszergyógykezelés alatt állót is³¹. A tárgyalás megtartásának csak akkor van helye a kényszergyógykezelt távollétében, ha az állapota miatt képtelen részt venni a tárgyaláson vagy közreműködni az eljárási cselekményekben. Az előállítás mellőzése azonban pusztán célszerűségi szempontokra hivatkozással nem megengedhető³².

Ha a tárgyalást a felsorolt személyek valamelyike nélkül tartják meg, az eljárási szabályt sért, a Be. szerint ugyanis a különleges eljárások során a bíróság szükség esetén meghallgatja az ügyészt, a terheltet és a védőt³³. A tárgyalás általános szabályai annyiban módosulnak, hogy ismertetni kell az intézkedést elrendelő határozatot és az IMEI véleményét. Ha a határozat alapjául szolgáló és az újabb vélemény között ellentmondás van, annak okát tisztázni kell. Nem tekinthető azonban ellentmondásnak, ha a gyógykezelt állapotában beálló változást az újabb szakvélemény az alkalmazott kezelésnek tulajdonítja. A bíróság a szakvélemény ismertetése, illetve tisztázása után hallgatja meg az ügyészt, a kényszergyógykezeltet és a védőt. A bizonyítás sorrendjének alakulása arra mutat rá, hogy az eljárás jellegéből adódóan a szakvélemény súlya kiemelkedő jelentőségű. Ezért helyénvaló, ha a jogosultak a szakvélemény ismeretében fejtik ki a véleményüket³⁴.

A felülvizsgálat tárgyában lefolytatott eljárás a különleges eljárások között foglal helyet, amelyek feladata az esetek többségében az eljárás befejezése után a büntetőjogi felelősséget nem vagy csak másodsorban érintő kérdésekről való döntés. Ebből következik, hogy az eljárási szereplők meghallgatására gyakran nincs szükség, érdekeik érvényesítését a törvény

²⁹ Feleky István – Holé Katalin (szerk.): A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény magyarázata, VII. kötet. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2009, 60. o.

³⁰ BKv. 30.

³¹ Varga Zoltán (szerk.): A büntetőjog nagy kézikönyve. Complex Kiadó, Budapest, 2007, 1544. o.

³² BH, 1997/537.

³³ 1998. évi XIX. tv. 356. § (2) bek. e) pont.

³⁴ Feleky István – Holé Katalin (szerk.): i. m. 66. o.

egyéb módon³⁵ segíti elő. A kényszergyógykezelés felülvizsgálata azonban ettől eltérő megítélést igényel. Az eltérő értékelés indoka, hogy a döntés érinti a terhelt személyi szabadsághoz fűződő jogát, valamint személyiségi jogait. Az eljárás csak akkor felel meg a törvényesség követelményének, ha érvényesül az eljárási feladatok megosztásának elve. Fontos, hogy az eljárási szereplők lehetőséget kapjanak véleményük szóbeli kifejtésére és az álláspontjuk megvédésére. Csak akkor van helye a tárgyalás megtartásának a kényszergyógykezelt távollétében, ha az egészségi állapota ténylegesen gátolja a megjelenését a tárgyaláson. Ebből következik, hogy előállításának mellőzése pusztán célszerűségi okokra hivatkozva törvénytört³⁶.

Kiemelendő a tárgyalás, a tanácsban való döntéshozatal, valamint a döntés alakszerű határozatba történő foglalásának fontossága is, hiszen alapvető jogtól történő megfosztásról van szó, ellentétes bizonyítékok merülhetnek fel, ráadásul több eljárási szereplőt kötelező meghallgatni. Még akkor is ez a követelmény, ha az elrendelés előtt egyértelmű bizonyítékok álltak a bíróság rendelkezésére. Helytelen az az álláspont, amely szerint ebben az esetben határozathozatalra sincs szükség.³⁷ A felülvizsgálatot a kényszergyógykezelés megkezdése után hat hónap elteltével kell elvégezni, ha az intézkedés megszüntetésére nem kerül sor, azt hathavonta meg kell ismételni. Mivel a hat hónapos határidő kezdete az előző felülvizsgálat befejezésének időpontja, a gyakorlatban az eljárás előkészítése jóval korábban megkezdődik³⁸.

Ideiglenes kényszergyógykezelés esetén a hat hónapos időtartam az intézetbe való befogadás, a gyógykezelés tényleges megkezdésének időpontjától számít, mivel az onnantól eltelt idő nyújt lehetőséget a beteg állapotában bekövetkező változás értékelésére³⁹. Ez a felfogás felel meg az intézkedés sajátos célkitűzéseinek és az előzetes fogva tartás beszámítására vonatkozó elveknek.

Indítványra a határidő letelte előtt is sor kerülhet a felülvizsgálatra, a kérelem érdemi vizsgálat nélküli elutasítása csak akkor lehetséges, ha az előterjesztés három hónapon belül történt. A felülvizsgálatot a kényszergyógykezelés alatt álló, annak házastársa, élettársa, törvényes képviselője, védője, valamint az intézkedést végrehajtó intézet vezetője kezdeményezheti⁴⁰. A felsoroltak az intézet vezetője – aki előterjesztéssel élhet – kivételével indítványozhatják az eljárást.

³⁵ Egyebek között a fellebbezési lehetőség megadásával.

³⁶ BH, 1977/537.

³⁷ BKv. 30.

³⁸ Feleky István – Holé Katalin (szerk.): i. m. 61. o.

³⁹ 1/2011. BJE

⁴⁰ Varga Zoltán (szerk.): i. m. 1544. o.

Az indítványokról a bíróság határozattal dönt, míg az előterjesztésről nem kell formális határozatot hoznia, elég egy táviratban tájékoztatnia az előterjesztőt, ha annak tartalmával nem ért egyet. A vezető önálló kezdeményezési joga abból adódik, hogy a kényszergyógykezelt állapotának olyan változásáról szerezhet tudomást, amely indokolja a határidő előtti felülvizsgálatot. Mivel a szakértői vélemény elkészítésében is közreműködhet, szakértői szerepet lát el, ebből adódik, hogy nem illetheti meg olyan indítványozási jog. Itt figyelembe kell venni azt is, hogy a szakértői vélemény csak egy a bizonyítékok közül, annak tartalmát a bíróság elfogadhatja, de figyelmen kívül is hagyhatja. Tulajdonképpen a szakmai szempontokon alapuló előterjesztés is egyfajta szakértői vélemény, így bizonyítási eszköz⁴¹.

A Be. nem tartalmaz erre a különleges eljárásra vonatkozó speciális szabályt az elmeorvos szakértők száma kapcsán, viszont kötelezően előírja az orvos szakértői vélemény beszerzését. Lehetőség van arra, hogy az IMEI orvos⁴² közreműködjön a szakvélemény elkészítésében egyik szakértőként⁴³. Ha figyelembe vesszük a bizonyítékok szabad értékelésének elvét, ez a rendelkezés utal a felülvizsgálati eljárás kiemelt jelentőségére. Irányadónak lehet tekinteni azt a rendelkezést, amely szerint két szakértő közreműködése szükséges⁴⁴. Ez az előírás megfelelő, hiszen célszerű a kezelést végző szakorvost meghallgatni, egyzersmind indokolt lehet külső szakember bevonása az eljárásba⁴⁵.

A felülvizsgálat kapcsán azonban több kérdés is felmerül. Az MDAC egyik kutatásában⁴⁶ tanulmányozta a kényszergyógykezelés felülvizsgálatának anomáliáit, egyebek között a tárgyalások időtartamát is. A megfigyelt tárgyalások időtartama a tárgyalás megnyitásától az ítélet felolvasásának befejezéséig átlagosan hét perc volt, néhány tárgyalás még három percnél is rövidebb. Ez idő alatt kerül sorra az ügyész előadása, a védő, a kényszergyógykezelt, valamint a szakvélemény ismertetése. Ezek fényében egyetértetek a kutatást végző szervezettel, a felülvizsgálat valóban rendkívül felületes.

Hazánkban a beteg szociális körülményeiről csak akkor készül jelentés, ha a szakértői vélemények egyetértenek abban, hogy az intézkedés további fenntartására nincs szükség. A bíró tehát nem értesül a beteg körülményeiről, így az információk hiányában nem is tud a kényszergyógykezelés esetleges

41 Feleky István – Holé Katalin (szerk.): i. m. 65–66. o.

42 Ideértve az intézet igazgatóját is.

43 1998. évi XIX. törvény 566. § (4) bek.

44 Be. 101. § (2) bek.

45 Varga Zoltán (szerk.): i. m. 1544. o.

46 Megvont Szabadság... i. m.

alternatívájáról dönteni. A szervezet megfigyelte továbbá, hogy a vizsgált esetek egyikében sem tett fel a bíró kérdést a szakvéleménnyel kapcsolatban. Ennek egyik oka, hogy az orvos szakértő és a kezelőorvos nincs jelen a tárgyaláson⁴⁷. Ha a bíró mégis többet szeretne megtudni az ügyről, el kellene naplóját a tárgyalást, erre azonban a kutatásban nem volt példa (tegyük hozzá, a védő sem érezte ennek szükségességét egy esetben sem). Néhány kivételtől eltekintve a bírák tesznek fel kérdéseket a kényszergyógykezelteknek, egyebek között arról, mivel töltik napjaikat az intézetben vagy látogatja-e őket valaki. Ezek a kérdések azonban meglehetősen felületesek, nem segítik a beteg állapotának megismerését⁴⁸. Álláspontom szerint ennek oka a bírák szakirányú ismereteinek hiánya, ezen továbbképzéssel lehet segíteni.

A kényszergyógykezelés felülvizsgálatáról hozott végzés ellen a kényszergyógykezelés alatt álló házastársa és törvényes képviselője is fellebbezhet⁴⁹. Felvetődik azonban a kérdés, hogy milyen formában tud élni a kényszergyógykezelés fellebbezési jogával, éppen az állapota miatt. Ezért garanciális fontosságú, hogy a gyógykezelt bármilyen formában megnyilvánuló egyet nem értését a fellebbezési joggal élésnek kell venni⁵⁰.

Ha a bíróság a felülvizsgálati eljárás során a kényszergyógykezelést nem szünteti meg, határozatának jogerős kiadmányát és az újabb orvos szakértői véleményt másolatát az IMEI-nek küldi meg.

Ha azonban úgy dönt, hogy az intézkedés fenntartására nincs szükség, a kényszergyógykezelés megszüntetéséről szóló határozata meghozatalával egyidejűleg értesítőlapot állít ki, tekintet nélkül arra, hogy a határozat jogerőre emelkedett-e.

Ha a bíróság a határozatának végrehajtását felfüggesztette, nem kell értesítőlapot kiállítani. Ebben az esetben az értesítőlapot a kényszergyógykezelés megszüntetéséről jogerős határozatot hozó bíróság állítja ki.

Az értesítőlapot a beteget előállító személynek kell átadni, csatolva az újólag beszerzett orvos szakértői vélemény másolatát is.

Ha a másod- vagy a harmadfokú bíróság a kényszergyógykezelést nem szünteti meg, de időközben a beteget az intézetből elbocsátották, a beteg IMEI-be történő beszállítása érdekében az Országos Mentőszolgálatot keresi meg⁵¹.

47 A kutatás hatvan esetet vizsgált, egy alkalommal sem volt jelen az igazságügyi orvos szakértő vagy a kezelőorvos.

48 Megvont szabadság... i. m. 28. o.

49 1998. évi XIX. törvény 566. § (5) bek.

50 Feleky István – Holé Katalin (szerk.): i. m. 68. o.

51 9/2002. IM rendelet 113. §

A szankció dilemmája

A kényszergyógykezeléssel foglalkozók között kisebb számban található jogászokat, inkább orvosok és büntetés-végrehajtási szakemberek vannak többségben. Utóbbi körülmény az oka annak, hogy a kényszergyógykezelés végrehajtására kijelölt IMEI a büntetés-végrehajtás szervezetrendszerében működik⁵².

E szankció alapvető dilemmája, hogy miként kerül egy elmebeteg börtönbe, pontosabban a büntetés-végrehajtás szervezetébe. Annak ellenére, hogy ez talán a leglényegesebb probléma, és figyelembevételét évtizedek óta sürgetik, a legtöbb államban létezik ez az intézkedés⁵³.

Nehézség, hogy más a kórház és más a börtön funkciója. Míg az előbbi nem egyetemes intézmény, általában önkéntes alapon kerülnek be az egyének, és „szándékában jóindulatú intézmény”, az utóbbi egyetemes intézmény, megköveteli, hogy az élet összes aspektusa egy helyen, meghatározott módon történjen. Itt fenyítőintézetéről van szó, nem gyógyításról. Ebből levonható az a következtetés, hogy kevésbé alkalmas a gyógyításra⁵⁴.

A tapasztalatok azt támasztják alá, hogy a zárt intézeti jelleg nem kedvez a terápiás céloknak, egy „nyitott” intézményben az IMEI-ben általánosnak mondható öt-hat év helyett két-három év alatt bekövetkezik a gyógyulás⁵⁵.

A jogtudományban még kevésbé ismert, de a pszichiátriában általános törvényszerűségeként ismerik el a Penrose-törvényt, amely szerint a pszichiátriai ágyak száma és a börtönben lévő populáció között inverz összefüggés van.⁵⁶

Hazánkban csak az ezredforduló éveiben találhatunk adatokat erre vonatkozóan, annak ellenére, hogy *Lionel S. Penrose* brit pszichiáter már az 1930-as években felállította az elméletét. Megfigyelte, hogy a börtönpopulációban magasabb a pszichiátriai betegségek aránya, mint a civil társadalomban⁵⁷. Hazánkban egyedül *Vigh József* foglalkozott egy 1997-es kutatásában ezzel a kérdéssel, de csupán a visszaeső elkövetőkre vonatkozóan. Arra a megállapí-

52 36/2003. (X. 3.) IM rendelet a kényszergyógykezelés végrehajtásáról.

53 Nagy Ferenc: Intézkedések a büntetőjog szankciórendszerében. KJK, Budapest, 1986, 186. o.

54 Kalapos Miklós Péter: Társadalmi dilemma: Elmebeteg a börtönben? A jelen helyzete és a jövő kihívásai. Börtönügyi Szemle, 2008/2., 80. o.

55 Nagy Ferenc: Szankciók. Gondolatok és reflexiók az új Btk. Általános részi tervezetéhez. In: Holé Katalin – Kabódi Csaba – Mohácsi Barbara (szerk.): Dolgozatok Erdei Tanár Úrnak. ELTE ÁJK, Budapest, 2009, 339. o.

56 Kalapos Miklós Péter: Társadalmi dilemmák: börtön vagy elmekórház? Érvényes-e Penrose tézise az ezredforduló Magyarországon? Orvosi Hetilap, 2007/2., 333. o.

57 Kalapos Miklós Péter: Uo. 335–339. o.

tásra jutott, hogy a visszaeső elítéltek ötvennégy százaléka részesült kórházi kezelésben, az idegbetegség tizennégy, az alkoholelvonás pedig tizenhárom százalékkra jellemző. A gyakran idegrendszeri torzulást is tükröző öngyilkossági kísérletek az elítéltek negyvenhárom százaléka voltak jellemzők, ezek tizennégy százalékát a börtönben követték el⁵⁸. Vigh eredményei tehát igazolták Penrose állításait. Hiányosságként értékelhető, hogy Magyarországon még nem készült önálló kutatás ezen a téren, és az említett adatok sem tartalmaznak frissnek mondható adatokat.

A magyar szabályozás és a büntetés-végrehajtás ellentmondását tükrözi, hogy míg a 36/2003. IM rendelet előírja, hogy a kóros elmeállapotúvá váló elítélt gyógykezelését az IMEI végzi⁵⁹, a gyakorlatban előfordul, hogy csupán a bv. intézetek gyógyító-nevelő csoportjaiban helyezik el őket.

E csoportokat azonban a személyiségzavaros és enyhén értelmi fogyatékos elítélteknek állították fel⁶⁰, nem a fogvatartottakra és a személyi állományra veszélyes elmebetegeknek. Ebben az esetben intézeti pszichológus vagy bejáró terapeuta működése nem elegendő.

Hiányosságként értékelhető, hogy a börtönbe vonuláskor nem történik szűrés a mentális betegségekre⁶¹, pedig így az előzőekben bemutatott nehézségeknek legalább egy része elkerülhető lenne.

Alapvető gond, hogy az IMEI büntetés-végrehajtási keretek között elhelyezett egészségügyi intézet, ez magával hozza a „börtönhelyettesítő szerepet”⁶², elsődleges funkciója mégis a gyógyítás. Nincs is jelentősége, hogy az ápolat, beutalt elkövetett-e valamilyen büntetendő cselekményt, vagy sem. Meglehetősen nehéz egy a végrehajtástól ennyire idegen feladatot ellátni, mintegy mellékágként.

1999-ben, majd 2012-ben az állampolgári jogok országgyűlési biztosa vizsgálta az IMEI körülményeit, és az elkészült jelentésben a körülményeket „börtönszerűnek” írta le. Hozzátette, hogy az intézet állapota nehezíti a szakmai munkát⁶³.

De vajon milyen érv szólhat a kényszergyógykezelés büntetés végrehajtási rendszerben tartása mellett? Véleményem szerint egyetlen érvet lehet megemlíteni. Büntetendő cselekményről van szó ugyanis, erre, valamint az elkö-

58 Vigh József: A visszaeső bűnelkövetők főbb adatai. Börtönügyi Szemle, 1997/2., 11. o.

59 36/2003. IM rendelet 23. §

60 Bereczki Zsolt: Marginalizálódott csoportok kezelésének lehetőségei a büntetés-végrehajtásban. Börtönügyi Szemle, 2007/1., 32–33. o.

61 Kalapos Miklós Péter (2008): i. m. 84. o.

62 Pallo József: i. m. 34. o.

63 Az Állampolgári Jogok Országgyűlési Biztosa Hivatalának 3041/1998. és 1042/1999. jelentései.

vető veszélyességére tekintettel indokolt a büntetőjogi szankció alkalmazása. Mégis találhatunk ellenérvet, hiszen ha nem áll fenn a kényszergyógykezelés összes feltétele, kötelező intézeti gyógykezelést kell alkalmazni. Tehát előfordulhat, hogy a tettes elkövetett egy büntetendő cselekményt, mégsem kerül sor az intézkedés elrendelésére a bűnismétlés veszélyének hiánya miatt.

Több országban megvalósult már önálló költségvetésű, törvényszéki (forenzikus) klinika, ráadásul ezen intézmények többsége egyetemi kórházakhoz tartozik, így a tudományos, valamint a szervezeti és személyi kapacitással nincs gond. Magyarországon a helyzet e tekintetben is elkeserítő, hiszen egy egészségügyi dolgozóra 201 elítélt jut, ami a legrosszabb európai arányszámok közé tartozik⁶⁴.

A 36/2003. IM rendelet szerint az IMEI felügyeletét az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium⁶⁵ látja el⁶⁶. Helyes-e ez a megoldás? Egyes vélemények szerint – mivel e szankció feladata a gyógyítás – ezt a feladatot inkább az Egészségügyi Minisztériumnak kellene ellátnia. Véleményem szerint ameddig az intézet a büntetés-végrehajtás része, megfelelő a jelenlegi szabályozás; hiszen az intézkedés végrehajtása fölött az egészségügyi miniszter gyakorol szakfelügyeletet⁶⁷ – ez megvalósítja a „szakmai részvételt”.

Álláspontom szerint adódik még egy probléma a kényszergyógykezelés elrendelésének körében, mégpedig a jogalkalmazók szakirányú ismereteinek teljes hiánya.

Természetesen nincs arról szó, hogy az igazságügyi szakértők helyét kellene átvenniük. De úgy vélem, pusztán ahhoz, hogy a szakértőnek kérdést tudjanak feltenni, és a válaszát megfelelően felhasználni, szükség lenne bizonyos pszichiátriai ismeretre.

E kérdés tárgyalásánál meg kell említeni, hogy több államban – például az Egyesült Királyságban vagy az Egyesült Államokban – speciális bíróságok foglalkoznak az elmebeteg vagy a drogfüggő elkövetőkkel⁶⁸. Ez természetesen nagyon hasznos, de a hazai bevezetésére kevés az esély.

64 Kalapos Miklós Péter (2008): i. m. 84. o.

65 A 2010. évi XLII. tv. szerint Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium helyett Belügyminisztérium, valamint Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium működik, de ezek a változtatások a vonatkozó rendeletbe még nem kerültek be, ezért továbbra is a rendelet szövegét tartom szem előtt.

66 36/2003. IM rendelet 2. § (1) bek.

67 36/2003. IM rendelet 2. § (2) bek.

68 Kalapos Miklós Péter (2008): i. m. 83. o.

Zárszó

A legsúlyosabb gond az, hogy a büntetés végrehajtási rendszeren belül az egészségügyi tevékenység üzemeltetése tulajdonképpen egyfajta „mellékágként” működik, ez megkérdőjelezi annak szakmai hatékonyságát és fontosságát. Kérdéses, hogy biztosítató-e a gyógyító tevékenység eredményessége, ha a börtön és a kórház alapvető funkciói különböznek. Míg a kórház nem egyetemes intézmény, általában önkéntes alapon kerülnek be az egyének, és „szándékában jóindulatú intézmény”, a büntetés végrehajtási intézet egyetemes intézmény, amely megköveteli, hogy az élet összes aspektusa egy helyen, meghatározott módon történjen. Itt fenyítőintézetről van szó, nem gyógyításról. Ebből levonható az a következtetés, hogy kevésbé alkalmas a gyógyításra⁶⁹.

A külföldi példák azt sugallják, hogy a megfelelő megoldást törvényszéki (forenzikus) klinikák, illetve klinikai egységek létrehozatala jelentené. Mindez azt a következményt vonná maga után, hogy a kényszergyógykezelés végrehajtása elszakadna a büntetés-végrehajtás rendszerétől.

A kormány szándékai között időről időre megjelenik a kérdés rendezésének igénye, legutóbb épp 2012-ben, amikor vizsgálatot folytattak az IMEI, a Bv. Központi Kórház és a nagyfai krónikus utókezelő részleg közös telephelyre integrálásáról. További előrelépés azonban nem történt az ügyben.

IRODALOM

Bényei Andrásné – Kövér Ágnes (szerk.): Watch dog 4. füzet. Nonprofit Humán Szolgáltatók Országos Szövetsége, Budapest, 2005

Bereczki Zsolt: Marginalizálódott csoportok kezelésének lehetőségei a büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi Szemle*, 2007/1.

Feleky István – Holé Katalin (szerk.): A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény magyarázata, VII. kötet. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2009

Hevér Tibor: Gyanús vagy kóros? Rezümé egy intézkedés régi-új végrehajtási szabályairól. *Magyar Jog*, 2007/6.

Kalapos Miklós Péter: Társadalmi dilemmák: börtön vagy elmekórház? Érvényes-e Penrose tézise az ezredforduló Magyarországon? *Orvosi Hetilap*, 2007/2.

Kalapos Miklós Péter: Társadalmi dilemma: Elmebeteg a börtönben? A jelen helyzet és a jövő kihívásai. *Börtönügyi Szemle*, 2008/2.

Kovatsits Gábor: Néhány gondolat az IMEI büntetés-végrehajtással kapcsolatos feladatairól. *Ügyészek Lapja*, 2001/3.

Lajtár István: Gyógymód. Ügyészi vizsgálat az IMEI-ben. *Börtönügyi Szemle*, 1997/4.

69 Uo. 80. o.

Megvont szabadság. Emberi jogi jogsértések a kényszergyógykezelés felülvizsgálata során Magyarországon. Mental Disability Advocacy Center (Központ a Mentális Sérültek Jogaiért Alapítvány), 2004

Nagy Ferenc: Intézkedések a büntetőjog szankciórendszerében. KJK, Budapest, 1986

Nagy Ferenc: Szankciók. Gondolatok és reflexiók az új Btk. Általános részi tervezetéhez. In: **Holé Katalin – Kabódi Csaba – Mohácsi Barbara (szerk.):** Dolgozatok Erdei Tanár Úrnak. ELTE ÁJK, Budapest, 2009, 339. o.

Pallo József: A gyógyító jellegű büntetőjogi kényszerintézkedések végrehajtásának jellegzetességei. *Börtönügyi Szemle*, 2006/3.

Varga Zoltán (szerk.): A büntetőjog nagy kézikönyve. Complex Kiadó, Budapest, 2007

Vigh József: A visszaeső bűnelkövetők főbb adatai. *Börtönügyi Szemle*, 1997/2.

Vólkó György – Lajtár István: A kényszergyógykezelés személyi és intézményi feltételei. *Belügyi Szemle*, 1997/12.

Vólkó György: Büntetés-végrehajtási jog. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005

LÉNÁRT FERENC

A titkosszolgálatok
hatékony feladat-ellátási rendszere,
különös figyelemmel
a gazdasági és pénzügyi válságok kezelésére

Tanulmányomban nem a vitajelleg van a hangsúly, nem egy klasszikus értelembe vett publikációt igyekeztem készíteni, hanem – szem előtt és tisztelőben tartva a hazai politika és közélet tisztaságát, illetve a titkosszolgálati munka sajátosságait és „inkognitóját” – egy rövid áttekintés erejéig az állami és a magán-titkosszolgálatok hatékony feladat-ellátási rendszerével és azon belül kiemelt figyelemmel a közelmúlt gazdaságiválság-kezelési feladataival foglalkozom.

A kifejtett gondolatokat a titkosszolgálatoknál szükségszerűen, illetve véletlenszerűen felmerülő magasabb szintű reagálási, beavatkozási követelmények és hatékonyságbeli elvárások újragondolása, illetve a gazdasági környezetünk instabilitása, az időközben jelentkező politikai válságesemények teszik különösen időszerűvé.

A titkosszolgálatok szerepe

Európának, de a világ többi régiójának is szembe kell néznie a felerősödött globális társadalmi, gazdasági és katonai válságokkal. Válaszként a nemzetek koalíciójának, az országoknak – a kritikussá váló fenyegetések, veszélyek és kihívások biztonsági hatásaival, a stratégiákkal szoros összefüggésben – fontos alkalmazniuk a titkosszolgálatok hatékony feladat-ellátási rendszerét. Ehhez szükséges felismerni, hogy a magyarországi titkosszolgálati munkát, különösen a válságkezelést európai, globális szintre kell emelni.

Hazánk biztonsága védelmének döntő eleme a kritikus biztonsági hatásokról adatok, információk szerzése, a titkosszolgálati kapcsolatépítés és a befolyásolás fokozása, vagyis a nemzeti érdekek és értékek alapján folytatott titkosszolgálati információszerzés, kapcsolatépítés és befolyásolás.

A kritikusnak ítélt biztonsági hatásokat egyidejűleg indokolt kezelni. A megjelenő hatások alapján rangsorolt feladatok végrehajtását *hatékony titkosszolgálati feladat-ellátási rendszer* biztosítja. Ez a rendszer minden – elsősorban a belső és külső biztonságot érintő – adatot, információt, kapcsolati, befolyásolási és hírigényt megkap a titkosszolgálati szervektől, benne egyrészt a hazai, titkosszolgálati információgyűjtésre törvényben felhatalmazott [polgári és katonai nemzetbiztonsági szolgálatok belső és külső (fedett) műveleti szervei, rendőrség, ügyészség stb.] biztonsági szervektől, továbbá a biztonsági szervekkel alternatívan és kötelezően együttműködő szervezetektől, magán-titkosszolgálatoktól. Másrészt pedig külföldről, a külföldi partnerszolgálatoktól.

A feladat-ellátási rendszer alapesetben – a feldolgozott és ellenőrzött adatok, információk birtokában – megszervezi a kormány eseti, illetve rendszeres tájékoztatását, értesítését, továbbá a biztonsági szervek bevonásával végzi a nemzet biztonságát érintő, kormányzati döntéseket előkészítő összefoglaló és értékelő jelentések, átfogó-értékelő elemzések, helyzetértékelések, prognózisok és intézkedési tervek kidolgozását.

A konkrét műveletekre vonatkozó működése során a rendszer haladéktalanul tájékoztatja, értesíti a polgári és katonai felső vezetést, a hazai és külföldi társ biztonsági szervek vezetőit, ha a nemzet érdekeit érintő releváns titkosszolgálati adat, információ kerül a birtokába. A külföldi titkos akciók terveit kidolgozza, és azok végrehajtását előkészíti. Megküldi továbbá a nemzeti érdekek sérelmére, közvetlen veszélyeztetésére irányuló, valamint az ország biztonságával, biztonságpolitikájával, katonapolitikájával, nemzetközi megítélésével és fontosabb gazdasági céljaival közvetlenül összefüggő adatokat, információkat. A releváns biztonsági információk birtokában az illetékes polgári és katonai vezetés tudtával a biztonsági szervek belföldön és külföldön azonnal végrehajtandó preventív és megakadályozó-megszüntető-felszámoló intézkedéseket tesznek.

A feladat-ellátási rendszer működésének eredménye az a polgári és hivatásos személyi állomány, valamint az önálló technikai eszközrendszer által végzett hatékony munka, amelynek során megvalósul a különböző hazai és külföldi biztonsági szervekkel az állami célú, illetve érdekű titkosszolgálati információgyűjtés, kapcsolatépítés és befolyásolás tevékenysége. Ezáltal válik összehangolttá és stabilá az állami döntés-előkészítés és az operatív munkavégzés, amely alapvetően az állami döntéshozók titkosszolgálati adat- és információellátásán alapul.

A mindenkori kormány döntéseivel nagymértékben befolyásolja a törvényesen alkalmazható titkosszolgálati erők, eszközök és módszerek, eljárások konkrét megválasztását. Indokolt esetben a feladat-ellátás rendszerén, annak struktúráján, erőforrásain, működési szabályain, valamint az irányításon és felügyeleten változtatásokat kezdeményez, illetve hajt végre. Ezáltal tud kiteljesedni a titkosszolgálati munka.

Az állami szervezetrendszerhez való közelségüktől függ a titkosszolgálati szervek működésének hatályos jog szerinti legális, részben legális és illegális megítélése.

A titkosszolgálati cél és a szerveződés szempontjából a titkosszolgálati feladat-ellátási rendszer jogilag deklarált működési terepe a következő lehet (1. számú táblázat).

1. számú táblázat
A titkosszolgálati feladat-ellátás rendszere

Szerveződés	Titkosszolgálati cél			
	Politikai	Védelmi	Bűnmegelőzési	Bűnüldözési
Állami titkosszolgálat	legális	legális	legális	legális
Magán-titkosszolgálat	részben legális és/vagy illegális	részben legális és/vagy illegális	részben legális és/vagy illegális	részben legális és/vagy illegális
Együttműködő-közreműködő külföldi személy, szervezet	részben legális és/vagy illegális	legális	legális	legális

A titkosszolgálatok gazdasági haszna

A társadalmi és gazdasági rendszerváltozás előtti állampárt titkosszolgálatainak pénzben számszerűsíthető népgazdasági hasznuk volt. Erre jó példa, hogy a Belügyminisztérium az állambiztonsági szolgálatai által szerzett adatok és információk „értékesítéséből” származó bevételből több éven át a teljes személyi állománynak, dolgozónként évente kb. egyhavi BM-es átlagjövedelemnek megfelelő teljesítményelismerést tudott kifizetni. A HM (Vezérkari Főnökség) hadászati katonai hírszerzés eredményeinek szövetségi szinten volt jelentőségük. A hírszerzés jóvoltából a hazai polgári életben számos technikai-műszaki megoldás hasznosult (teflon, fogkrémes tubus, mosószergyártás, civil híradástechnika, szórakoztató elektronika, autóbuszgyártás stb.).

A jelenlegi állami titkosszolgálatok nemzetgazdasági haszna nehezen limitálható. Ez egyrészt a magyar nemzetgazdaság piaci alapokra helyezésé-

vel, másrészt a határok (különösen az unió általi) megnyitásával, harmadrészt pedig a proliferáció kiteljesedésével magyarázható. Az állami titkosszolgálatok tevékenységének haszna napjainkban közvetetten is megtalálható, amikor védi, óvja a hazai és részben az uniós gazdaság biztonságát. Az állami titkosszolgálatok által létrehozott, működtetett fedővállalkozásban, fedőintézményekben keletkezett haszon (hozam) a vállalkozás fenntartását-fejlesztését szolgálja, annak megszüntetése esetén – már ami megmaradt – vagyona viszsza száll az alapítóra. A fedőcégek esetleg keletkező veszteségét az alapító a működés alatt folyamatosan pótolja.

A rendszerváltás előtt magán-titkosszolgálatok hazánkban – politikai, gazdasági stb. érdekeltség hiányában – nem léteztek. A társadalmi-gazdasági rendszerváltás után megjelenő magán-titkosszolgálatoknál, amelyek személyi és szervezeti köre a médiából, a nyílt kapcsolatrendszerekből formálisan és informálisan ismert, a műveleti megrendelések és megbízások pénzügyi bevételei (hozamai) – immár kimutathatóan – forintban is milliárdos nagyságrendet tesznek ki.

Ezek közül kiemelkednek: az egyes bankok (tőzsdei ügyletekhez bennfentes információk); a gyógyszergyártók és -forgalmazók (állami egészségügyi tartalék képzése, vakcina forgalmazása, bizonytalanság mesterséges gerjesztése); az önkormányzatok („rendhagyó” privatizációk, államháztartási források torzított allokációja); a közlekedési vállalatok (metróberuházás elodázása, állami nagyvállalatok gazdasági erodálása); a vagyonkezelést végzők (nagy értékű önkormányzati ingatlan megszerzése, tőkefelhalmozási célú eladása, vagyontárgyak „sajátos privatizálása”); az energetikai beruházást végzők (szélerőművek telepítése, az alternatív energiaforrások felhasználásának, gyakorlati alkalmazásának pénzszerzési célú késleltetése, akadályoztatása); a kiemelt beruházást végzők [hazai nukleáris kapacitásaink megújítása, bővítése]; a közbeszerzést végzők (IFF – idegen-barát felismerő rendszercsereügylet, vadászrepülőgépek, harci helikopterek vásárlása, szállítórepülő felújítása, hazai és uniós közbeszerzések, központosított közbeszerzések „vélelmezett” haszonszerzési célú jogi lehetőségei („kiskapuk”) és szabálytalanságai]; a távközlési szolgáltatók (új szolgáltatók belépésének szándékolt késleltetése); a kiemelt kereskedelmi hálózatokat üzemeltetők (szerencsejáték, dohánykereskedelem); az építőipari vállalkozások (állami vezetőknek, hatóságoknak kedvező árkalkulációval végzett munka) stb. által adott megrendelésekből (megbízásokból) származó pénzbevétel.

Minimális vagy nem azonos (általános és szakmai) előismeret nélkül is az említett titkosszolgálati vállalkozások eredményei a közéletben tetten érhetők, hasznosságuk mérhető.

A magán-titkosszolgálatok működése

Az állami titkosszolgálatok mellett működő privát felderítésre, önálló operatív-technikai szolgáltatásra, értékelésre-elemzésre, az állam és a hivatalos titkosszolgálatok felé irányuló közvetítésre, rendvédelmi és katonai jellegű feladatokra vállalkoznak az úgynevezett *magán-titkosszolgálatok*, amelyeknek ügyfelei elsősorban a magánszférából, a nagyvállalatoktól, az üzleti világ területéről kerülnek ki. A működésük-fenntartásuk pénzügyi és anyagi forrásai alapvetően magáneredetűek. A magán-titkosszolgálatok fogalmába természetesen nem tartoznak bele az állami titkosszolgálatok által létrehozott fedőintézmények és -vállalkozások.

A magán-titkosszolgálatok felett (jelenleg, szakmailag indokolatlanul) az államhatalom nem gyakorol irányítói és/vagy felügyeleti jogokat. Társadalmi és gazdasági jelenlétüket eltűri.

Napi tevékenységük mostanában a gazdasági és pénzügyi „válságkezelésre” összpontosul, de egyre gyakrabban kormányzati megrendeléseknek is eleget tesznek. Adat- és információgyűjtésük túlnyomórészt nyílt és bizalmas jellegű. A hatályos jog szerint titkosnak minősülő adat- és információszerzésük elenyésző mértékű. Amíg a hírszerzéshez és elhárításhoz alkalmazott *nyílt, technikai és ügynöki információszerzési arányok az állami titkosszolgálatok esetében* a szakma megítélése szerint *70-20-10 százalékot*, addig *a magán-titkosszolgálatoknál* – vélhetően a „korlátlan” anyagi lehetőségeiknek hála, a mögöttes államot, magánérdeket érő presztízsveszteség (amely akár diplomáciai botrányba csaphat át) hiányában – immár becslések szerint *a 20-30-50 százalékot* is elérhetik.

A személyi állományuk összetétele vegyes. A fizikai, pszichológiai és szellemi felkészültségük, kiképzési szintjük, hazai és külföldi terepen szerzett tapasztalataik szélsőségesen eltérők. Nagy valószínűséggel azonban a piaci alapon történő felvételük, foglalkoztatásuk, a magánszféra megrendeléseik folytán – szinte biztosan – felülmúlja az állami titkosszolgálatok személyi állományának képességeit. Utóbbiaknál sokszor arra sincs költségvetési forrás, hogy hiányzó állományukat pótolják, feltöltsék, vagy a szolgálatra méltatlanoktól, alkalmatlanoktól, alulképzettektől megváljanak. A szinte „korlátlan” mértékű pénzforsásaik terhére beszerzett kettős felhasználású harditechnika, valamint a részben legális és illegális titkosszolgálati módszerek, eljárások alkalmazásával a magánszolgálatok eredményessége, hatékonysága lényegesen nagyobb. A magánszolgálatok a támadólagos titkosszolgálati fel-

lépéseik során a pszichikai „drillmódszereket” egyedileg és egyre drasztikusabban sikeresen alkalmazzák.

Igen szerzteágazó a szervezeti hálójuk. Ebbe beletartozhatnak a hazai és a nemzetközi nagyvállalatok, a közhatalmi szervek által felügyelt alapítványok, gazdasági társaságok, amelyeket vezető tisztviselők magán-titkosszolgálati céllal menedzselnek (közbeszerzések, privatizációk stb.). Nemzetközi vonatkozásban nem számottevő a külföldi állomáshelyeik (rezidentúrák) telepítése, ilyen irányú törekvéseik nem dinamikusak.

Az egyesületek, szövetségek (például az állami pénzekből részben finanszírozott polgárőrszövetség), az üzleti-pénzügyi tanácsadó, konzultációs szolgáltatást nyújtó cégek, ügyvédi irodák tovább bővíthetik a magán-titkosszolgálatok hálózati rendszerét. Ehhez kapcsolódhatnak a központi költségvetési előirányzatokból sajátos módon, jogilag szabályozottan, akár magán-célúnak is mondhatóan létrejövő felemás félkatonai belügyi szerveződések (például túldimenzionált terrorelhárítás).

A magán-titkosszolgálati szerveződések legtöbbször hatékonyabbak, mint a még mindig túlbonyolított és áttekinthetetlen állami, önkormányzati és uniós pénzekből finanszírozott hivatalos hírszerző és elhárító, valamint az információfeldolgozó apparátusok. A magán-titkosszolgálat intenzív személyi-dologi kapcsolatot tart fenn a fegyveres szervek, illetve a titkos információgyűjtésre törvényben felhatalmazott szervezetek munkatársaival. Önállósodási törekvéseiket az utóbbi években kihirdetett, illetve közzétett jogi normák segíthetik, mivel a jogalkotókra hárul az a feladat, hogy az adatvédelmi szempontból még kifogásolható adattitkóztatási tevékenységüket legalizálják.

A magán-titkosszolgálati egyének és szervezetek vállalkozásai – annak ellenére, hogy behatolnak a korábban állami monopóliumnak tekintett érdekszférába – ígéretes jövő előtt állnak, hiszen

- a gazdasági és pénzügyi válságok ellenére a pénzügyi-gazdasági kormányzat válságkezelési intézkedései – több áttételen keresztül – a magán-titkosszolgálatokat favorizálják a korlátlan mértékű hazai és uniós pénzügyi forrás rendelkezésre bocsátásával;
- egyes speciális, kényes és bizalmas biztonsági feladatokat továbbra is el kell végezni;
- a magán-titkosszolgálatok közvetítésével bármely magán- és állami szereplő (személy, szervezet) eljuthat az állami és a hivatalos titkosszolgálati hatalom csúcsáig;
- az állami hírszerző és elhárító szervezetek hatékonysága többször is megkérdőjeleződött (2001. szeptember 11., iraki válság stb.);

- egyes hírszerzési és elhárítási állami funkciókat (például kiemelt személy- és objektumvédelmet, őrző-védő feladatokat) egyre gyakrabban adnak magánkézbe.

Mindezek alapján várható, hogy mind az állami titkosszolgálatok szakmailag (horizontálisan: műveleti és támogató feladatok által; vertikálisan: stratégiai és taktikai szinten), mind pedig a magánszektor (szabad magántőkével) egyre gyakrabban számítanak egymásra a felderítés, önálló operatív-technikai szolgáltatás, értékelés-elemzés, állam és a hivatalos titkosszolgálatokra irányuló közvetítés, rendvédelmi és katonai jellegű feladatvégzés területein.

A magán-titkosszolgálatok jövőbeni bevonása az állami-titkosszolgálati feladatellátásba azt jelentheti, hogy törvényben meghatározott feladataik kiszervezhetők, ezáltal az állam szűkös erőforrásait és képességeit a számszerűen növekvő és a sokszor egyidejűleg jelentkező biztonsági hatások (fenyegetések, veszélyek és kihívások) hatékony kezelésére fordíthatja.

Érdekesség, hogy *több esetben az állami titkosszolgálatok működése a magán-titkosszolgálatok nélkül problematikusává* válhat. Ennek számos bizonyítékát a bel- és külföldi esetek is igazolják. Például a nemzetközi fegyverkereskedelemből napjainkban már nem lehet kizárni az állami és a magán-titkosszolgálatok ideiglenes, esetleg tartós fúzióját. Nagyszerű példa továbbá az amerikai fegyveres erők sikeres együttműködése Irakban, Afganisztánban a magán- (biztonsági-) titkosszolgálatokkal. De a napjainkban zajló orosz állami törekvések mögött is együttműködésre utaló jelek fedezhetők fel, ahol a (többnyire ex-KGB alapokon szerveződő) magán-titkosszolgálatok segítik *Putyin* elnök különböző (műveleti) irányokban kifejtett érték- (= érdek) közösségépítési és/vagy kapcsolatépítési törekvéseit (például az orosz érdekek „közvetítése” Iránban, Ukrajnában, Kis-Ázsia forrongó országaiban, vagy a Szocsiban zajló téli olimpia „problémáktól mentes” lebonyolítására, de sikeres közvetítésre utalhat a paksi atomerőmű kapcsán megvalósulni látszó orosz „törekvések” megvalósulása is stb.).

A magyarországi társadalmi-gazdasági rendszerváltozás után a jelentősebb *magán-titkosszolgálati* jellegű *munka feltételezhetően az állami titkosszolgálatokéhoz hasonlóan zajlik*. A magán-titkosszolgálatok műveleti irányai közötti (nyílt, rejtett) differenciát az operációs (műveleti) érdekek, a végrehajtás konkrét lehetőségei (objektum védettsége, behatolás mikéntje, módja stb.), és az azt befolyásoló pszichológiai tényezők (meggyőzés ereje; felkínált haszon reménye; verbális képesség; metakommunikációs taktika stb.) határozzák meg (2. számú táblázat).

2. számú táblázat

A megrendelők és megbízók által igénybevevett magán-titkosszolgálati műveletek iránya

Szerveződés	Magán-titkosszolgálatok műveleti irányai		
	Információszerzés	Kapcsolatépítés	Befolyásolás
Bankok	nyílt, rejtett	rejtett	nyílt
Gyógyszergyártók, -forgalmazók	nyílt, rejtett	rejtett	rejtett (külföldi részvétel nem kizárt)
Önkormányzatok (fővárosi, helyi)	nyílt, rejtett	rejtett	rejtett (külföldi részvétel nem kizárt)
Közlekedési vállalatok	nyílt, rejtett	rejtett	rejtett
Vagyonkezelést végzők	rejtett	rejtett	rejtett (külföldi részvétel nem kizárt)
Energetikai beruházást végzők	rejtett	rejtett	rejtett (külföldi részvétel nem kizárt)
Kiemelt beruházást végzők	rejtett	rejtett	rejtett (külföldi részvétellel)
Közbeszerzést végzők	rejtett	rejtett	rejtett
Távközlési szolgáltatók	rejtett	rejtett	rejtett (külföldi részvétellel)
Kereskedelmi hálózatokat üzemeltetők	rejtett	rejtett	rejtett
Építőipari vállalkozások	rejtett	rejtett	rejtett

Az alternatív titkosszolgálati együttműködés

Hazánkban – mint a fejlett országok társadalmi, gazdasági és katonai szektoraiiban is – az állam, az önkormányzatok, a magánvállalkozások, valamint a katonai komplexum (Honvédelmi Minisztérium, Magyar Honvédség, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, katonai alapú terrorelhárítás-védelem stb.) között jelenleg elég alacsony intenzitású az együttműködés. Számos állam, így hazánk is, azon érdekét felismerve, hogy az állami bevételek zöme épp a magánszektorból származik, a legjelentősebb magánvállalkozásokat adatokkal, információkkal, kapcsolatokkal is segíti működésükben, pályázatok megnyerésében, adókedvezmények megadásában.

Az állami titkosszolgálatok a magán-titkosszolgálatokkal mind gyakrabban alternatív együttműködés keretében dolgoznak, elsősorban a kölcsönös anyagi érdekek miatt és az állami „koordináció és kontroll” fenntartása érdekében. Erre leginkább a nemzetközi (EU, NATO, egyéb szövetségi stb.) kötelezettségek teljesítése miatt van szükség. Kiemelten fontos továbbá a szakmaiság fenntartása, a minőségbiztosítás és a nemzetbiztonsági rendszer-szemlélet.

A magán-titkosszolgálatok egyik feladata a magánjellegű információk, adatok kezelése. Épp emiatt lesz közérdek az, hogy megbízható személyek végezzék az ehhez kapcsolódó feladatokat, azok ne kerüljenek illetéktelen kezekbe, esetleg bünszervezetekhez.

A nemzeti biztonság és a nemzeti fejlődés gravitációs központja a magán-szektorban és annak intellektuális tőkéjében rejlik. Ennek karakteresen tükröződnie kell az ágazati nemzetbiztonsági, rendvédelmi és katonai stratégiában és a megvalósuló tevékenységekben.

A magán-titkosszolgálatok az alternatív együttműködés keretében csatlakozhatnak más kormányzati tárcáknak a bizalmas és titkos – a titkosszolgálati munka általános jellegét automatikusan magában hordozó, illetve azt igénylő – pénzügyi, külpolitikai, külgazdasági, iparfejlesztési és kutatási területein működő szerveihez. Ezen együttműködésbe Magyarországon – valamennyi állami titkosszolgálat mellett – az esetek többségében szükségszerűen bevonhatók az ügyben érintett minisztériumok, államigazgatási-kormányzati szervek, országos hatáskörű szervek, továbbá a Legfőbb Ügyészség, az Állami Számvevőszék, Nemzeti Adó- és Vámhivatal, az Országos Bírói Tanács tagjai.

Míg jelenleg az állami titkosszolgálatok az állami, önkormányzati és magán-szektorban, valamint a katonai komplexumban legálisan, addig a magán-titkosszolgálatok a magánszektorban részben legálisan, míg az állami, önkormányzati szektorban és a katonai komplexumban csak illegálisan működhetnek.

A magyar titkosszolgálatok szerveződésének rendszere és működésük kiemelt jellemzői napjainkban 3. számú táblázatban látható módon alakulnak.

A gazdasági és pénzügyi stabilitás szavatolása érdekében végzett állami titkosszolgálati feladatok

Az országok többségét megrendítő gazdasági és pénzügyi válságok következményeinek tompítására az adott államok különféle válságkezelési csomagokat, saját titkosszolgálateiknak pedig aktuális műveleti feladatokat határoznak meg.

A hazai gazdasági, pénzügyi válságkezelésben szerepet kapnak a hazai és szükség szerint a külföldi titkosszolgálatok.

A hatályos törvényekből levezethető gazdasági-pénzügyi hírszerzési és elhárítási feladatok:

- a világgazdaság és az Európai Unió válságfolyamatainak és a környező államok által kidolgozott intézkedéssornak a figyelemmel kísérése, illetve az azokat befolyásoló illegális, törvénytelen törekvések felderítése;

3. számú táblázat

A magyar titkosszolgálatok működésének kiemelkedő jellemzői

Működésük kiemelt jellemzői	Szerveződésük		
	Állami titkosszolgálatok	Magán- titkosszolgálatok	Együttműködő-közreműködő külföldi személy, szervezet
Fegyveres jelleg	nyílt	általában nyílt (kivételez a büntetői szerveződés)	általában nyílt
Erő, eszköz és módszer alkalmazása	nyílt és titkos	részben legális	legális
Szervezeti keret	nyílt és titkos	részben legális	legális

- felderíteni és elhárítani hazánk pénzügyi, gazdasági stabilitását és biztonságát, aláaknázó szándékokat;
- az adóelkerülési céllal külföldre menekített vállalkozói vagyonok és jövedelmek (offshore, pénzmosás) felderítésében való közreműködés;
- a nemzetközi és hazai forrásokból eszközölt támogatások befolyásolása jogellenes törekvéseinek (pályáztatás, bírálat, megvalósítás) figyelemmel kísérése;
- a pénzhamisítás (forint, euró, svájci frank), az illegális jövedelmek legalizálásának, terrorizmus pénzélete hazai és külföldi rendszerének felderítése és elhárítása;
- a szervezett deviza-, valutaspekulánsok, egyéb nemzetközi és hazai pénzügyi spekulációs törekvések felderítése és elhárítása;
- információszerezés és elhárítás a hazai földbérlettel kapcsolatos (ügynevezett zsebszerződések), valamint a még folyó hazai magánosítást, kisajátításokat, nagyobb állami megrendeléseket, vagyonkezelést, közbeszerzést befolyásoló jogellenes törekvések tekintetében;
- a hazánk pénzügyi, gazdasági biztonsága iránti külföldi titkosszolgálati „fokozott érdeklődés” felderítése;
- az önálló magyar hadiipar szakmai, illetve gazdasági és pénzügyi megalapozásához, a termelés beindításához K+F+I információk szerzése, illetve az akadályozó törekvések felderítése;
- az álegyházak, bizniszgyházak pénz- és vagyonszerzési törekvéseinek (akcióinak) felderítése és megakadályozása;
- a magyar katonai komplexum (Honvédelmi Minisztérium, Magyar Honvédség, Nemzeti Közszerződési Egyetem katonai alapú terrorelhárítás-védelem, magyar hadiipari cégek stb.) állami, kormányzati igényét felismerve,

- annak megteremtéséhez szükséges információk megszerzése, illetve az azt befolyásoló törekvések felderítése és elhárítása;
- polgári konverzióra alkalmas katonai technikákról és technológiákról információszerezés;
 - a hazánkkal szembeni brüsszeli elvárásokat zavaró törekvések, befolyásolások, a hazánk érdekei ellen ható lobbitevékenységek felderítése és elhárítása;
 - a válságot kísérő média- és nemzetközi reagálások figyelemmel kísérése, az azokat, illetve az információk hasznosítása kapcsán tett állami intézkedéseket zavaró tényezők feltérképezése és elhárítása;
 - a hazai gazdaságélénkítő (esetleg bankmentő) csomag törvényességének szavatolását befolyásoló, zavaró összetevők feltárása és elhárítása;
 - eredményes gazdasági és pénzügyi műveleti információszerezés, megvalósítás érdekében a szolgálatok kiemelten kezeljék az ügynöki hírszerzést és elhárítást;
 - a magán-, valamint az állami és önkormányzati szektorban az állami szerepvállalás növelését jogszerűtlen módon befolyásoló tényezők felderítése és elhárítása;
 - a hazai gazdaságélénkítést, a fiskális és szociális szigorításokat gátló körülmények elhárítása.

A dinamikusan fejlődő, terjeszkedő magán-titkosszolgálatokkal kapcsolatban jelentkező állami feladatok:

- a magán-titkosszolgálatok makrogazdasági piacszervező tevékenységének, érdekeinek feltárása;
- az állami titkosszolgálatok vetélytársaként megjelenő magánvállalkozások piaci tevékenységének korlátozására irányuló erőfeszítések, piacszerző törekvések környezetének, hátrányos befolyásolásának figyelemmel kísérése;
- a multinacionális gazdasági társaságok vagyoni védelmi magánvállalkozásainak figyelése.

A globális és/vagy regionális válság hatására a hazai gazdaságot és pénzügyi intézményrendszert ért támadások kapcsán – mint a világon bárhol – „kerültek előtérbe” a hazai titkosszolgálatok. Titkosszolgálataink – mivel nemzetközi válságról van szó – „válságkezelési” feladatuk ellátásában azonban kevésnek bizonyulhatnak, ezért más államok, nemzetközi szervezetek hasonló szerveivel – nyilvánvaló érdekelletéiket félretéve – kell együttműködniük. Ezen együttműködések következménye, hogy a válság utáni állapotok körvonalazódnak, az állam folytatólagos szerepvállalása stabilizálódik.

A magán-titkosszolgálatok feladatai, felderítő és feldolgozó munkamódszerei

A hazai magán-titkosszolgálatok és a társadalmi, gazdasági és katonai szektorok közötti kapcsolatban csak feladatvállalásról/-átvállalásról lehet beszélni, persze csak addig, amíg a „függetlenségébe” az állam nem szól bele. Jelenleg hazánkban magán-titkosszolgálat jogilag szabályozott módon nem működik. Épp ezért nekik feladatot az állam nyíltan nem adhat, azzal ugyanis elismerné őket. Tevékenységének haszna (hozama) mégis számottevő, hiszen – hazai viszonylatban is – szolgáltatásai által az államról vesz le bizonyos „szakmai” terhet. Épp ezért a tevékenységét sokan félreértelmezhetik, hiszen szakmai munkája minden esetben – rövid és hosszú távon – magánérdeket szolgál.

A magánbefektető által magánérdeket kiszolgáló magán-titkosszolgálat szinte minden esetben – piaci alapon működve – nyereséges, azonban a vállalkozásból biztosan nem jön ki vesztesen, mivel a tevékenységéhez szinte korlátlan anyagi és egyéb áldozatot megad, felhasznál. Így a működése teljesen zártá válhat a külső környezet előtt, minden hatósági behatolásnak ellenállhat.

A magán- és az állami titkosszolgálati műveleti módszerek, az adatok, információk megszerzése, kapcsolatépítés, befolyásolás gyakorlása, illetve a hírszerzés és elhárítás közötti választóvonal sokszor sajátos érdekek szerint értelmezhető, alakítható.

A magán-titkosszolgálatok állandó hírigényei az állami szolgálatokhoz hasonlóan sokszor a hosszú távú vállalkozói elképzeléseik megtételéhez, míg a változó hírigények inkább a rövid távú döntésekhez szükségesek. Hírigényeik többségét a „*fehér*”, nyílt *információk* teszik ki, amelyek szinte bárhol nyíltan hozzáférhetők. A magánszolgálatok leggyakoribb alkalmazott módszere – az államihoz hasonlóan – a nyílt, nagy jelentőséggel, hírszerző értékkel bíró adatok, információk megszerzése. Mindez persze fordítva is igaz: a megszerzett információk reális értékeléséhez, elemzéséhez kompetens előzetes ismeretek is szükségesek, méghozzá annál inkább, minél magasabb minősítésű a megszerzett adat, információ.

A magán-titkosszolgálatok adatai, információi következő nagy hányadát alkotják az úgynevezett „*szürke*” *információk*, ezekhez korlátozottabban, nagyobb figyelemmel, igényesebb munkával tud hozzájutni (például leplezett célú adatgyűjtés, konkurens cégnél munkatársként való elhelyezkedés, semleges piackutató cég adatai általi összefüggések megismerése, összehasonlítása, elemzése).

A magán-titkosszolgálatok legnehezebben az úgynevezett „fekete” információkat tudják megszerezni. Ezekhez hozzájutni csak tiltott módon (lopás, korrupció, lehallgatás, információs adatbázisokba való betörés stb.) van lehetőség.

A magán-titkosszolgálatok által folytatott felderítés legintenzívebben a versenyszférában terjedt el. Ezt felismerve a legtöbb vállalat igyekszik valamilyen magasabb szinten (például biztonságtechnika, beléptető rendszer) védekezni ellene, pedig sokszor elengedő lenne a saját dolgozóinak a figyelmét felhívnia az indokolatlan fecsegés, e-mailezés elkerülésére, vagy hatásosabb lehet az ellenőrzési rendszer erősítése, szigorúbb munkahelyi előírások életbe léptetése és betartatása.

A gyors társadalmi, gazdasági és katonai fejlődés során a felderítés – megjelenségi formáját tekintve – számos módja alakult ki. A magánüzleti céllal végzett ügynöki tevékenységet előre meghatározott, konkrét magán- illetve csoportérdekből végeznek. A leggyakoribb formája az úgynevezett beépüléses módszer, amikor is szakemberként a konkurens cégnél helyezkedik el a felderítő. Gyakori a baráti, volt kollegiális kapcsolatokat kihasználó tudatos információszerzés, amelyet elsősorban anyagi tényezők motiválnak. Kulcsfontosságúnak napjainkban a számítástechnikai és informatikai úton megvalósított adat- és információszerzés számít. Ez történhet aktív (program, adattartalom megváltoztatása, meghamisítása) és passzív (telefon-, számítástechnikai adaton-, távvezeték-lehallgatás, hálózatba történő belépés, figyelés, működtetése megakadályozás stb.) fenyegetési módszerekkel.

Társadalmi-gazdasági rendszerváltozásunk, NATO- és EU-tagságunk által hazánkban is elsőrendű fontosságúvá vált – a katonai érdekek mellett – az állami és a magán gazdasági érdekek védelme. A piacokért folytatott harc idézte elő a gazdasági, majd kiegészülve a pénzügyi-gazdasági érdekek és értékek előtérbe kerülését. Egy új piac felépítése, megszerzése, majd a részesedés növelése érdekében – az állami mellett – a magánszektor is bármilyen eszközt kész igénybe venni gazdasági érdekei érvényesítéséhez. E tevékenységhez azonban rengeteg adatra, információra van szükség, ezeket részben nyíltan, részben burkoltan lehet csak beszerezni. A magánfelderítés célja a magánszférában a gazdaság, a tudomány, a kereskedelem, a versenyszféra, az üzleti élet területén jelentkező versenypozíció fenntartása, a konkurenshez képest meglévő lemaradás elkerülése, sőt piaci előny megszerzése és megtartása. Ez különösen a piaci stratégiai döntések meghozatalakor fontos a felhasználójának. Igazán lényeges, értékes adat, információ erőszakos ráhatás (kényszer) által is megszerezhető. Ez a kevésbé fejlett országokban működik többé-kevésbé hatékonyan, gyakran zsarolás, gyilkosság, rablás, pszichikai kényszer alkalmazásával.

Összegzés

A magyar titkosszolgálatoknak a társadalmi, gazdasági és katonai – különösen a pénzügyi és gazdasági – válságok létrejötte előtt és hatása alatt kiemelt jelentőséggel bíró, jogilag deklarált *válság-előrejelző és válságkezelő szerep-pel kell bírniuk*, amelyre adottságaik és képességeik (bár egyre fogynak, de még) megvannak. Mindennek a hazai titkosszolgálatok – finanszírozási, valamint vezetési, szervezési és irányítási gondjaik miatt – most csak „részben” tudnak eleget tenni. Épp ezen okok miatt szükséges az állami titkosszolgálatok társadalmi szerepvállalását növelni, míg a magán-titkosszolgálatok helyzetét – az egyre nagyobb társadalmi és gazdasági igény, nemzetközi és belpolitikai elvárás miatt – közjogilag is mielőbb rendezni.

IRODALOM

Lénárt Ferenc: Nemzetbiztonsági szolgálatok ma. *Belügyi Szemle*, 1996/12.

Lénárt Ferenc: Nemzetbiztonsági szolgálataink a 2000. év küszöbén. *Új Honvédségi Szemle*, 1997/12.

Lénárt Ferenc: Hírszerző közösséggel a XXI. századba. *Új Honvédségi Szemle*, 1998/11.

Lénárt Ferenc: Magyarország hírszerzési rendszerének kialakítása. *Belügyi Szemle*, 1999/4–5.

Lénárt Ferenc: Biztonság, nemzetbiztonság. *Új Honvédségi Szemle*, 2001/1.

Lénárt Ferenc: Hazánk felkészülése a XXI. századi biztonsági kihívások kezelésére. *Új Honvédségi Szemle*, 2004/5.

Lénárt Ferenc: Új típusú nemzetbiztonsági információgyűjtés. *Új Honvédségi Szemle*, 2004/8.

Lénárt Ferenc: Nemzeti Biztonsági Stratégiánk megvalósításának eszközei. *Új Honvédségi Szemle*, 2004/10.

Lénárt Ferenc: Az átalakuló nagyhatalmi hírszerzés. *Új Honvédségi Szemle*, 2007/4.

Lénárt Ferenc: Változó világ – fejlődő hírszerzés és elhárítás. *Hadtudomány*, 2007/9.

Lénárt Ferenc: A magán-titkosszolgálati tevékenység és a biztonság. *Új Honvédségi Szemle*, 2007/11.

Lénárt Ferenc: A magán-titkosszolgálatok hazai megjelenése és működése. *Hadtudomány*, 2008.

http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2008_e_5.pdf

Lénárt Ferenc: A titkosszolgálatok és a válságkezelés – a titkosszolgálati tevékenység újraértelmezése. *Hadtudomány*, 2010.

www.mhtt.eu/hadtudomany/2010/2010_elektronikus/2010_e_6.pdf

DÉRY KINGA

Katonai és biztonsági magánvállalatok külföldi tevékenysége: szabályozási kérdések¹

Nemrégiben több internetes forrás is hírt adott az Európai Unió Líbiában lévő delegációjának személyi védelme és épületeinek biztonsága kapcsán az angol G4S biztonsági magánvállalat szabályozási kérdések miatti fiaskójáról és a magyar–francia érdekeltségű Argus Security Projects (ASP) tendernyeréséről.²

Az Európai Unió és a G4S közötti szerződés megkötésének akadálya az volt, hogy az angol biztonsági magánvállalatnak nem volt a líbiai Nemzeti Átmeneti Tanács által kiadott, a külföldi vállalatok helyi működéséhez szükséges engedélye. A G4S szóvivője azzal érvelt, hogy az átmeneti kormány idején Líbiában nem volt olyan törvény vagy engedély, amely egy külföldi biztonsági cég működését szabályozná. A líbiai átmeneti kormány nem fogadta el a G4S álláspontját, és 2012. június 1-jétől a következő négy évre a működési engedéllyel bíró – egyébiránt Líbiában már egy ideje helyi tevékenységet is folytató – ASP nyerte meg az EU-delegáció védelmére kiírt tendert.³

Az iménti példa felhívja a figyelmet a katonai és biztonsági magánvállalatok külföldi jelenlétét érintő egyre növekvő problémakörre, amely az ilyen jellegű cégek tevékenységének homályos jogi szabályozásával vagy éppen teljes szabályozatlanságával függ össze.

A legtöbb esetben a szerződéskötés és a működési engedélyek szabályozása egyszerűbb kérdés annál, mint hogy esetleges jogsértések esetén valójában milyen szabályok is keretezik az ilyen cégek alkalmazottainak későbbi külföldi tevékenységét és felelősségi kérdéseit.

Beszélhetünk-e egyáltalán egyértelmű vagy példaértékű nemzetközi, nemzeti vagy vállalati szabályozási modellről? Milyen vonatkozó szabályok léteznek, és azok hogyan egészítik ki egymást?

¹ A cikk írója az ENSZ zsoldosok használatával foglalkozó munkacsoportjának korábbi jogi titkára. A cikkben foglaltak kizárólag a szerző véleményét tartalmazzák, és nem tükrözik az ENSZ emberi jogi főbiztosának vagy az ENSZ zsoldosok használatával foglalkozó munkacsoportjának álláspontját.

² Andrew Rettman: Question marks over EU contract for Libya security firm. Euobserver.com, 8, May 2012; Andrew Rettman: EU bins security contract, annoys Libya. Euobserver.com, 29, May 2012; Az Argus olébe pottyant a tízmillió eurós líbiai megbízás. Biztonságpiac.hu, 2012. május 31.

³ Sergei Balmasov: Western private military companies are expanding operations in Afghanistan, Iraq, Libya and Somalia. Isenberg Institute of Strategy Satire, 20, June 2012

Zsoldosok, katonai és biztonsági magánvállalatok

A következő rövid összefoglaló áttekintést nyújt a zsoldosok és a biztonsági és katonai magánvállalatok definíciójáról, külföldi tevékenységük szabályozásáról, a szabályozás alkalmazásáról és az ENSZ zsoldosok használatával foglalkozó munkacsoportjának a szabályok alkalmazásának érvényesítésében – vagy éppen új szabályok alkotásában – betöltött szerepéről.

Első lépésként elengedhetetlen, hogy megértsük a zsoldosok, valamint a katonai és biztonsági magánvállalatok alkalmazottai közötti hasonlóságokat és különbségeket. Sajnos a két fogalom közé laikus és szakértő források is egyre gyakrabban egyenlőségjelet tesznek – tévesen. Való igaz, hogy a zsoldosokhoz hasonló tevékenységet katonai és biztonsági magánvállalatok is elvégezhetnek, de e vállalatok alkalmazottai a legkritikább esetekben felelnek meg a nemzetközi jog által tiltott zsoldosok meglehetősen összetett definíciójának.

Zsoldosok: egyértelmű tiltó szabályozás

Modern jogi szempontból a zsoldosokról elsőként a genfi egyezmények első kiegészítő jegyzőkönyve rendelkezett, definiálva a zsoldost mint minden olyan személyt, akit *a)* helyben, vagy külföldön kifejezetten abból a célból toboroztak, hogy fegyveres összeütközésben harcoljon; *b)* aki ténylegesen közvetlenül részt vesz az ellenségeskedésekben; *c)* aki alapjában véve egyéni haszonszerzési vágyból vesz részt az ellenségeskedésekben és akinek valamelyik összeütköző fél, vagy annak nevében más ténylegesen olyan anyagi ellenszolgáltatást ígért, amely lényegesen meghaladja az érintett fél fegyveres erőinél szolgáló hasonló rangú és feladattal megbízott harcosoknak ígért, vagy fizetett összeget; *d)* aki valamelyik összeütköző félnek nem állampolgára, vagy valamelyik összeütköző fél által ellenőrzött területnek nem lakosa; *e)* aki nem tagja valamelyik összeütköző fél fegyveres erőinek; és *f)* akit nem az összeütközésben részt nem vevő valamely állam küldött fegyveres erőinek tagjaként hivatalos szolgálatra.⁴

Fontos megemlíteni, hogy mivel a humanitárius jogot alkotó genfi egyezmények és kiegészítő jegyzőkönyvek nem foglalkoznak a fegyveres konfliktusok jogszerűségével, hanem csupán azok áldozatainak védelmével, e jogszabályok nem rendelkeznek a zsoldosok ellenségeskedésekben való részvételének jogszerűségéről vagy jogszerűtlenségéről sem.

⁴ Az 1949. augusztus 12-i genfi egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló jegyzőkönyv („első kiegészítő jegyzőkönyv”), 47. cikkely 2. pont.

A zsoldos definícióját a humanitárius jog egy okból határozta meg, jelesül azért, hogy a zsoldosokat el tudja különíteni azoktól az egyéb harcosoktól, akiket nemzetközi ellenségeskedések során való fogva tartásuk esetén hadifoglyoknak járó bánásmódban kötelező részesíteni.⁵ Megállapítható azonban, hogy az első kiegészítő jegyzőkönyvnek az a rendelkezése, amely nem nyújt a zsoldosok számára hadifoglyoknak kijáró védelmet fogva tartásuk esetére, közvetetten a „nemkívánatos” kategóriába sorolja az ilyen típusú harcosokat.

Valamivel több mint egy évtizeddel később, 1989-ben született meg a zsoldosokról szóló ENSZ-egyezmény⁶, amely egyrészt megtiltotta a zsoldos tevékenységet és a zsoldosok toborzását, alkalmazását, pénzügyi támogatását és kiképzését⁷, másrészt a zsoldosoknak már nemcsak a nemzetközi, hanem a határokon belüli harcokban való részvételét⁸, harmadrészt minden olyan tevékenységet is, amely egy állam alkotmányos rendjének megdöntésére vagy az állam területi épségének az aláaknázására irányul⁹.

További szabályozást nyújt regionális szinten az Afrikai Uniónak e témában elfogadott egyezménye, amely nemcsak a zsoldosok tevékenységét, hanem a zsoldosság intézményét is megtiltja.¹⁰

A vonatkozó szabályok alkalmazása

A zsoldosok tevékenységét kifejezetten tiltó egyezmények végrehajtása ellenben sajnos közel sem annyira látványos, mint a szabályozás maga. Ennek egyrészt az az oka, hogy a zsoldosokról szóló ENSZ-egyezményt az ENSZ összes, vagyis 193 tagállama közül csupán harminchárom ratifikálta és tizenhét ország írta alá¹¹, és az Afrikai Unió egyezményét a szervezet ötvenhárom tagállamából harminc ratifikálta és huszonegy ország írta alá¹². Másrészt, ne-

⁵ Uo. 47. cikkely 1. pont.

⁶ International Convention against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries (ENSZ-egyezmény a zsoldosok besorolásának, használatának, finanszírozásának és képzésének tilalmáról). New York, 4 Dec. 1989 (UN Doc. A/RES/44/34).

⁷ Uo. 1. és 2. cikkely.

⁸ Uo. 1. cikkely a) pont.

⁹ Uo. 2. cikkely a) pont i) és ii) bekezdés.

¹⁰ Convention of the Organization of the African Union for the Elimination of Mercenarism in Africa (az Afrikai Unió zsoldoskodás elleni egyezménye). Libreville, 3 July 1977.

¹¹ UN Treaties Collection, http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-6&chapter=18&lang=en

¹² A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának összefoglalója: http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.jsp?xp_viewStates=XPages_NORMStatesParties&xp_treatySelected=485

hézséget okoz az is, hogy egyik egyezmény végrehajtásának figyelemmel kísérésére sem alakult más emberi jogi egyezményekre jellemző nemzetközi vagy regionális felügyelőbizottság.

Egy adott állam e két egyezményből fakadó kötelezettségeit azonban rendszeresen vizsgálja egy kifejezetten erre a célra alakult szervezeti egység, az ENSZ zsoldosok használatával foglalkozó munkacsoportja. A munkacsoport az emberi jogi egyezmények végrehajtásának ellenőrzésére és felügyeletére létrejött úgynevezett különleges eljárások egyik formája, amely olyan nemzetközi független szakértők munkáját foglalja magában, akik személyükben vagy munkacsoportokban egy országra vagy egy emberi jogi területre vonatkozóan vizsgálják az egyezményekben foglaltak megfelelő végrehajtását. A zsoldosok használatával foglalkozó munkacsoportot az Emberi Jogok Bizottsága hozta létre 2005-ben¹³ a zsoldosok használatának mint az állampolgári önrendelkezési jog gyakorlása akadályoztatása eszközeként felülvizsgálatára. A munkacsoport tagjai hazájukban elismerésnek örvendő, nagy tekintélyű szakemberek, akiknek a megbízatása három évre (egyszeri meghosszabbítás esetén hat évre) szól. A munkacsoport öt – az Emberi Jogi Bizottság öt földrajzi régiójából delegált – tagból áll, soros elnöke jelenleg dél-afrikai, a tagok pedig az Amerikai Egyesült Államokból, Chiléből, Lengyelországból és Pakisztánból járulnak hozzá a csoport munkájához.

A munkacsoport a saját kutatómunkája alapján összegyűjtött információ vagy egyéni panaszok és civilszervezetek beadványai alapján veszi fel a tagállamokkal a kapcsolatot és vizsgálja ki a megalapozottnak látszó eseteket. Olyankor, amikor az egyezmény sérülte súlyosnak és ismétlődőnek tűnik, a munkacsoport országlátogatásokat tesz, és az adott tagállam területén folytat vizsgálatot kormányképviselők, civilszervezetek és egyéni panasztevők bevonásával. A munkacsoport a vizsgált tagállami tapasztalatokról jelentéseket készít, amelyeket a tagállammal való egyeztetés után publikál. A jelentések tartalmazzák a tagállam joghatósága alá tartozó területeken tevékenykedő zsoldosokkal kapcsolatos állami kötelezettségekre vonatkozó, a tagállamoknak tett ajánlásokat is. Tekintettel arra, hogy a munkacsoport ajánlásai nem bírnak kötelező erővel, a mindenkori tagállami politikai akarat az, amely a nemzetközi jog érvényesülését elősegíti vagy éppen annak gátja.

A zsoldosokról szóló ENSZ-egyezmény alkalmazásával és értelmezésével kapcsolatos problémák kiváló példája a nemrég Líbiában lezajlott forradalom során a Kadhafi-rendszer által külföldről alkalmazott harcosok esete, akik

¹³ Az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának 2005. évi 2. számú határozata (UN Doc. CHR 2005/2.).

vagy amiatt, mert líbiai állampolgárságot vagy tartózkodási engedélyt kaptak Líbiában; vagy azért, mert tevékenységüket líbiai fegyveres erők tagjaiként látták el; vagy éppen azért, mert olyan anyagi ellenszolgáltatást kaptak, amely nem haladta meg a líbiai fegyveres erőknél szolgáló hasonló rangú és feladattal megbízott katonáknak fizetett összeget, nem feleltek meg a zsoldos definíciójának.¹⁴ Nehéz feladatnak tűnik olyan esetekben a zsoldosokra vonatkozó ENSZ-egyezményben foglalt állami kötelezettségek számonkérése, amikor éppen az egyezmény tagállama teremti meg e harcosok legitim tevékenységi kereteit azáltal, hogy a zsoldos szűk definíciójából bizonyos kormányzati intézkedések és jogosultságok juttatása révén kiemeli őket.

*Katonai és biztonsági magánvállalatok:
sokrétű és gyakran homályos szabályozás*

Tekintettel arra, hogy a katonai és biztonsági magánvállalatok sok másfajta tevékenységet is ellátnak a zsoldosokra jellemző ellenségeskedésekben való részvételen kívül, e cégek alkalmazottainak csak elenyésző százaléka tekinthető klasszikus értelemben zsoldosnak, ezért igen kis részükre vonatkoznak az előbbieken ismertetett jogszabályok.

Egyebek között ezért is rendelkezett az Emberi Jogi Tanács egy 2008-as határozatában az ENSZ zsoldosok használatával foglalkozó munkacsoportja mandátumának bővítéséről, a munkacsoport tevékenységi köréhez sorolva a zsoldosokon kívül a katonai és biztonsági magánvállalatok tevékenységének és szabályozásának figyelemmel kísérését és vizsgálatát¹⁵.

A zsoldosok használatával foglalkozó munkacsoport egy nemrég elkezdett nemzeti jogszabályelemző munkája céljából a következőképpen definiálta a katonai és biztonsági magánvállalatokat: társasági jogi szervezetek, amelyek ellenszolgáltatás fejében katonai vagy biztonsági szolgáltatásokat nyújtanak természetes vagy jogi személyek útján¹⁶.

A munkacsoport katonai és biztonsági magánvállalatokról szóló definíciója – a zsoldosok definíciójával ellentétben – már nem ír elő e cégek alkalma-

¹⁴ A líbiai vizsgálóbizottság második, 2012. március 2-án publikált jelentése (UN Doc. A/HRC/19/68), 682–689. cikkely.

¹⁵ Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsának 2008. évi 7/21-es határozata (UN Doc. A/HRC/7/21) 2. cikkely e) pont.

¹⁶ Forrás: az ENSZ emberi jogi főbiztosának weboldala, ENSZ zsoldosok használatával foglalkozó munkacsoportja.
<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Mercenaries/WGMercenaries/Pages/NationalLegislationSurvey.aspx>

zottainak különlegesen magas díjazást, állampolgárságuk nem meghatározó tényező, és a tevékenységi körük sem korlátozott a harcokban való részvételre. E cégek tevékenységéhez tartozhat például a harci és műveleti támogatás, katonai tanácsadás és kiképzés, fegyverbeszerzés, hírszerzés, vagy éppen biztonsági, bűnmegelőzési és logisztikai szolgáltatások nyújtása. A tevékenységek körét konkrét példákon szemléltetve: míg Irakban és Afganisztánban ez jobbra még mindig ellenségeskedésekben való részvételt, addig Dél-Amerikában már a rendőrséggel együttműködve drokartellek elleni akciókat, Afrikában békefenntartást és az ENSZ szervezetein belül leggyakrabban személyi és épületvédelmet jelent. Az említett francia–magyar érdekeltségű ASP biztonsági magánvállalat például őrzési, megfigyelési és biztonsági feladatokat lát el személyügyi, tanácsadási, képzési, alkalmazási és menedzsment téren békés és háború sújtotta országokban helyi és nemzetközi alkalmazottak útján¹⁷.

A nagyon gyakran külföldi tevékenységet is ellátó biztonsági és katonai magánvállalatok munkáját azonban nem szabályozza sem kifejezetten erre a területre alkotott nemzetközi, sem regionális jogszabályrendszer. A nemzeti határokon túlnyúló tevékenységek tekintetében kérdés marad ezért az, hogy milyen jogszabályi háttérrel működnek ezek a cégek, és hogyan kontrollálható külföldi tevékenységük.

Szabályozás kapcsán gyakran felvetődő kérdések

Magánkézbe kiszervezett állami feladatok – ki a felelős jogsértések esetén?

Katonai és biztonsági magánvállalatok gyakran szerződnek kormányokkal, nemzetközi szervezetekkel, civilszervezetekkel és multinacionális vállalatokkal, sokszor olyan hagyományosan állami tevékenységek ellátására is, mint például a fegyveres erő használata, fogva tartás vagy kihallgatás. Az államok között megoszlanak a vélemények a tekintetben, hogy mely államnak tekintendő tevékenységeket célszerű magánszereplőkhöz kiszervezni¹⁸. Abban azonban egyetértés látszik, hogy az állami funkciók magánkézbe adása a kérdéses funkciók gyakorlásával összefüggő és kötelezően állami kontrollt és

¹⁷ <http://www.argusgroup.eu/>

¹⁸ A cikk terjedelme sajnos nem engedi meg annak vizsgálatát, hogy milyen okok vezetnek az állam azon döntéséhez, hogy bizonyos hagyományosan állami funkciókat magánszereplők kezébe szervezen ki, sem annak körbejárását, hogy a nemzetközi jog az effajta „privatizáció”-t nem tiltja ugyan, de nem is támogatja. E két téma további értekezés tárgya lehet.

garanciákat kívánó emberi jogok érvényesítése szempontjából veszélyeket rejthet magában¹⁹.

Jogi szempontból, ha állami megbízást teljesít a katonai és biztonsági magánvállalat, az emberi jogi jogsértések kapcsán az állami felelősség megállapítható mindazon esetekben, amikor a vállalatok alkalmazottjának magatartása az állam magatartásának tulajdonítható²⁰. Abban az esetben azonban, amikor a katonai és biztonsági magánvállalat alkalmazottjának esetleges jogsértése nem tulajdonítható az államnak, a vállalat alkalmazottjának kormánya könnyedén elhatárolhatja magát a kérdéses természetes és jogi személyek által elkövetett jogsértésektől.

Egyszerűbb lenne a jogsértések kapcsán a felelősség kérdésének megállapítása, ha kötelező állami háttér-felelősségvállalásról beszélhetnénk mindazon esetekben, amikor a katonai és biztonsági magánvállalatok állami tevékenységeket látnak el. Ez azért lenne fontos, mert míg államok szuverén joga meghatározni azon állami funkciók körét, amelyeket át kívánnak ruházni magánjogi természetes és jogi személyekre, a gyakorlásukkal járó emberi jogi jogsértésekért való felelősségtől – az emberi jogi egyezményekben foglalt állami jogérvényesítési kötelezettségük miatt – nem határolhatják el magukat. Az esetleges jogsértésekért való büntetőjogi felelősség és a polgári jogi helytállási kötelezettség egyértelmű megállapíthatósága azért is különösen fontos hagyományosan állami funkciókkal kapcsolatos feladatok ellátásakor (például fegyveres erő használata, fogva tartás, kihallgatás), mert e tevékenységek gyakorlásának nyomán olyan alapvető emberi jogok sérülhetnek, mint az élethez való jog, vagy az önkényes fogva tartás, a kínzás és más kegyetlen, embertelen és megalázó elbánás vagy büntetés, és a kényszermunka tilalma.

Határokon átnyúló tevékenységek – melyik nemzeti jog alkalmazandó?

Sajnos az a tény, hogy a katonai és biztonsági magánvállalatok bejegyzési országa általában más, mint az ország, ahol az alkalmazottak a vállalat tevékenységét ellátják, és ismét csak különbözik a nemzetközi alkalmazottak állampolgárságának országától, gyakran oda vezet, hogy az esetleges emberi jogi jogsértések kapcsán a nemzeti háttérjog nem állapítható meg egyértelműen, ennek következtében a felelősségre vonás kérdése sem túl egyszerű.

¹⁹ UN Doc. A/HRC/WG.10/2/CRP.1

²⁰ Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának az államfelelősségről szóló tervezete, 4–11. cikkely.

http://jog.unideb.hu/tanszekek/nemzetkozi/tse/tse_nki_allamok_felelossege_tervezet-08-09-2.pdf

Az ASP esetében például az Argus Security Projects Kft. cégbejegyzés helye szerinti jog a magyar jog. A jelenleg hatályos magyar büntető törvénykönyv szerint magyar állampolgárok katonai magánvállalatoknak nemzetközi vagy határokon belüli fegyveres összeütközésben való tevékenységéhez nem járhatnak hozzá, ilyen szervezetbe nem léphetnek be és ilyen szervezet kiképzésében nem vehetnek részt. A törvény büntetni rendeli azon személyek tevékenységét is, akik Magyarország területén idegen fegyveres szervezetbe – szövetséges erőn kívül – katonai szolgálatra, katonai érdekű egyéb szolgálatra toboroznak, vagy ilyen szolgálatra vállalkozókat közvetítenek.²¹ A magyar jogszabály egyértelműen fogalmaz: tiltott az ország területén katonai magánvállalatba toborzás és személyállomány szervezése, és tiltott magyar állampolgárnak ilyen jellegű tevékenységet külföldön végző céghez való csatlakozása.

A magyar büntető törvénykönyv területi és személyi hatálya kiterjed a belső elkövetett bűncselekményekre, a magyar állampolgár által külföldön elkövetett bűncselekményekre, és egyebek mellett, az előbbiekből részletezett toborzásra is mint az emberiség elleni bűncselekmények egy fajtájára.

Mindazonáltal magyar állampolgárok a magyar törvények alapján részt vehetnek belső vagy külföldön biztonsági (nem katonai) magánvállalatok tevékenységében. Az ilyen jellegű munka törvényessége a cég Személyi, Vagyonvédelmi és Magánnyomozói Szakmai Kamarai tagságához kötött, amely felett a rendészetért felelős miniszter gyakorolja a törvényességi felügyeletet. A kamarai tagsághoz szigorú feltételeknek kell eleget tenni, és az érintett cégek csak a rendőrség által kiadott jogosítvány birtokában kérhetik felvételüket. A kamara továbbá a tagok etikai szabályszegése esetén kötelezően eljárást folytat le²², és az esetleges következmények között találhatjuk a kamarából való kizárást is²³.

A nemzetközi szinten is meglehetősen szigorúnak tűnő magyar szabályozás kapcsán azonban kérdés marad, hogy miként ellenőrizhető a Magyarországon bejegyzett, az alapító szerződés szerint külföldön biztonsági tevékenységet folytató, a valóságban azonban külföldön katonai feladatokat ellátó magánvállalatok magyar és nem magyar állampolgárainak tevékenysége, és mely jogszabályok alkalmazandók az esetlegesen elkövetett jogsértések esetén: a magyar jogszabályok, vagy az alkalmazott külföldi állampolgár

²¹ 2012. évi C. törvény a büntető törvénykönyvről, 146. §.

²² 2005. évi CXIII. törvény a személy- és vagyonvédelmi, valamint a magánnyomozói tevékenység szabályairól, 38. § (1) bek. f) pont.

²³ Uo. 43. § d) pont.

állampolgársága szerinti jog, netán annak az országnak a joga, amelyben a cég tevékenykedik?²⁴

Az ASP-hez hasonló magánvállalatok tevékenységével összefüggő jogértések esetén a felelősség kérdése a cégek országhatárokon átívelő tevékenysége miatt nem mindig egyértelmű, és a nemzeti jogszabályok nem feltétlenül adnak kielégítő választ.

Kit és hogyan köteleznek az emberi jogi egyezmények?

A fegyveres konfliktusokban tevékenykedő katonai és biztonsági magánvállalatok és alkalmazottaik humanitárius joggal kapcsolatos kötelezettségei viszonylag egyértelműek, mert a genfi konvenciók személyi hatásköre egyaránt kiterjed a fegyveres konfliktusokban részt vevőkre és az amiatt szenvedőkre, állam vagy természetes személy, illetve harcoló csoport tekintetében. A békés övezetben működő katonai és biztonsági magánvállalatok esetén azonban már problematikusabb a kérdés, mert a humanitárius jog fegyveres konfliktusokon kívül nem alkalmazható, és az emberi jogi egyezmények közvetlen kötelezettjei államok, nem pedig magánszemélyek vagy vállalatok.

Az emberi jogi egyezményeket ratifikáló államok általános kötelezettséget vállalnak arra, hogy kellő gondossággal járnak el az egyes egyezményekben foglaltak érvényesítése kapcsán, beleértve a joghatóságukon belüli (így például az állam területén bejegyzett vagy tevékenységet folytató) magán-, természetes és jogi személyek tevékenysége tekintetében is.²⁵

Ennek a kötelezettségnek a konkrét, gyakorlati tartalma azonban sajnos nem egyértelmű, de ahogy arra egy 2012. augusztusi értekezésében²⁶ az ENSZ

²⁴ A magyar jog alapján alapított Argus Security Projects korlátolt felelősségű társaság 2012. október 12. napján beolvadt a ciprusi jog alapján alapított Argus Security Ltd. korlátolt felelősségű társaságba, ezért további, hasonló kérdések merülhetnek fel a vonatkozó ciprusi háttérjoggal kapcsolatban is.

²⁵ Az ENSZ zsoldosok használatával foglalkozó munkacsoportja részletesen elemzi az államok emberi jogokat érvényesítő kötelezettségének körét egy olyan államok közötti munkacsoport ülésére benyújtott álláspontjában (A/HRC/WG.10/2/CRP.1, 16. bek.), amelyet az emberi jogi tanács 2010-ben hozott létre a katonai és biztonsági magánvállalatok tevékenységének nemzetközi szintű jogi kötelező erővel bíró szabályozása megalkotásának megvitatására (bővebben lásd az államok közötti munkacsoportot létrehozó Emberi Jogi Tanács 2010. évi 15/26. határozatát). E kérdéskörhöz ugyancsak hasznos háttériródalommal szolgál Nigel White: *The Privatisation of Military and Security Functions and Human Rights: Comments on the UN Working Group's Draft Convention*. *Human Rights Law Review*, vol. 11, no. 1, 2011, pp. 145–148. <http://hrhr.oxfordjournals.org/content/11/1/133.extract#>

²⁶ A/HRC/WG.10/2/CRP.1.

zsoldosok használatával foglalkozó munkacsoportja is rámutatott, léteznek olyan általános érvényű nemzetközi és regionális jogforrások, jogértelmezések és joggyakorlati példák, amelyek célja tartalommal megtölteni ezt az általános állami kötelezettséget²⁷. E példák azonban sajnos túlságosan általános, szerteágazó és sokféle területen nyújtanak értelmezést ahhoz, hogy a katonai és biztonsági magánvállalatokat alkalmazó kormányok automatikusan és gyakorlati szempontból figyelembe vegyék őket.

Szabályozási kezdeményezések

Montreux-i dokumentum

Látva a kifejezetten e cégek tevékenységére vonatkozó nemzetközi szabályozás hiányát és a nemzeti jogszabályok alkalmazhatóságának kényességét, 2008-ban a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága és a svájci külügyminisztérium kiadta a tizenhét ország kormányának részvételével²⁸ elkészült montreux-i dokumentumot²⁹, amely nem kötelező érvényű jogi szabályozás ugyan, de részletesen megfogalmazza e vállalatok fegyveres konfliktusokban való tevékenysége tekintetében a megbízó, az alkalmazás és a bejegyzés helye szerinti állam humanitárius jogi kötelezettségeit. A montreux-i dokumentum ezen felül részletes „jó gyakorlati” példákat is vázol, és ezzel nagyban hozzájárul az államnak az e cégek tevékenységével kapcsolatos jogsértései esetére életbe lépő állami felelősségvállalás tartalmának értelmezéséhez.

Növekvő népszerűsége ellenére³⁰ azonban, tekintettel arra, hogy a humanitárius jogot alkotó genfi konvenciók és csatlakozó jegyzőkönyvek csupán fegyveres konfliktusokra alkalmazandók, a dokumentum sajnos nem nyújt segítséget a katonai és biztonsági magánvállalatok békeidőben való tevé-

²⁷ Uo. 25. bek.

²⁸ Afganisztán, Angola, Ausztrália, Ausztria, Dél-afrikai Köztársaság, Franciaország, Irak, Kanada, Kína, Lengyelország, Nagy-Britannia, Németország, Sierra Leone, Svájc, Svédország, Ukrajna, Amerikai Egyesült Államok.

²⁹ The Montreux Document on pertinent international legal obligations and good practices for States related to operations of private military and security companies during armed conflict (montreux-i dokumentum a katonai és biztonsági magánvállalatok fegyveres konfliktusokban való tevékenységével kapcsolatos, államokra vonatkozó nemzetközi jogszabályokról és jó gyakorlatokról). http://www.icrc.org/eng/assets/files/other/icrc_002_0996.pdf

³⁰ A svájci kormány által közzétett nyilvántartás szerint negyvenkilenc állam, valamint az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet, az Európai Unió és az Észak-atlanti Szerződés Szervezete is támogatja a montreux-i dokumentumot. <http://www.eda.admin.ch/eda/en/home/topics/intla/humlaw/pse/parsta.html>

kenységei során előforduló emberi jogi jogsértéseivel kapcsolatos állami kötelezettségek tartalmának tisztázása tekintetében. Másrészt, a montreux-i dokumentum csupán az államok kötelezettségeit részletezi, és nem szól a katonai és biztonsági magánvállalatok közvetlen felelősségéről, annak ellenére, hogy a humanitárius jog a fegyveres konfliktusok minden résztvevőjére (így államokra, szervezetekre és magánszemélyekre) egyaránt vonatkozik.

Mindazonáltal, a montreux-i dokumentum mindenképp előrelépés a tekintetben, hogy rámutat arra: a katonai és biztonsági magánvállalatok tevékenysége során elkövetett jogsértések nem határolhatók el az államok humanitárius jogi kötelezettségeitől és az azokkal kapcsolatos felelősségvállalástól. A svájci kormány 2013 decemberében *Montreux+5* címmel konferenciát hívott össze a montreux-i dokumentumban foglalt szabályok államok és nemzetközi szervezetek általi gyakorlati alkalmazásával kapcsolatos kérdések megvitatására. A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságával és a Fegyveres Erők Demokratikus Ellenőrzésének Genfi Központjával együtt szervezett esemény nemcsak tapasztalatszerésre, hanem arra is lehetőséget nyújtott, hogy a nemzetközi közösség tovább hangsúlyozza a vonatkozó szabályok és helyi alkalmazásuk iránti elkötelezett támogatását.

Nemzetközi viselkedési kódex

További szabályozási kezdeményezésnek tekinthető a svájci kormány által javasolt, kormányok, valamint katonai és biztonsági magánvállalatok és a civil szféra képviselőivel együttesen, a magánbiztonsági szolgáltatások nyújtói részére kidolgozott nemzetközi viselkedési kódex (viselkedési kódex)³¹, amely a magánvállalatok részére határoz meg egy önkéntesen teljesítendő szabályrendszert. A szabályozás gyenge pontja ellenben a jogi kötelező erő hiánya és belső, önszabályozó jellege, amely nélkülözi a külső szerv általi felelősségre vonhatóságot, ami alapvető fontosságú lenne a magánvállalatok jogsértéseinek független kivizsgálása szempontjából. Az ENSZ zsoldosok használatával foglalkozó munkacsoportja a viselkedési kódex alkalmazási chartájának kommentálásakor arra is felhívta a figyelmet, hogy az több szempontból sem felel meg bizonyos emberi jogokra vonatkozó elvárásoknak. Példának okáért, a munkacsoport szerint a charta nem írja elő a vállalatok működésével kapcsolatos emberi jogi hatásta-

³¹ International Code of Conduct for Private Security Providers (a magánbiztonsági szolgáltatások nyújtóinak kidolgozott nemzetközi viselkedési kódex). <http://www.icoc-psp.org/>

nyilván elvégzését, és nem teszi lehetővé a panaszok érdemi vizsgálatát, csupán azt kívánja meg, hogy a vállalatnak legyen belső panaszvizsgáló fóruma. Végül, a munkacsoport aggodalmának adott hangot a viselkedési kódex alkalmazási mechanizmusa kapcsán azért is, mert az szerinte nem nyújt megfelelő terpmunka-felülvizsgáló lehetőséget, ezzel szemben aránytalanul nagy figyelmet szentel a vállalatok központi tevékenysége felülvizsgálatának.³²

A Ruggie-irányelvek

Kifejezetten az üzleti szféra (beleértve a katonai és biztonsági magánvállalatokat is) emberi jogokkal kapcsolatos állami és vállalati kötelezettségeit a közelmúltban a legtükrösebb formában *John Ruggie* professzor, az ENSZ főtitkárának emberi jogi, transznacionális társaságokkal és egyéb üzleti vállalkozásokkal foglalkozó különleges megbízottja dolgozta ki, e megállapításokat az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa 2011-ben egyhangúlag támogatta³³. A dokumentum részletesen megfogalmazta a kellő gondossággal való eljárás állami kötelezettségének tartalmát az üzleti szféra szereplői által elkövetett emberi jogi jogsértések megelőzése tekintetében, ajánlásokat tett az üzleti szféra szereplőinek magatartására, és pontosan körülírta mindkét szereplő kötelezettségeit az emberi jogi jogsértések áldozatainak jóvátételekkel való kártérítésére vonatkozóan is.

Bármennyire előremutató is azonban Ruggie professzor munkája, az irányelveknek nincs jogi kötelező erejük (hacsak az államok nem döntenek úgy, hogy a nemzeti szabályozás részévé teszik őket), ami sajnos az alkalmazhatóságának is némileg határt szab, elsősorban a szabálykövetés számon kérhetősége tekintetében.

Jövő: nemzetközi egyezmény?

Annak ellenére, hogy a katonai és biztonsági magánvállalatok jogi szabályozása sokirányú és sokrétű, az eddig kialakított szabályozási rendszer sajnos

³² Lásd 25. lábjegyzet, 32–33. bek.

³³ Promotion and Protection of all Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, Including the Right to Development. Protect, Respect and Remedy: a Framework for Business and Human Rights – Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises John Ruggie, United Nations General Assembly, 7 April 2008, A/HRC/8/5.

nem nyújt egyértelmű és teljes körű választ az e cégek alkalmazottai külföldi tevékenysége során elkövetett jogsértések kérdésére.

Az előbbieken tárgyalt jogi lehetőségek vagy nem elég specifikusak, vagy nem kifejezetten a megfelelő alanyi kört célozzák, vagy nem elég részletesek, vagy nem bírnak kötelező jogi erővel: mindenesetre mindegyik megoldás kívánvalót hagy maga után.

Valójában az ENSZ zsoldosok használatával foglalkozó munkacsoportja tevékenységének nagy részét – az országlátogatásokon kívül – már néhány éve az teszi ki, hogy különböző fórumokon elemzőmunkát végez, és előadásokat tart a meglévő szabályozás gyengeségéről és hiányosságáról és azokról az okokról, amelyek miatt a biztonsági és katonai magánvállalatok tevékenységének szabályozásához nemzetközi egyezményre lenne szükség.

A munkacsoport kitarató munkája és a problémakört magukénak érző ENSZ-tagállamok támogatása nyomán a katonai és biztonsági magánvállalatok tevékenysége szabályozásának megvitatására az Emberi Jogi Tanács 2010-ben elrendelte egy államok közötti munkacsoport felállítását. Az Emberi Jogi Tanács a munkacsoport feladatának azt jelölte meg, hogy megtárgyalja egy nemzetközi szintű, kötelező jogi erővel bíró szabályozás megalkotásának lehetőségét a katonai és biztonsági magánvállalatok tevékenységére vonatkozóan.³⁴

Az ENSZ zsoldosok használatával foglalkozó munkacsoportja ezért egy katonai és biztonsági magánvállalatokat szabályozó nemzetközi egyezménytervezetet dolgozott ki és ajánlott az államok figyelmébe.³⁵ A munkacsoport az egyezménytervezetben előremutató javaslatot tett a katonai és biztonsági magánvállalatok definíciójára, és a hagyományos állami feladatoknak arra a listájára, amiket megtilt magáncégeknek kiszervezni. A tervezet továbbá részletesen megállapította az államok kötelezettségét a katonai és biztonsági magánvállalatok engedélyeztetési, képzési és bejegyzési eljárása, valamint a jogsértések és az azzal kapcsolatos kötelező felelősségre vonás tekintetében is. Az egyezményjavaslat továbbá egy felügyelőbizottság létrehozását is ajánlotta az egyezményben foglaltak hatékonyabb érvényesítése érdekében.

Az egyezménytervezet megtárgyalására összehívott államok közötti munkacsoport első ülése 2011. május végén, a második ülése pedig 2012 augusztusában volt. Mindkét ülést sok tagállam és regionális szervezet érdeklődése

³⁴ ENSZ Emberi Jogi Tanács 2010. évi 15/26. határozata (UN Doc. A/HRC/RES/15/26).

³⁵ Lásd az ENSZ zsoldosok használatával foglalkozó munkacsoportjának 2010. évi, az ENSZ Általános Közgyűlésének benyújtott jelentését. UN Doc. A/HRC/15/25. http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/15session/A.HRC.15.25_en.pdf

kísérte. A résztvevők egyetértettek abban, hogy a felelősségre vonás és az emberi jogi jogsérelmek jóvátétele érdekében a katonai és biztonsági magánvállalatok szabályozására szükség van, és a tárgyalások középpontjába a kívánatos szabályozás formájának megvitatását állították.

Tekintettel arra, hogy a tárgyalások számos állam érdekeit kell hogy kielégítsék különböző szempontból és formában, megegyezés ez idáig még nem született. A résztvevő államok ellenben folytatni kívánják a megbeszéléseket, és a soron következő, harmadik ülés előkészületein dolgoznak.³⁶ Az érdeklődést nemcsak az eddigi ülések résztvevőinek nagy száma, hanem az is mutatja, hogy az államok közötti munkacsoport második ülésére az államokon és a szakértőkön kívül már katonai és biztonsági magánvállalatok, a cégek alkalmazottai által elkövetett jogsértések áldozatai és a civilszervezet képviselői is meghívást kaptak, ez nemcsak kiterjesztette a résztvevők körét, hanem a megbeszélések tárgyát is mélyítette. Ráadásul, az Emberi Jogi Tanács tagállamai 2013 márciusában további két évvel meghosszabbították az államok közötti munkacsoport mandátumának idejét.³⁷

Argus vigyázó szeme

A bevezetőben említett francia–magyar érdekeltségű Argus Security Projects nevét a görög mitológia egyik különös szereplőjéről, Argoszról kapta. Argosz egy százszerű óriás volt, akinek az éberségét lehetetlen volt elaltatni: tökéletes őrszem volt.

A katonai és biztonsági magánvállalatok fegyveres erőt alkalmaznak, katonai és rendőrségi feladatokat látnak el, és ijesztően nagy szabályozási űrben tevékenykednek. Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy az iparág figyelemmel kísérésére ideális esetben egy Argoszhoz hasonló képességű óriásra lenne szükség.

Mindazonáltal egy nemzetközi összefogás is elég lenne, hogy a nemzeti és vállalati önszabályozást egy jogi kötelező erővel bíró nemzetközi egyezmény egészítse ki: ez megnövelné az éberen figyelő „szemek számát”, és kulcsszerepe lehetne abban, hogy a különböző szinten megalkotott szabályok

³⁶ A soron következő, harmadik ülés időpontját (az eredetileg megjelölt 2013. december 16–20-i dátumról) a néhai államelnök, Nelson Mandela halála miatt az ülés elnökségét adó Dél-afrikai Köztársaság 2014-re halasztotta.

³⁷ Az Emberi Jogi Tanács 22. üléséről szóló beszámolójának (UN Doc. A/HRC/22/2) 22/33. számú határozata, 1. cikkely.

biztosabban érvényesíthetők legyenek, és hogy a katonai és biztonsági magánvállalatok által okozott jogsértések esetén könnyebben teljesíthetővé váljanak az áldozatok kártérítési igényei.

A katonai és biztonsági magánvállalatok szabályozására létrehozott államok közötti munkacsoport 2012 augusztusában, a második ülés végén, úgy döntött, hogy javasolja az Emberi Jogi Tanácsnak a munkacsoport mandátumának két évvel való meghosszabbítását. Remélhetőleg ez elegendő időt ad arra, hogy a tagállamok megegyezésre jussanak ebben a kérdésben, és a közeljövőben megállapodjanak egy nemzetközi szintű, jogi kötelező erővel bíró szabályozás szövegében.

MARAFFAI TAMÁS

Nyomozók és magánnyomozók: a köz- és magán-együtműködés lehetőségei a bűncselekmények nyomozásakor

Az utóbbi időkben többször találkozhattunk olyan bűncselekményekkel, amelyben a hivatali visszaélést azzal valószínűsítette meg egy rendőr, hogy hivatali eljárás színlelésével egy magándetektív ismerősének adatokat szerzett be a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatalától (KEKKH), vagy egy másik adatbázisból. Gyanítom, ha célzatosan ellenőriznénk a magánnyomozók tevékenységét, a jelenleginél sokkal több hasonló esetre bukkanhatnánk, és ha valamilyen csoda folytán kideríthetnénk a teljes igazságot is, jó eséllyel azt látnánk, hogy a magánnyomozók nem csupa felebaráti szeretetből, hanem csúf anyagi javak fejében kapnak adatokat rendőr ismerőseiktől, vagy éppen üzlettársaiktól. Ahhoz, hogy megérthessük, miért szaporodtak el ezek a bűncselekmények, és mit lehetne ellenük tenni, először talán azt a kérdést tegyük fel: mire használják a magánnyomozók az említett adatokat?

Mint tudjuk, magánnyomozót bárki megbízhat bármilyen adat kiderítésével (most nem beszélünk a törvényi korlátokról, maradjunk a való életnél). Azok az adatok, amelyekhez az állampolgár ilyen módon hozzá akar jutni, nyilvánvalóan olyanok, amilyenekhez az állam által kezelt adatbázisokból történő adatigényléssel nem juthatna: alapból senki nem fogad magándetektívet egy régi ismerőse vagy családtagja felkutatásához, ha ezt a KEKKH-tól való adatigénylés útján is megteheti. Nyilvánvalóan magándetektívvel kerestetik azonban azt, akiről sejtik, hogy nem akarja velük felvenni a kapcsolatot. Nem találhatunk állami adatbázisban arra vonatkozó adatot, hogy van-e szeretője a férjünknek/feleségünknek, sem olyat, hogy a reménybeli üzleti partnerünk bűnöző-e.

És persze elég gyakran magándetektív segítségével akarják megtalálni az emberek a sérelmükre elkövetett bűncselekmény tettesét, illetve a tőlük eltulajdonított/kicsalt vagyont. Ennél a pontnál aztán feltehetjük a kérdést: ugyan minek, hiszen ezt a célt szolgálja az állam minden nyomozó hatósága. Ez igaz is, de két dolgot nem hagyhatunk figyelmen kívül: egyrészt az állam és a sértett érdeke nem feltétlenül esik egybe a nyomozáskor, másrészt az állam és az állami

szerv érdeke sem feltétlenül azonos. A sértett érdeke alapvetően az, hogy megtérüljön a kára, az állam érdeke pedig, hogy minél kevesebb bűncselekményt kövessenek el, minél nagyobb legyen a rend. Tétélezzük fel a legegyszerűbb esetet! El kell döntenünk, hogy a rendelkezésünkre álló szűkös erőforrásokat mire összpontosítjuk inkább: az elkövető felderítésére, vagy az ellopott vagyontárgy felkutatására? Szinte biztos, hogy az állam az elsőt preferálná, a sértett pedig a másodikat. És ha megtaláltuk az elkövetőt, tovább dolgozzunk-e a sértett kárának megtérítésén? Az állam tett erre vonatkozó lépéseket, a vonatkozó BK-vélemény gumiparagrafusainál részletesebb formában a közvetítői eljárásnak nevezett jogintézmény bevezetésével, de ezzel pont azokat a sértetteket nem segíti, akik a bűncselekmény következtében igazán jelentős kárt szenvednek.

A nyomozó hatóságok érdeke pedig egy kissé az állam érdekétől is eltér: nekik az a fontos, hogy statisztikailag minél jobb felderítési mutatókat produkáljanak, és minél gyorsabban, minél kevesebb munkaráfordítással lezárhassák az eljárásukat. Ennek megfelelően egy nyomozás idején mindazok a nyomozati cselekmények, amelyek utólag, illetve kívülről nehezen ellenőrizhetők – például egy helyszíni adatgyűjtés –, gyakran alacsony színvonalon zajlanak. Ugyanígy, a nyomozó hatóságok szeretik a gyanút szűken értelmezni, és pusztán abból, hogy egy biztosítási ügyben a biztosító szerint felmerült egy-két homályos körülmény, a világeért sem következtetnek arra, hogy felvetődik a bűncselekmény gyanúja – így aztán nem is rendelnek el nyomozást. Nem beszéltem még a személyi állomány képzettségéről, fluktuációjáról, rutinjáról, nem az én dolgom, hogy a rendőrséget kritizáljam, de azért azt lesozgezhetjük, hogy a tipikusan nyugdíjazott rendőröket is a soraikban tudó magánnyomozók jobbak. És tegyük hozzá, hogy motiváltabbak is, hiszen *ők* előre kialakított pénzt kapnak egy-egy eset megoldásáért.

Ilyen körülmények között természetes, hogy az, aki ki akarja deríteni egy sérelmére elkövetett bűncselekmény elkövetőjét, és van rá anyagi kerete, inkább magádetektívhez fordul.

Ez viszont több veszélyt is magában hordoz. Egyrészt, ha meglesz az elkövető, a sértettnek sokkal inkább az az érdeke, hogy megegyezzen vele: nem jelenti fel, ha megtéríti a kárát. Ez teljesen érthető: egyfelől láttam már példát arra, hogy a rendőrség egy teljesen körbebizonyított ügyet is képes megszüntetni bizonyítékok hiányában, másfelől, ha vádemelés lesz az ügyből, attól még a sértett nem jut a pénzéhez. Ha viszont az állam nem szerez tudomást a bűncselekményről, nem tudja stigmatizálni az elkövetőket. Ha valakiről nem kerül be a nyilvántartásba, hogy korábban csalt, és nem kap ezért büntetést, nem sok minden tartja vissza újabb cselekmények elkövetésétől.

Másrészt a magánnyomozás keretei között jóval kisebb az esély a nagyobb stílű, üzletszerűen dolgozó csapatok felderítésére, kényszerintézkedést, titkosszolgálati eszközözt alkalmazni nem lehet, tehát egy bünszervezetet teljes mélységében felderíteni nem lehet. Ez tipikusan a sértettnek sem érdeke, hiszen ő egy adott bűncselekmény miatt szeretné, ha megtérítenék a kárát, és az ő szempontjából tökéletesen fölösleges dolog amiatt nyomozni, hogy kiderüljön, korábban az illető hányszor és hogyan csapott be másokat.

Végül a stigmatizálás és a további bűncselekmények felderítésének elmaradásán túl még egy nagyon nagy veszélyt rejt a magándetektívek nyomozása: egy-egy bűncselekmény felderítésében a hatóságoknak számos olyan adatbázis – gyakorlatilag bármely szerv által bármely okból kezelt adatbázisa és a rendőrség belső adatbázisai, így a Netzsaru – rendelkezésére áll, amelyhez a magánnyomozók jogszerűen nem férhetnek hozzá.

Ebből lesz aztán, hogy van egy állami nyomozó, akinek hozzáférési lehetősége van egy csomó adathoz, viszont nem akar vagy nem tud vele mit kezdeni, és van egy magánnyomozó, aki tudna mit kezdeni velük, sőt nagyon fontosak lennének neki, viszont jogszerűen nem férhet hozzájuk. A magánnyomozó jogszerűtlenül próbál hozzáférni az adatokhoz, tipikusan egy rendőr ismerősén keresztül, akit ennek fejében jól megfizet. Ennek a továbbfejlesztése, amikor a rendőr látja, hogy egy nyomozással jól lehet keresni, akkor feketén magánnyomozást vállal, maga viszi ki az adatokat a munkahelyéről, sőt esetleg azt az ügyet, amellyel rendőrként nem boldogul, magánnyomozóként, külön díjazás fejében bravúrosan megoldja, segít visszaszerezni az ellopott dolgokat (persze az elkövető azonosítása nélkül) és így tovább. Amiről itt írtam, az a kőkemény magyar valóság. Mindenképpen végig kell gondolni, mit lehetne tenni annak érdekében, hogy az állam és a sértettek érdekeit összehétkézzük, a magánnyomozókat motiváljuk a legális tevékenységre, illetve hogy ne is legyen feltétlenül szükség magánnyomozók igénybevételére bűncselekmények felderítésénél.

Úgy gondolom, ezt a köz- és magán-együtműködést, azaz a *public private partnership*-et a büntetőeljárás folyamán két formában lehetne megvalósítani: speciális szervezeti egységgel és jogszabályváltozások által.

A szervezeti egységet a következőképpen tudnám elképzelni: közismert, hogy a legnagyobb kárt okozó bűncselekmény sértettjei tipikusan meghatározott jogi személyek, bankok, biztosítótársaságok. Azt is tudjuk, hogy az állam elvileg nem ellenzi, hogy a rendőri szervek működését részben a magán-szféra finanszírozza, például alapítványokon keresztül. Erre tekintettel, ha az állam egy finanszírozási megállapodást kötne a bankok és a biztosítók szö-

vétségeivel, létrejöhetne egy olyan kiemelt rendőri szervezet, amely kimondottan az említett kör sérelmére elkövetett bűncselekményekkel foglalkozik. Egy ilyen szervezetnél a biztosítók és bankok bizalommal mernék vizsgáltatni az ügyeiket, megfelelő jutalmazási rendszerrel tehetséges rendőröket lehetne a szervezethez csábítani, és a csaló bandák elleni operatív munkával valódi sikerek lennének elérhetőek. Az államnak semmibe nem kerülne, a sértettek képviselői pedig könnyen bejárhatnának egy ilyen szervezethez a sértetti jogaik gyakorlása céljából: megismerni a nyomozás iratait, akár a nyomozás közben is, és egy zárt személyi körrel működhetnének együtt. Emellett persze megtarthatnák a saját magánnyomozóikat is, ellenőrzendő, hogy valóban hatékony-e az állami nyomozás. Egy állami nyomozás során persze a biztosítók nem állapodhatnának meg az elkövetővel, hogy ha eláll a jogtalanul vélt követelésétől, vagy visszafizeti a felvett összeget, nem jelentik fel, viszont a nyereség, amely abból adódna, hogy nagy eséllyel nem egy-egy ügyet, hanem bűnözők – és általuk elkövetett csalások – százeit lehetne azonosítani, úgy gondolom, kompenzálná ezt.

A jogszabályi változások voltaképpen egyszerűek lehetnének, talán nem is feltétlenül a Be., inkább a szemlélet megváltoztatását igényelnék. A sértettnek most is van indítványtételi joga, és most is betekinthez a nyomozás irataiba, akár a nyomozás közben is, ha az a nyomozás érdekeit nem sérti, márpedig a gyakorlatban csak ritkán sérti, még ha ezt a nyomozó hatóságok titkolják is. Nyilván nem veszélyeztetné a nyomozás érdekeit, ha a sértett képviselőjeként az általa megbízott magánnyomozó is megjelenhetne az eljáráson, ehhez egy kétszavas Be.-változtatásra lenne szükség.

És innentől a sértett is inkább érdekeltté válna a feljelentés megtételében, a magánnyomozója ugyanis legálisan hozzáférhetne jó néhány adathoz, míg a hatóság a tényállás felderítéséhez kapna egypár, más által finanszírozott munkatársat.

A feljelentés megtételéig a sértett magánnyomozója már jó néhány adat birtokában lenne. Indítványozná további adatok megszerzését, például híváslisták beszerzését, a Netsaruban bizonyos személyek ellenőrzését. Ha az indítvány ésszerűen következik a beszerzett és elé tárt adatokból, a hatóság ezt megtehetné, és az adatokat a sértettet képviselő magánnyomozónak is megmutathatná a Be. 51. § (2) bek. a) pontjának megfelelő alkalmazásával. És ezután a magánnyomozó olyan adatgyűjtéseket végezhetne, amelyeket a rendőrség is megtehetne ugyan, de általában nincs rá kapacitása: helyszínek megtekintése, felvilágosítás kérése emberektől, esetleg szakértőkkel való konzultáció – mind olyan dolog, amelyet elvileg akár a rendőr is megcsinál-

hatna. Ha azonban a magánnyomozó ennek az adatgyűjtésnek a végén felkutatja azt a két embert, akik által bizonyítható, hogy bűncselekmény történt, vagy kideríti, hogy valamely irat hamis, akkor az együttműködés részeként a munkája befejezésekor a jelentését a megbízóján kívül a nyomozó hatóságnak is meg kellene küldenie. Annak pedig már csak az abban felkutatott személyeket kellene tanúként kihallgatnia, a beazonosított helyszínt megtekintenie, esetleg az elkészült fényképeket felhasználnia a jelentés nyomozati iratok közé fűzésével, és a sértett és a társadalom nagy örömeire produkálhatna egy sikeres felderítést.

Úgy gondolom, ehhez az együttműködéshez két dologra lenne szükség: egy parányi jogszabályváltozásra, és a két testület tagjai közötti egymás iránti egészséges bizalomra. Ha egy rendőr nyomozás közben minden ügyben elvben megtagadna minden iratbetekintést a sértett képviselőjétől, mondván, hogy az sérti a nyomozás érdekeit, nyilván nem számíthatna arra, hogy bárki együtt akar dolgozni vele. És ha egy magánnyomozó folyamatosan ésszerűtlen, az ügy tárgyi súlyához nem igazodó írásos indítványokkal bombázza a hatóságot (például, hogy az ötvenezres sikkasztás elkövetője vagyoni helyzetének felderítéséhez keressék meg Európa összes pénzügyminiszterét), maga sem számíthat arra, hogy komolyan veszik és együttműködnek vele. Viszont ha mindkét fél hajlik az együttműködésre, annak nagy előnye lehetne: a magánnyomozó pénzében, a rendőrnek az eredményes munka felett érzett örömeiben, a sértett örülne a kára megtérülésének, az állam pedig örvendene a bűnüldözési érdekek beteljesülése felett.

De hát jogszabályt változtatni könnyen lehetne – viszont szemléletet?

És természetesen az előbbi megoldás sem szüntetné meg az illegális adatvásárlásokat, hiszen a magánnyomozóknak számos olyan tevékenysége van, amely nem bűncselekmények felderítéséhez kötődik, így nem is indokolt, hogy az állam, illetve más szervek által tárolt adatokhoz hozzáférhessen. (Bár persze akár egy eltűnt személy felkutatásához is fűződhet olyan állami érdek, amely indokolhatja a magánnyomozókkal való együttműködést.) A nem közcélú ügyekben a magánnyomozók nyilvánvalóan továbbra is minden eszközzel igyekeznek beszerezni az adatokat. De az ez elleni küzdelem nyilván már más módon, a magánnyomozók más jellegű felügyeletével lenne megvalósítható.

FÁZSI LÁSZLÓ

Jól időzített intézkedés

Egy rendőri intézkedés eredményessége többféle nézőpontból is értékelhető, ezek közül az ennek következményeit később értékelő bíró számára szükségképpen a bizonyítás szempontja kerül előtérbe. Ennek tükrében pedig az intézkedés időzítése nem egyszer legalább olyan jelentőségű, mint a végrehajtásának szakszerűsége. Erre szolgál például a következő eset.

Az ítélet

A városi bíróság az elsőrendű vádlottat egyebek mellett a sértett sanyargatásával társtettesként elkövetett kétrendbeli személyi szabadság megsértésének büntette és négyrendbeli közokirattal visszaélés vétsége miatt négy év tíz hónapi, míg a vele élettársi kapcsolatban élő másodrendű vádlottat kétrendbeli társtettesként elkövetett személyi szabadság megsértésének büntette miatt háromévi börtönbüntetésre ítélte¹, e döntésével a másodfokú bíróság is egyetértett². Az ítéleti tényállás lényege a következő.

A büntetett előéletű vádlottak közül az elsőrendű 2005-ben ismerkedett meg *D. A.* sértettel, akit folyamatosan élettársi kapcsolat létesítésével hitegetett. Lakásának 2006. májusi értékesítése után *D. A.* albérletben lakott, és munkaviszonyban állt 2007 májusáig. Munkaviszonyának megszűnése után az elsőrendű vádlott ny.-i családi házába költöztette *D. A.* sértettet, akinek a másodrendű vádlottat a testvéreként mutatta be. Ezt követően az elsőrendű vádlott elvette *D. A.* adó- és társadalombiztosítási igazolványát, valamint a bankkártyáját, amelynek felhasználásával a sértett által megadott PIN kód ismeretében 2007 májusától 2010 szeptemberéig összesen 1608 ezer forintot vett fel a számlájáról az árvaellátás címén kapott juttatásából, ezt a lakhatás és étellemezés fedezésére hivatkozással saját céljaira fordította, noha ellenszolgáltatás nélkül szórólapterjesztést végeztetett vele.

¹ A Nyírbátori Városi Bíróság B.297/2011/51. sz. ítélete.

² A Nyíregyházi Törvényszék Bf.783/2012/7. sz. ítélete.

D. A. 2008 decemberéig külön szobában lakott, ekkor azonban az elsőrendű vádlott egy 2,6 x 1,8 m alapterületű, komfort nélküli, nem fűthető, és egy 0,35 x 0,53 m méretű ablakú kamrahelyiségbe költöztette, majd 2009 nyarán a személyi igazolványát és a lakcímkártyáját is elvette tőle, 2010-ben pedig már csupán napi egyszeri minimális mennyiségű ételmezt kapott.

A vádlottak 2010 júliusában P. községből *T. M.-né* sértettet is a lakásukba költöztették, járandóságának elvétele és munkaerejének igénybevétele céljából. *T. M.-né* is a kamrában lakott, és részt kellett vennie a szórólapok terjesztésében, valamint a házimunkában, ezért semmilyen ellenszolgáltatást nem kapott, sőt 2010 augusztusában a 25 650 forint szociális ellátását is átadta a vádlottaknak. Az éhezést nehezen viselő *T. M.-né* az éjszakai órákban vagy a vádlottak távollétében többször fogyasztott a vádlottak élelmiszerkészletéből, a vádlottak egy ízben „rajtakapták”, s emiatt az elsőrendű vádlott megverte, majd 2010 augusztusától a vádlottak a sértetteket éjszakára bezárták a kamrába. Ilyenkor a vizeletük vagy a székletük ürítéséhez egy műanyag edényt vettek igénybe, a tartalmát az ablakon az udvarra öntötték. *T. M.-né* „ágyául” egy szórólapokból összetakolt 0,5 x 1,6 m méretű fekhelyt szolgált.

Az elsőrendű vádlott a sértetteket az említetten kívül is bántalmazta, esetenként rugdosta őket. A folyamatosan terrorizált, könnyen befolyásolható, legyengült sértettek annak ellenére sem mertek megszökni, hogy erre a szórólapok terjesztése idején nyilván lehetőségük lett volna, bár a vádlottak eközben is igyekeztek ellenőrizni őket személygépkocsival. D. A. azonban 2010. szeptember 22-én mégiscsak elszánta magát, és a szórólapok terjesztése közben bement az ny.-i rendőrkapitányságra, ahol feljelentést tett.

A rendőri intézkedés

A feljelentésben foglaltakra tekintettel a rendőrség 2010. szeptember 23-án, a hajnali órákban tartott házkutatást a vádlottak lakásán, a sértetteket a kamrába zárva találták, D. A. személyi okmányait pedig a lakás más helyiségében foglalták le. Az ez után elvégzett orvosi vizsgálat mindkét sértettnél elektrolit- és folyadékegyensúly-zavarokat, alultápláltságot és abnormalis súlyvesztést állapított meg.

Ennek ellenére a személyi szabadság megsértésében egyik vádlott sem ismerete el a bűnösségét, védekezésük szerint családtagként kezelték a sértetteket, szerintük megfelelő ellátásban volt részük, a személyi szabadságukban

nem korlátozták őket, bármikor elmehettek volna, a bezárásukra csupán a T. M.-né „lopása” miatti fegyelmezés céljából került sor.

A bíróság a sértettek tanúvallomására tekintettel ezt a védekezést alaptalannak találta, eme álláspontjának kialakításában döntő szerepe volt a 2010. szeptember 23-án végrehajtott rendőri intézkedéskor rögzített tényeknek. Ennek hiányában a szabad mozgásukban állandó jelleggel nem korlátozott sértettek tanúvallomásának hitelt érdemlősége akár kérdésessé is válhatott volna. A sértettek bezárva tartásának tényére figyelemmel azonban a vádlottak által hangoztatott altruisztikus magatartásra valló védekezés megalapozottsága eleve megkérdőjelezhető volt.

A tanulság

A vádlottak felmentésének tehát a nyomozás eredményének tükrében úgy szólnán semmilyen realitása nem volt, egy elhamarkodott rendőri intézkedés esetén viszont akár még ennek a lehetősége is felmerülhetett volna az egyébként nehezen objektiválható elkövetési körülményekre tekintettel. Az átgondolt rendőri intézkedés megfelelő időzítése tehát ebben az esetben bizonyító erejű jelentőséget kapott az ügy elbírálásakor, jelentősen hozzájárulva az ügy megnyugtató lezárásához.

LEHOCZKI ÁGNES

Donászi és Nagy esete a narcizmussal

A magyar kriminalisztika történetének számos ismert és tanulságos eseménye között kiemelt helyen van a skálás gyilkosság és a móri bankrablás. Mindkét esetben fegyverrel, nagy összeg reményében, addig soha nem látott hidegvérrel történt gyilkosság, de az elkövetések között egyéb hasonlóságok is vannak – a háttérben egy-egy férfi, hasonló személyiséggel, hasonló életúttal, ugyanazzal a kifutással¹. A következő cikkben a két cselekmény és a két elkövető közötti hasonlóságokat elemzem – pszichológiai szempontból.

Mindkét férfi személyiségének központi eleme a patológiás narcizmus volt, és ahogy látni fogjuk, bűnözői és magánéletbeli működésük számos sajátossága levezethető ebből a jellemzőből, beleértve a sorozatgyilkosságot, majd az öngyilkosságot is. Ahhoz, hogy ezek a párhuzamok jól láthatók legyenek, előbb a két férfi fő cselekményét és életútját mutatom be. Ehhez olyan, hitelesnek tekinthető adatforrásokat használok, amelyek mindenki számára hozzáférhetőek, így elkerülve a személyiségi jogok sérelmét.²

A leírt adatok alapján a pszichológiai elemzés zárja a tanulmányt, amely remélhetőleg nemcsak érdekes fejtegetés marad, hanem a bűnügyi munkát végzők számára használható meglátásokat is tartalmaz.

Donászi Aladár

Indexcselekmény: a skálás gyilkosság

A skálás gyilkosság idején *Donászinak* volt már emberölési tapasztalata³. A skálás gyilkosságot bűntársával, *Bene Lászlóval* hajtotta végre.

¹ Nagy László esetében nem áll ugyan rendelkezésre jogerős ítélet – ezt megelőzte az öngyilkosságával –, de az adatok alapján nem kétséges, hogy a bűntársához hasonlóan elítélték volna.

² Donászi Aladár esetében Tábori Zoltán: *Nagyvadak. Donászi és Bene* (Magyar Könyvklub, Budapest, 1996) tényregényére, míg Nagy László esetében Nothoff Ingrid: *Én vagyok a móri mészáros?* (GBT Press, Budapest, 2008), Nagy László saját naplóján alapuló könyvére, valamint Kovács Lajos: *A mór megtette...* (Korona Kiadó, Budapest, 2009) című művére támaszkodom. Az életrajzi és a cselekményre vonatkozó adatok külön hivatkozás nélkül e művekből származnak.

³ Korábban a Győri Vízmű pénzzállítóját és az ott szolgálatot teljesítőket lőfegyverrel letámadta, és egy halálos áldozatot is szedett. Ezt a cselekményt még egyedül hajtotta végre.

A terv a Skála Trade Kft. pénzszállítójának kirablása volt, mivel a cég taxival utaztatta pénzszállítóit, és a vállalat jellegéből adódóan nagyobb pénzösszegre lehetett számítani. A cselekmény 1992. május 11-én reggel, a XI. kerületben, a Karinth Frigyes út és a Lágymányosi utca között elhelyezkedő rövid és kívülről kevésbé belátható Vak Bottyán utcában történt. Az elkövetők álcázták magukat: parókat és álbajuszt viseltek. Bene László egy lopott 1500-as Ladában, Donászi pedig a járdán várt a taxira, amely reggel hét órakor érkezett a Karinth Frigyes út felől. Az autóban három férfi ült: hátul egy pénzkísérő, elöl pedig a taxisofoőr, valamint egy másik pénzkísérő. Bene a Ladával kitolatott a taxi elé, és elállta az útját. Amikor a taxi megállásra kényszerült, Donászi odalépett, kinyitotta a gépkocsi jobb hátsó ajtaját, és közvetlen közelről fejbe lőtte a hátsó ülésen utazó pénzkísérőt, majd tüzelni kezdett az elől ülőkre, miközben ők menekülni kezdtek a járműből. Amikor lőfegyveréből kifogyott a lőszer, fegyvert cserélt, és folytatta a tüzelést. A taxiból a Lada felé menekülő taxisofoőrt Bene lőtte kétszer mellbe. Donászi a második pénzkísérővel dulakodni kezdett, ennek során tenyérén és vállon lőtte, de ki tudott ugarni a taxiból, és elmenekült a parkoló autók között, miközben Donászi továbbra is tüzelt utána. Donászi ezután felvette a fejbe lőtt pénzkísérő lábánál lévő pénzeszsákokat, a Ladához szaladt, beszállt Bene mögé a hátsó ülésre, és elhajtottak. Az akció körülbelül tizenöt másodpercig tartott. Az autót később a Duna-parton felgújították. A pénzeszsákokban pénzt nem találtak.

Donászi Aladár életútja

Tábori Zoltán az elfogásától kezdve egészen a haláláig kapcsolatban maradt Donászi Aladárral. Tényregényét a rendőrökkel, hozzátartozókkal és persze a Donászi Aladárral folytatott beszélgetései alapján írta.

Donászi Aladár 1954-ben született. Értelmiségi családból származott. Gyakori volt a társasági esemény náluk, és bár a szülők együtt éltek, kapcsolatuk konfliktusos volt, rendszeresek voltak a veszekedések a pénz és az apa nőügyei miatt, állandósult a feszült és ellenséges légkör. Az apa Donászit is verte. Az iskolában igyekvő volt, ám mivel nem talált számára kielégítő visszhangra, ez makacssághoz, dachoz és ennek nyomán kudarcokhoz vezetett. Autószerelést tanult, és gimnáziumba járt, nagyjából egy időben szerezte a szakmai képesítését és az érettségijét. A családi hagyomány miatt jelentkezett a jogi karra, ám a házassága miatt ezt levelezőn végezte, majd félbehagyta. Egyik barátja három évvel idősebb nővérét vette el feleségül. Donászi 23 éves volt, amikor a kislánya született. Ekkorra azonban már a fe-

lesége családjában dívó hagyományoknak engedelmeskedve katonának állt, ahol ambiciózus és törekvő volt. Tüzérként hat és fél évet szolgált.

Huszonöt éves volt, amikor dezertált a hadseregből, és fegyveresen kirabolta „az első útjába eső OTP-fiókot”. Tizenkét év szabadságvesztés-büntetést kapott, ebből kilenc évet töltött le nagyrészt a Szegei Börtön és Fegyházban. Ekkor ismerkedett meg Bene Lászlóval, aki a szabadulás után a partnere lett a skálás gyilkosságban is, sok egyéb bűncselekmény mellett. Donászi a börtönévek alatt tudatosan hozta azt a döntést, miszerint felhagy a törvényisztelő élettel, és bűnözésből fogja fenntartani magát.

Szabadulása után nem ment vissza a családjához, és hamarosan megismerkedett egy nála nyolc évvel idősebb nővel, akihez odaköltözött. A leírások alapján harmonikus kapcsolat alakult ki köztük annak ellenére, hogy Donászi nem tűrt semmiféle kötöttséget, külön utakon járt a pénzkereset és időnként a szexualitás terén is. Bár igyekezett fenntartani az átlagos életvitel látszatát, fő jövedelme és szórakozása a bűnöző életmód volt.

A kettősség nemcsak az életvitelében, hanem a személyiségében is megmutakozott. Donászit intelligensnek és műveltnek írják le. Mindig nagyon vigyázott rá, hogy a „mosolyfelszín” megmaradjon, és ebben többnyire eredményes is volt. Időnként azonban engedett hosztilis késztetéseinek, ilyenkor kivetkőzött magából, és előbújt belőle az erőszak.

A bankrablás miatti szabadságvesztés-büntetés letöltése után bűnözői karrierje, Bene Lászlóval közösen, nagyon elleni bűncselekményekkel, betörésses cigarettalopásokkal folytatódott. Bene hiányolta Donásziból a mindent felülíró és mindenféle felesleges kockázatot kerülő profizmust, kritizálta impulzivitása és meggondolatlansága miatt, és mert Donászit a profit mellett vagy talán még annál is jobban érdekelte az izgalom, az akció, a teljesítmény. Ő egy nagy, „korszakalkotó”, fegyveresen végrehajtott akcióban akart olyan összeghez jutni, amely minden problémára megoldást jelent. Kettejük nézetkülönbsége miatt ebbe a projektbe egyedül vágott bele: 1991. június 12-én a Győr és Környéke Vízművállalat pénzszállítóját rabolta ki. A teljes pályás letámadás jegyében a jelenlévőkre azonnal tüzet nyitott, ennek következtében egy rendőr főtörzsőrmestert halálosan, társát pedig súlyosan megsebesítette. A zsákmány 870 ezer forint volt.

A cselekmény után nyomott hangulat és a vallás felé fordulás jelentkezett Donászinál, ami nagyjából egy hónapig tartott, majd ezután megnyugodott. Ennek hátterében nem erkölcsi megfontolások álltak, hanem az akció idején elkövetett hibák és a lebukás miatti aggályok. Közben eljutott arra a következtetésre, hogy az előző cselekménynél alkalmazott erőszak, bár jelentős

volt, mégsem elegendő, legközelebb még elsőpróbb módon kell támadnia. A következő rablásnál, azaz a skálás gyilkosságnál már Bene is vele volt. A cselekmény után feszült időszak következett az életében, mivel a rendőrség az ügyben meghallgatta bűntársát, Bene Lászlót, ezért Donászi is egész nyáron várta a rendőröket. Ezt a feszültséget mértéktelen alkoholfogyasztással, az emberektől való elvonulással, a neki teljes kontrollt és dominanciát nyújtó szexuális kapcsolattal oldotta. Elfogásának elképzelése, a jelenet megkomponálása volt még hatékony „nyugtatója”.

Az indexcselekményként leírt skálás gyilkosság után sikertelenül próbálták kirabolni 1993. január 22-én az Alfa Áruház pénzzállítóját, valamint sikerrel és véráldozat nélkül 1993. november 13-án kirabolták a soroksári postát, ahonnan tízmillió forintot hoztak el. A lebukáshoz végül egy korábbi, az akciókra való felkészüléshez tartozó, 1992. november 8-án a sárszentmihályi erdőben tartott lögyakorlat vezetett, amikor is két, őket meglepő vadászt lőttek le a győri vízműnél és a skálás pénzzállítók ellen használt fegyverekkel.

Donászi a bűncselekményeit teljesítménynek tekintette, amiből igyekezett korszakalkotót produkálni. Hiú ember volt, és a cselekményei megítélésében különösen érdekelte mások véleménye, követte a médiabeli megjelenést, és nehezményezte, ha az akciói nem kaptak szerinte megfelelő felületet. A bűnöző életmódot a kábítószerhez hasonlította, sóvárgott utána, a cselekmények elkövetése izgalmas kaland, próbatétel volt a számára. Különösen így volt ez, ha a fegyverekről, vagy a fegyveres elkövetésről volt szó. A fegyverek közelsége szexuális izgalmat is kiváltott belőle, a fegyveres rablást pedig különleges szexuális aktushoz hasonlította. Az embert – az áldozatokat – csak akadálynak tekintette, amelyet le kell küzdeni. A fegyver hatalmat adott, amivel mindent meg lehetett szereznie, ettől felszabadultnak és erősnek érezte önmagát, dicsekedett, de ha „*nem volt nála fegyver; mint az ujjam, ilyen kicsi*”, mondta róla Bene.

A csupán vagyon elleni cselekmények dinamikájához, szereposztásához képest változás volt megfigyelhető a fegyveres és élet elleni cselekményeknél. Korábban, a vagyon elleni cselekményeiknél Bene volt a domináns, a fegyveres rablásoknál azonban Donászi volt a vezérfigura, Bene pedig a biztosító, a követő. Utóbbi, Donászi által irányított cselekményeikre jellemző volt az azonnali és teljes letámadás, a szükségesnél jóval nagyobb agresszió alkalmazása, az emberi élet totális semmibevétele.

Donászi elfogásakor „katonásan” beismerte a vereséget, és részletes beismerő vallomást tett. Cselekményeiért életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetést kapott. A Sopronkőhidai Börtön és Fegyházban izolált körülmények között tartották fogva.

Negyvenhat éves volt, amikor 2001. augusztus 10-én 22.00 és 22.30 között a nyaki ütőerét mindkét oldalon 15 cm hosszan olyan súlyosan átmetszette, hogy az azonnali orvosi beavatkozás sem menthette volna meg⁴. Életrajzírója szerint Donászi „*azt képzelte, hogy a börtönben majd ő lesz a többi elítélt példaképe, akire mindenki fölnez, akinek elismerik az érdemeit. Erre kapott egy magánzárkát, ahol a képzeletbeli rangját senki előtt sem csillogtathatta.*” Katonás arculatát igyekezett fenntartani, optimista hangú leveleket írt, Tábori szerint egyetlen esetben említette levélben, hogy a büntetést nem érdemes végigcsinálnia.

Nagy László

Indexcselekmény: a móri bankrablás

Nagy Lászlót soha nem ítélték el az általa elkövetett bűncselekményekért: még a vádemelés előtt öngyilkos lett. Mindamelllett a meglévő bizonyítékok alapján biztosra vehető, hogy ő volt a móri mészáros, és ahogy büntetését, Weiszdorn Róbertet (aki már életfogytiglani szabadságvesztését tölti), Nagyt is elítélték volna. A rendőrség végül a gyanúsított halála miatt vádemelési javaslattal zárta le az ügyet.⁵

Nagynak is volt már Mór előtt ölési élménye⁶. A móri Estre bankfiók kirablását Weiszdorn Róberttel hajtotta végre.

A móri bankrablásra 2002. május 9-én került sor⁷. Mór egy csendes kisváros, nincs áthaladó forgalom, és közel van a megyehatárhoz, így az pár perc alatt, még a rendőrségi zárás előtt elérhető. A móri Erste bankfiók pedig egy kis forgalmú környéken, két panelház közti beugróban van, így csak az közelíti meg, akinek a bankban van dolga. A rablók felfegyverkezve és jelentős municióval, erre a célra felöltött ruházatban érkeztek a helyszínre aznap dél körül. A bankba kibiztosított fegyverekkel léptek. Először a – szolgálati fegyvere miatt – legnagyobb fenyegetést jelentő biztonsági őrre adott le Weiszdorn lövéseket, majd ezután a magukkal hozott festékkel lefújta a bank kameráját, és az ajtóba állt, hogy az esetlegesen érkező ügyfeleket az előre

4 Dévényi István: A hadifogoly halála. Felvágta ereit a kegyetlen páros egyik tagja. Mno.hu, 2001. augusztus 25. <http://mno.hu/migr/a-hadifogoly-halala-831543>

5 A cselekmény leírásában elsősorban Kovács Lajos művére támaszkodom. Kovács Lajos: i. m.

6 1997-ben, öt évvel Mór előtt megölt egy férfit a vadászfegyveréért, majd a holttestet elásta a budai hegyekben. Ezt a cselekményt még egyedül hajtotta végre.

7 Szinte napra pontosan a skálás gyilkosság (1992. május 11.) után tíz évvel.

legyártott kiírást mutatva műszaki hiba miatti zárásra hivatkozva elküldje. Eközben Nagy a bankban módszeresen végigjárta a helyiségeket, és lelőtt mindenkit, aki az épületben tartózkodott. A bank számítógéptermet is ellenőrizte, és lövéseket adott le a gépekre, szétlőtte a modemeket, és az alkatrészekre taposott. A bankban mindenki meghalt, ketten a kórházba szállítás után. A bankrablásnak nyolc halálos áldozata volt. Az áldozatok között volt egy biztonsági őr, banki dolgozók, a bank vezetője, és ügyfelek. Nagykék a bankból 7,3 millió forintot vittek el, valamint a biztonsági őr fegyverét.

Nagy László életútja⁸

Nagy László 1971-ben született. Gyermekkorát vidéken töltötte, erről csupán annyi tudható, hogy az édesapja öngyilkos lett, ezután pedig ketten éltek édesanyjával, akinek élete végéig a „szeme fénye” volt.

Miután elektronikai műszerésznek tanult, és leérettségizett, a tököli katonai reptéren tanult két évig, és repülőgép-műszerészként végzett, kiváló minősítéssel. Két év múlva sorkatonai szolgálatra vonult be, előbb híradós, majd felderítő volt. 1995-ben szerelt le, és bár gondolkodott rajta, hogy hivatásos katonának álljon, később pedig hogy a légióba menjen, helyette még ebben az évben felszerelt a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet hivatásos állományába. Ennek egyik fő motivációja a könnyen megszerezhető legális fegyvertartási engedély volt. Itt 1997-ig dolgozott fegyőrként.

1997-ben történt az első ölése is, amelyet egyedül hajtott végre. Az áldozat egy férfi volt, aki eladásra hirdette vadászfegyverét, amire Nagy László vevőként jelentkezett. Vásárlás helyett megölte, és a budai hegyekben elásta a férfi holttestét.

1998-ban tüzserésznek jelentkezett, és fel is vették. Pár hónapot szolgált hivatásos katonaként, ám ezzel sem volt elégedett, ezért leszerelt.

Ebben az évben kezdett Tatabányán abban a festékboltban dolgozni, ahol későbbi büntetését, Weiszdorn Róbertet, valamint majdani feleségét is megismerte. Naplója szerint 1999-ben alig foglalkozott fegyverekkel, úgymond „normális” életvitelt folytatott, majd 2000-ben ismét előtérbe került a fegyverekkel való illegális foglalkozás.

2000 volt az az év is, amikor későbbi feleségével elkezdődött a kapcsolatuk, és 2004-ben összeházasodtak. A felesége négy évvel idősebb volt, elmondása szerint Nagy figyelmes és rendkívül kedves volt vele. Annak elle-

⁸ Nothoff Ingrid: i. m.

nére, vagy éppen azért, mert Nagy életében a felesége kiemelten fontos szerepet töltött be, „*úgy döntöttem, hogy kettős életet élek*”, „*fenntartottam a »legális« életem, de nagyon vigyáztam arra, hogy a szerelmem semmit ne tudjon meg a »bűnös« életemről*”. A két életszféra izolálásába, az „alibi” megtervezésébe, felépítésébe, prezentálásába igen sok energiát és anyagi erőforrást fektetett.

2001-ben otthagya a festékboltot, és a Tescóban vállalt biztonsági munkát, ám az elfogása előtti két évben már egyáltalán nem dolgozott, és bár volt, hogy hónapokig nem volt fizetése, az utolsó egy év kivételével mindig volt pénze – vélhetően bűncselekmények elkövetéséből. Feleségével konfliktusai voltak amiatt, hogy nem dolgozott, ezért az elfogása előtt két héttel ismét munkába állt.

Amikor a médiából értesült az elásott lőszerhüvelyes csomagok megtalálásáról, tisztában volt az ebben rejlő rizikóval, és elővigyázatossága megnövekedett, többet nézett ki az ablakon, gyakrabban tekintett a visszapillantóba vezetés közben. Naplója szerint halálos fenyegetést kapott (nem létező) bűntársaitól, majd „*úgy döntött*”, hogy őt nem fogják likvidálni – ez utalás lehet a szuicidium mint menekülési lehetőség számbavételére. Ezen kívül a külföldre szökés is felvetődött benne, valamint a nyomozás összezavarása újabb, elterelő bűncselekmények végrehajtásával. Leírása szerint a munkába állása sem a feleségével való konfliktusok következménye volt, hanem figyelemelterelési manőver. De 2007. februári elfogásakor „*hónapok óta vártam őket, tudtam, hogy jönni fognak [...] Csak most, hogy tényleg megtörtént – fura volt és hihetetlen. 11 év után lebuktam.*”⁹

A fegyverek és a militarista dolgok nagyon érdekelték. Saját elmondása szerint „*szeretek mindent, ami a katonasággal kapcsolatos, szeretem a fegyvert, mint tökéletes technikai eszközt*”. Igyekezett olyan munkakörökben dolgozni, ahol a fegyverek munkaeszközként szerepelnek, de a szabadidejében is olyan helyekre járt, ahol ebben a témában lehetett tájékozódni, ilyen érdeklődésű személyekkel lehetett kapcsolatot teremteni. Kevés kapcsolata elsősorban a fegyverek, robbanószerkek, a harcművészetek, katonai ismeretek iránti érdeklődés köré szerveződött. Felesége elmondása szerint alvaskor is a párnája, fürdés közben a törülközője alatt tartotta a fegyverét, és soha nem ment sehova nélküle. Fegyörként legálisan szerzett fegyvertartási engedélyt, majd később illegálisan is tartott fegyvert, valamint valószínűleg kereskedett

⁹ A tizenegy évet valószínűleg nem a mőri cselekményre, hanem az illegális tevékenységének kezdetére érti.

is fegyverekkel. Az elfogása után tartott házkutatáskor hálósobájukból három fegyver és még kettőnek az alkatrészei kerültek elő. Állítása szerint az ország első számú (illegális) hangtompító-specialistája volt.

A militarista témák mellett érdekelték a bűnügyi könyvek is. A móri eseményekkel kapcsolatban követte a nyomozás eseményeit és állását, és kimondottan gyűjtött minden erre vonatkozó médiaközlést, amit a házkutatáskor a rendőrség meg is talált, azzal a cipővel együtt, amelyet a bűncselekmény idején Nagy viselt, és amelyet szinte relikviaként őrzött.

Nagy személyiségét illetően a militarizmus mellett nagyfokú zárkózottságot emelik ki, ennek jól megfelelt egy másik hobbija, a kirándulás is. Ez egyébként a rejtekhelyként használható pontok feltérképezésében is fontos volt neki.

Zárkózottsága mellett fő tulajdonságaként többen említik indulatosságát, türelmetlenségét.

Naplójában többször megjelenik a racionalitás elsődlegessége, e területen önmagát igen kedvezően ítélte meg. Módszerességére, precizitására, megfigyelőképességére büszke volt, ez kriminális tevékenységében is jól látható. Ezzel összefüggésben a fölény és különösen az ebből fakadó kontroll iránti fokozott igény naplójában talán az egyik legvilágosabban megjelenő jellemzője. Ez látható például abban, amikor többször leírja, milyen izgalmas volt, hogy az ország „leggyilkosabb” elkövetője áll a háta mögött, és ezt az erőt kedve szerint érvényesítheti bárkivel szemben – mások élete lényegében az ő kíméletén múlik. Naplójában gyakorlatilag sehol nem fogalmaz meg erkölcsi aggályt a bűncselekmények kapcsán.

Elfogása után Nagy nem tett beismerő vallomást. Az eljárást igyekezett kontroll alatt tartani például olyan manőverekkel, hogy csak bizonyos személyekkel, csak általa meghatározott időben, csak az általa meghatározott témákról és sorrendben, csak bizonyos kedvezményekért cserébe volt hajlandó beszélni – ha mindezek nem így történtek, akkor pedig elege volt, unta az egészszet, valaki hibázott, vagy egyszerűen nem értették meg a mondandóját.

Amikor a kontroll kezdett kicsúszni a kezéből (a rendőrség három héttig nem foglalkozott vele), azt „*nehezen bírta László idegekkel*”, majd amikor fenntarthatatlanná vált, és addig gondosan elrejtett „bűnös élete” világossá kezdett válni, 2007. július 13-án (pénteken), nem egészen öt hónappal az elfogása után a zárkájában felakasztotta magát.

HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

A két eset összehasonlítása, néhány dimenzió alapján

	Donázi Aladár	Nagy László
Családi háttér	értelmiségi, bántalmazó apa	az apa öngyilkos lett, az anyával nagyon szoros kapcsolat
Testvérek	nincs	nincs
Tanulmányok	érettségi, autószerelő szakma, befejezetlen felsőfokú képzés jogi karon	érettségi, elektronikai műszerész, repülőgép-műszerész
Katonaság, fegyveres szerv	hivatásos katona, tüzér	bv. fegyőr, majd hivatásos katona, tüzserész
Intellektus	átlagon felüli	átlagon felüli
Családi állapot	elvált, a cselekmény idején élet-társi kapcsolatban élt egy nyolc évvel idősebb nővel	az indexcselekmény idején élet-társi kapcsolatban egy négy évvel idősebb nővel, később összeházasodtak
Gyermek	házasságából egy kislány, elhagyta	nincs, soha nem is akart
Hobby	komolyzene, fegyverek	fegyverek, különösen a hang-tompítók, kirándulás
Életvitel	kettős	kettős
Alkohol, drogfogyasztás	nem	nem
Pszichiátriai előzmény	nincs	nincs
Priusz	fegyveres rablásért 12 év, ebből kilencet töltött le	nincs
Kriminális tevékenység	25 évesen fegyveres rablás, szabadulás után nagy értékű lopások, majd újra fegyveres rablások, ezúttal már emberölésekkel kombinálva	fegyveres rablások, preferáltan emberölésekkel, fegyverkereskedelem
Lakhely az indexcselekmény idején	Budapest	Tatabánya
Lakóközösség az indexcselekmény idején	élettársával és annak gyerekeivel	feleségével
Kor az indexcselekmény idején	38	32
Kor az elfogáskor	40	36
Társak az indexcselekményben	egy társ	egy társ
Csapatban elfoglalt pozíció az indexcselekménynél	domináns, vezérszerep	domináns, vezérszerep

HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

	Donászi Aladár	Nagy László
Halálos áldozatok száma az indexcselekményben	egy (két sebesült)	nyolc
Halálos áldozatok száma összesen	négy	tíz (legalább)
Az elfogásához vezető nyom	a fegyverek	a fegyverek
Az eljárásban	beismerő vallomás	terelő történet
Halál	47 évesen szuicidium, jogerős ítélet után, nyakon ejtett metsszéssel	37 évesen szuicidium, az előzetes letartóztatás idején, önakasztással

Összevetés

A következőkben részletesebben elemzem Donászi és Nagy személyiségműködését, illetve annak központi elemét, a patológiás narcizmust, amely áthatotta az életük és működésük minden területét. Először képet adok arról, hogy mi is a narcizmus, mi jellemző annak kóros változataira, hiszen – bár bizonyos hangsúlyeltolódásokkal, ez jellemző mind a két férfira. Ezután számba veszem azt, hogy ez a fő jellemző hogyan mutatkozott meg tevékenységükben, életvezetésükben, érdeklődési körükben, kriminális pályaválasztásukban, majd végül öngyilkosságukban. Kitérek arra is, hogy az indexcselekményben, annak végrehajtásában, majd a cselekmény utáni időszakban hogyan érhetők tetten patológiás narcizmusuk jelei.

Mindezt azért tartom lényegesnek, mert ha az elkövetés módjából következtetni lehet arra, hogy a tettes milyen személyiség, mi mozgatja, milyen reakciók várhatók tőle, melyek a kerülendő megnyilvánulások vele, akkor a nyomozók lépéselőnybe kerülhetnek, és hatékonyabb nyomozati stratégia, majd kihallgatási taktika építhető fel. Különösen fontos ez sorozatalkövetők esetében, hiszen a további áldozatokkal járó cselekmények megelőzése érdekében ilyenkor rendkívül fontos a minél gyorsabb felderítés.

A narcizmus

Narcizmus (önszeretet) mindenkiben van. Normál esetben, reális és pozitív énkép esetén az egyén önértékelését védő pszichológiai eszköz, amely lehetővé teszi a kiegyensúlyozottságot, a lelki jóllétet, azt, hogy az egyén tisztában legyen

a saját igényeivel, és megfelelően érvényesítse őket¹⁰. Az egészséges narcizmusmal bíró személy büszke a sikereire, tisztában van az értékeivel és a korlátaival, és folyamatos külső töltekezés nélkül is szeretetre méltónak és értékesnek érzi magát. Nincs szüksége kérdésre és az elismerés hajszolására¹¹. A kritikát képes elfogadni, az önérzeti sérüléseket feldolgozza, képzeletben kárpótolja magát.

Az önértékelésükben sérülékenyeknek fokozott védelemre van szükségük, ezt önmaguk felértékelésével és ezzel egyidejűleg mások leértékelésével érik el. A sérüléseket ellensúlyozó fantáziálás itt már fokozottabb, egyre több időt és energiát köt le, tartalmilag grandiózus¹² elemek jelenhetnek meg. Amúgy egészséges személyek esetében is előfordulhatnak ilyen reakciók, amikor különösen súlyos önérzeti sérülés éri őket, például nagyon megalázó élményben van részük¹³.

A narcizmus patológiás, karakterszintű formájában ennek a végletes formáját látjuk. A lényeg, hogy az egész működés középpontjában a rendkívül törekény és ezért a végletekig védett önértékelés áll. Ezért szinte minden megmozdulás az önértékelés fokozása, a felfokozott önértékelés megvédése, az önérzeti sérülések elkerülése, helyreállítása, megtorlása körül zajlik.

Kétféle típusú működésmód jellemző. Az egyik a grandiózus/exhibicionista, aki arrogáns, az önértékelése látványosan felfokozott, önmagát nyíltan fensőbbesnek és egyedinek tartja. Keresi azokat a lehetőségeket, ahol megmutathatja magát, versenghet és legyőzhet másokat, ezzel erősítve az önértékelését. Magabiztosnak, saját tévedhetetlenségében teljesen biztosnak tűnik, impulzív, és a kritikára, megalázásra, kudarcokra vagy más önérzeti sérelemre hevesen reagál. A másik a sérülékeny/érzékeny típus, aki nagyzasos vágyait elrejti, félénknek és szégyellősnek tűnik, és nagyratörő ambícióit inkább fantáziában jeleníti meg, mint valós viselkedésben. A kudarcokra és kritikára bár hasonló intenzitású érzésekkel, de kevésbé látványosan reagál. A két típus között a fő különbség a szegényhez való viszonyulás – ahogy látni

10 Ronnie Solan: „Narcissistic Fragility in the process of befriending the unfamiliar.” *The American Journal of Psychoanalysis*, vol. 58, no. 2, 1998, pp. 163–186.

11 Kelemen Gábor: „A narcizmus leltárai.” *Orvoslás és Társadalom*, 2010/12., 872–876. o.

12 A grandiózitás a fensőbbesség irrealis érzete, annak érzése, hogy az egyén jobb másoknál, hogy különleges és egyedi, akit csak kevés kivételes ember tud megérteni. A grandiózus fantáziák eköré szerveződnek, inkább élményszerűek, mintsem narratívák. Elsa F. Ronningstam: *Identifying and understanding the narcissistic personality*. Oxford University Press, Oxford, 2005

13 Uo.

fogjuk, ez az érzés központi kérdés a narcisztikus működésben. Míg az érzékeny típus visszahúzóódással reagál rá, addig az arrogáns éles elutasítással.¹⁴

Donázinál az arrogáns típus jellemzői hangsúlyosabbak, több az exhibíciós¹⁵ elem, nyíltan megjelenik a csodálatra való éhség, aszocialitásában sokkal láthatóbb az emberek eszközként történő használata és a valós érdeklődés hiánya. Nagy jóval visszahúzózódnak, szegénylősebbnek látszik, magamutató és nagyzasos igényeit nem vállalja olyan nyíltan, és sokkal jelentősebb a fantáziavilág, amelyet felépített önmagában a saját nagyságát illetően. A két különböző felszín mögött azonban a lényeg közös.

A patológiás narcisztikus egyik legjellemzőbb érzése a feljogosítottság. Úgy érzik, hogy kedvező bánásmódot, előjogokat érdemelnek, a sikereknek az ő számukra könnyen kell jönniük. Amikor ez nem történik meg, akkor úgy érzik, hogy megrövidítik őket, igazságtalanul bántanak velük, mert irigylik őket, az őket ért hátrány miatt pedig az írt és íratlan szabályokat átlépve is elégtételt vehetnek. A feljogosítottság felismerése a viselkedésben nem mindig egyértelmű, mivel a jó modor sokszor elfedi azt, különösen a visszahúzózódnak típusnál. De a megismerés előrehaladtával fokozatosan egyre több lenéző attitűd és önfelnagyító elképzelés kerül felszínre.¹⁶

Kapcsolataikban távoliak, vagy épp ellenkezőleg, hiperszenzitívek és rendkívül odafigyelők, mert folyton azt lesik, a történésekből mi vonatkozatható saját magukra. Állandó az önvonatkoztatás, vagyis hogy a helyzeteket mindig az önértékük és önértékelésük szempontjából értelmezik.

A narcisztikusoknál az egyik legproblémásabb érzés a szégyen. Ezt nagyon nehezen tolerálják, mert együtt jár az értéktelenség és tehetetlenség, erőtlenség érzésével. Ezt az arrogáns típus általában a másik hibáztatásával, valamint intenzív és nyílt haraggal hártja el, a félének típusnál ez sem ennyire látványos, a nyílt agresszivitás ritkábban jellemző, sokkal inkább a kárpótoló fantáziálás fokozódása.¹⁷

Az önmagába bezárkózó fantáziavilág kompenzációként szolgál a kudarcokkal, szégyennel szemben, és pótolja a cselekvésben, valóságban hiányzó teljesítményeket. Azaz azokért a nagyratörő vágyakért, amelyeket a valóságban rejtőzködő jelleme miatt nem mer megélni, fantáziálással kárpótolja ma-

14 Glen O. Gabbard: „Two subtypes of narcissistic personality disorder.” Bulletin of the Menninger Clinic, vol. 53, 1989, pp. 527–532.

15 Exhibíciós szükséglet: az önmegmutatás, szereplés, figyelem igénye, a „nézzetek engem, engem nézzetek” készítése.

16 Elsa F. Ronningstam: i. m.

17 Uo.

gát. Az önérzeti sérülések kompenzálására szolgáló fantáziákban a grandiózus tartalmak átveszik a vezetést, az én felértékelése irreális mértéket ölt. Minél több a kudarc, a fantáziavilágba való visszahúzódnás időben annál több teret kap, minél több a fantáziálás, annál jobban eltávolodik a valóságtól, és annál inkább él a saját világában, megnyugtató és kellemes nagyzásos fantáziái között. Emellett rendkívül fontos mozzanat, hogy a fantáziált grandiózus énkép irányítja a viselkedést, a döntéshozatalt, tehát ezek a fantáziák egyre inkább megjelennek a cselekvésben is¹⁸.

Bár sokszor függetlennek tűnnek, és úgy látszik, hogy az érdeklődésük önmaguk felé fordul, valójában a narcisztikusok önértékelése, önbecsülése teljes egészében mások figyelmétől és csodálatától függ¹⁹. Az emberekhez ambivalens kapcsolat fűzi őket, mert nemcsak a fölényt, de a csökkentértékűséget is rajtuk keresztül élik meg. Így egyszerre függnék is a más emberektől, és bizalmatlanok is velük. Ezért a csodálat mellett a környezet feletti totális kontroll, a mások feletti dominancia és fölény, vagy a dühös-szadisztikus uralkodás a meghatározó szükségletük és fő kielégülési formájuk²⁰. Így igazán elköteleződni nem tudnak, gyakoriak a kapcsolati kudarcok, ami szociális izolálódáshoz vezethet.

Rendkívül jellemző továbbá, hogy nagyon nehezen tűrik a kritikát és a kudarcot, mivel veszélyeztetni törekény önértékelésüket, a felnagyított önkép sérülésével, vagy akár összeomlásával fenyeget. Kritika esetén reflektorfénybe kerülhet az, ami a narcisztikus ember legnagyobb félelme: ő legyőzhető, tehetetlen, átlagos, értéktelen. Igen hevesen, változatos formában, de szinte mindig agresszívan-hosztilisán reagálnak (akár viselkedésben, akár fantáziában): a kritizáló leértékelésével, megalázásával, fölényük eltúlzott demonstrálásával, bosszúállással. Ez a működés különösen nyíltan és intenzíven jelenik meg alárendelt esetén. A kritikára vonatkozó dühös intolerancia és a versengéssel kapcsolatos problémák miatt jellemzők a munkahelyi rendezetlenségek, konfliktusok.

A patológiás narcizmus legsúlyosabb formája az úgynevezett malignus narcizmus, amikor az előbbieken leírt patológiás narcisztikus karakter pszichopátiás/antiszociális vonásokkal kombinálódik. Ilyen esetben a leírtakhoz

18 Reid J. Meloy – Anthony G. Hempel – Thomas B. Gray – Kris Mohandie – Andrew Shiva – Thomas C. Richards: „A comparative analysis of North American adolescent and adult mass murderers.” Behavioral Sciences and the Law, no. 22, 2004, pp. 291–309.

19 Gregory N. Hamilton: Tárgykapcsolat-elmélet a gyakorlatban. Animula Kiadó, Budapest, 1996

20 Pék Győző: Személyiséglélektan III. Oktatási segédanyag. Debreceni Egyetem Pszichológiai Intézet, 2008. május 5.

http://psycho.unideb.hu/munkatarsak/pek_gyozo/targyak/SZEM_III_ken_wilber_3.pdf

paranoiditás, aktív vagy passzív kriminális magatartás, ego-szinton²¹ agresszivitás és akár szadizmus társul. Jellemző a gátlástalan indulatosság, a manipuláció, a megbánás és büntudat hiánya²². Nagy és Donászi esetében kétségtelenül ezt a formát kell feltételeznünk.

Az önérzeti sérülésekre adott heves haragreakciók miatt a narcizmus ön-magában rizikófaktora az erőszaknak. A malignus narcizmus azonban kudarcos életvezetés esetén egyértelműen homicid rizikófaktor is. A malignus narcizmusnál az ölési késztetések a krónikus megaláztatás érzéséhez, vagy a visszautasításhoz és pozícióvesztéshez kapcsolódnak. Mások szerint a pszichopátia és az ehhez társuló extrém dominanciaigény egyenesen a sorozatgyilkosság egyik legfontosabb rizikófaktora²³. *Malmquist*²⁴ a narcisztikus hátterű emberölést az elkövető számára jogosnak látott megtorlásként, a kontroll visszaszerzésére és az önértékelés megvédésére tett kísérletként írja le. Ezt megelőzheti a kiváltó esemény utáni visszahúzóódás és szégyenérzés, amely aztán bosszúvágyat és narcisztikus haragot vált ki, amelyet vagy belsőleg, fantáziálásban, vagy külsőleg, cselekvésben, gyilkosságban él ki. Az emberölés aktusában a feljogosítottságról szóló, mindenhatósági, nagyzásos agresszív fantáziák válnak valóra²⁵.

Kettős életvezetés

Mind Donászi, mind Nagy esetében kialakult és rendkívül jellegzetes a kettős életvitel.

Ez nem újdonság, *Calder* és *Carich*²⁶ leírja, hogy a sorozatgyilkosok pszichopátiás vonásaihoz tartozik „kaméleonszerűségük”, vagyis hogy gyakran képesek a társadalomba belesimulni, azaz egy látszólag „normális” életvezetést folytatni, miközben rendszeresen emberöléseket követnek el.

21 Ego-szinton: énaonos, önmaga által elfogadott, felvállalt, céljaival egy irányba mutató, az énéideálnak megfelelő.

22 Otto F. Kernberg: *Borderline szindróma és patológiás narcizmus*. Animula Kiadó, Budapest, 2004

23 Vernon J. Geberth – Ronald N. Turco: „Antisocial personality disorder, sexual sadism, malignant narcissism, and serial murder.” *Journal of Forensic Sciences*, vol. 42, no. 1, 1997, pp. 49–60.

24 Carl P. Malmquist: *Homicide: A psychiatric perspective*. American Psychiatric Pub, Arlington, 2007

25 Reid J. Meloy – Anthony G. Hempel – Thomas B. Gray – Kris Mohandie – Andrew Shiva – Thomas C. Richards: i. m.

26 Martin Calder – Mark S. Carich: *Contemporary treatment of adult male sex offenders*. Russel House Publishing Ltd., Dorset, 2003

Ennek a kettősségnek két fő funkciója van. Az egyik, hogy csökkenti a lebukás veszélyét, hiszen annál biztosabb a rejtőzés, minél kevesebben tudnak a cselekményekről. Az élettárs akár véletlenül is elszólhatja magát. Az érzelmi kötődés lazulásával akár fel is adhatja a hatóságoknál a tettest, konfliktus esetén pedig zsarolási alapként szolgálhat a tudása. Az esetleges lebukás esetén szintén hasznosabb az elkövetőnek, ha partnere nem tud olyan információkat adni a hatóságoknak, amelyeket az felhasználhat a bizonyításban. A kettős életvezetés másik funkciója a narcisztikus fantáziavilág megőrzése: amíg az csak az övé, ott hősként élheti meg magát, és nem konfrontálódik a valósággal.

Ennek ára a magány, hiszen ez csak úgy fenntartható, hogy még a hozzájuk legközelebb álló személyeket sem engedik deviáns belső világuk közelébe, a megvalósítás ezért nagyban függ a tettes magánytűrésétől, aszocialitásától.

Hogyan valósult ez meg az elemzett esetekben?

„Normális” életében Donászi és Nagy is erős, gyermek nélküli párkapcsolatban élt egy-egy idősebb nővel. Párválasztásuk oka lehet, hogy egy idősebb nő általában függetlenebb, kevésbé támaszkodik a partnerére, és így nagyobb függetlenséget, szabadságot tesz lehetővé, mintha egy fiatalabb nőt választottak volna. A szándékolt gyermek nélküli életvitel szintén a kötöttségek kerülését jelzi, mint ahogy a baráti kapcsolatok hiánya is. Ez utóbbit azonban mindenki visszahúzódo természetüknek tulajdonította. Anyagi ellátottságuk hullámzó volt, de ez sem érte el a környezet számára tolerálhatatlan, vagy túl feltűnő szintet.

Az életvitel kettéválasztása eltéréseket mutat Nagynál és Donászinál.

Nagynál ezt jóval izoláltabban, aszociálisabban láthatjuk megvalósulni, a két életszféra gyakorlatilag hermetikusan el volt zárva egymástól. Felesége, „normális” környezete egészen az elfogásáig, majd a haláláig semmit nem tudott a „másik” életéről. Antiszociális életszférájában gyakorlatilag szinte teljesen egyedül létezett, néhány alkalmi bűntársat leszámítva. Ez jól mutatja Nagy narcizmusának rejtőzködőbb, érzékenyebb, aszociális jellegét is. Az exhibíciós igénynél erősebb volt az, hogy zavartalanul megélhesse grandiózus fantáziáit, élvezve, hogy ő Magyarország egyik „leggyilkosabb” elkövetője. Az ilyen fantáziálásban a tettes továbbéli a cselekményben megvalósult mindenhatóságát arra gondolva, hogy ezt másokkal is megteheti, ha kedve tartja, mások élete az ő kegyelmén múlik, ő élet és halál ura²⁷. Az ilyen működés ese-

²⁷ John E. Douglas – Mark Olshaker: *Mindhunter: Inside the FBI's elite serial crime unit.* Simon & Schuster, New York, 1995

tében a bizonyítás nehezített, és fel kell készülni arra, hogy a tettes a végsőig védeni fogja felépített fantáziavilágát, mivel ezzel a saját identitását védi.

Donászinál kevésbé rigid, de ugyanúgy átjárhatatlan az elhatárolás az élete két szférája között. Élettársával közölte, hogy bűnözői életpályát választott magának, egy-egy alkalommal még Benével is engedte találkozni, de belelátást és beleszólást a történésekbe nem engedett. A deviancia itt tehát vállaltabb, ami egybevág azzal, hogy Donászi narcizmusa sokkal inkább az arrogáns formában, a szégyen elutasításával nyilvánult meg. Jelzi azt is, hogy Donászi nem volt olyan mértékben aszociális, mint Nagy, kevésbé tolerálta a magányt, és sokkal inkább szüksége volt mások figyelmére, csodálatára.

Valószínűleg legalább részben ennek tulajdonítható, hogy az élettársa végig kitartott Donászi mellett, a cselekmény napvilágra kerülése nem szakította meg az érzelmi köteléket közöttük. Nagy ezzel szemben egészen a haláláig igyekezett az édesanyja és a felesége előtt fenntartani a „normalitás” látszatát, nagyon fontos volt neki, hogy ők ketten ne gondolják róla, hogy gyilkos.

A fegyvermánia

Mindkét férfinál jól dokumentált a megszállott vonzódás a fegyverekhez. Ez több szempontból lényeges. Először is, a fegyverekkel és azok használatával és a harcászattal való folyamatos foglalkozás fejleszti az elkövét tervezési, kivitelezési képességeit, amely aztán a cselekmény végrehajtásánál segítségére van. Másodsor az ilyen témákban való elmerülés, különösen, ha harcászati kiképzéssel is társul, normalizálhatja az ölést mint problémamegoldó eszközt, csökkenti az öléssel kapcsolatos érzékenységet. Harmadszor, az ilyesfajta hobbi háttérében általában az úgynevezett harcos mentalitás áll.

A harcos mentalitás narcisztikus kiindulású, fantázia-hangsúlyú énreprezentáció, célja az önérzeti sérülések kompenzációja. Arról van szó, hogy a narcisztikus, ezért sérülékeny, és az önérzeti sérüléseket nagyon nehezen kiheverő személy az életben előforduló kudarcokra, megalázónak érzett eseményekre olyan fantáziákkal, tevékenységekkel reagál, amelyekből táplálkozva nem megalázottnak, hanem éppen felsőbbrendűnek, sérthetetlennek érezheti magát. Egy olyan énképet képzel magának, ami megvédi a további sérelmekről, és a revánusra is lehetőséget ad. Hiszen a fegyver ismerete által egy olyan eszközt ural, amellyel ujjának egyetlen mozdulatával határozhat életről és halálról. A harcos mentalitás a fegyverekhez vonzódáson kívül megjelenik egyebek között a katonaság és egyéb fegyveres szervek iránti ér-

deklódésben, esetleg ilyen jellegű munkavállalásban, képzettségben, háborús relikviák iránti érdeklődésben, harcművészetek gyakorlásában, erőszakos tévéműsorok, videojátékok preferenciájában, és ilyen figurákra utaló becenevek választásában. Jellemző a mindenhatóság érzése, az impulzivitás, a deviancia, a kapcsolatokban való egyoldalú viszonyulás, és a kiemelt fokú újdonságkeresés.²⁸

Ezen a ponton megjegyzendő, hogy a fegyver és a fegyveres akció szexualizáltsága, ahogy az Donászinál látható volt, a sadizmusra való hajlam jeleként értékelhető. Ez a malignus narcizmussal együtt különösen veszélyes kombináció a szexuális sorozatgyilkosság tekintetében, különösen szexuális kudarcok esetén. Donászi esetében talán csak azért nem ez történt, mert szexualitása nem volt kudarcos.

Az indexcselekmények

A nemzetközi osztályozás szerint Nagy és Donászi is sorozatgyilkos²⁹, miközben Mór egyértelműen tömeggyilkosság is, és sokkal inkább magán is viseli a tömeggyilkosságra jellemző végrehajtási jellemzőket, mint a skálás gyilkosság.

Mindkét férfi indexcselekményei ragadozó/zsákmányoló, azaz instrumentális jellegűek (szemben az affektív, azaz reaktív, impulzív öléssel).

Első ölését mindkét férfi egyedül hajtotta végre, a másodikat, amely mindkét esetben az indexcselekmény is, egy társsal. Ezután azonban különböző módon haladtak tovább. Donászi a kudarcos skálás akció ellenére megtartotta a kétszemélyes felállást, amelyben ő volt az akció főszereplője, Bene pedig a biztosító, aki csak szükség esetén került előtérbe. Nagy a móri eset után egyedül hajtotta végre cselekményeit.

Az indexcselekményben mind Donászi, mind Nagy vezérszerepben volt.

28 Reid J. Meloy – Anthony G. Hempel – Thomas B. Gray – Kris Mohandie – Andrew Shiva – Thomas C. Richards: i. m.

29 Sorozatgyilkos az, aki kettőnél több áldozatot szed több mint egy helyszínen, és az emberölési cselekmények között nyugalmi periódus van. A nyugalmi periódus azt jelenti, hogy a tettes az emberölések között visszatér az általános életviteléhez. Az úgynevezett ámokfutás (*spreed killing*) akkor állapítható meg, ha három vagy több áldozat van egynél több helyszínen, az emberölési cselekmények között azonban nincs nyugalmi periódus. A tömeggyilkosság (*mass murder*) legalább négy áldozat megölése egy helyszínen, egy időben. John E. Douglas – Ann W. Burgess – Allen G. Burgess – Robert K. Ressler (eds.): *Crime classification manual: A standard system for investigating and classifying violent crimes*. John Wiley and Sons, San Francisco, 2006

A patológiás narcizmus jelei az indexcselekményekben

Az egyik legfontosabb jellemző a két indexcselekményben, bár a móri epizódnál szembeszökőbb, hogy a zsákmány megszerzéséhez nem lett volna szükség emberölésre, vagy legalábbis nem olyan mértékű véráldozatra, mint amely megvalósult. Ez a fajta túlzás (*overkill*) kézjegyek³⁰ tekinthető. A túlzott erőszak ezekben a cselekményekben nem impulzív haragreakció következménye, nem is a szexuális kielégülést szolgálja, egyszerűen az ölés élvezetét láthatjuk. Ez egyértelműen látható, ha azt tekintjük, hogy a cselekmény során mekkora hangsúly (például mennyi idő) helyeződik az ölésre, és mennyi a pénz megszerzésére. Megállapíthatjuk, hogy a pénzszerzés fontos ugyan, de motivációs szempontból másodlagos: mintegy ürügyet ad arra, hogy miért kell az akciót végrehajtani. Az elsődleges motiváció maga az akció. Mindkét esetben egy bizonyos fantázia, egy „saját akciófilm” megvalósulását látjuk. Ilyen esetben a cselekmény nemcsak anyagi javakat hoz a tettes számára, hanem érzelmi kielégülést is kelt, ezért tekinthető a túlzott erőszak és az ölés élvezete kézjegyek.

Az ölési aktus élvezete olyan lényeges jellemző, amelyből egyértelműen lehet következtetni a patológiás narcizmusra. Ez ugyanis a totális dominancia miatt nyújt élvezetet a tetteseknek. Ez a mindenhatósági érzés csúcspontja számukra. Ilyen szükséglet, illetve kielégülési forma pedig a patológiás/malignus narcizmus esetén merül fel.

Mindkét indexcselekményre jellemző az áldozatoktól való emocionális távolság, izoláltság. Az elkövetők az áldozattal sosem kerültek intim közelségbe, sem szexuálisan, sem emocionálisan, az áldozatok csupán célpontok – tárgyak, amelyek az anyagi javak megszerzésének elhárítandó akadályai. Ezzel összhangban van az eszközválasztás: a lőfegyver. Mindkét cselekményben jól látható a fegyver használatának élvezete, ebből következtetni lehet a fegyve-

³⁰ Az elkövetői kézjegy egy olyan magatartás a cselekmény elkövetésekor, amely nem kellett a sikeres kivitelezéshez, az azonban a tettes érzelmi kielégüléséhez szükséges volt. Ennek alapján elkülönítendő a modus operanditól. John E. Douglas – Ann W. Burgess – Allen G. Burgess – Robert K. Ressler (eds.): i. m. A kézjegyek két szintje van. Az egyik a viselkedéses szint, vagyis az a sajátos magatartás, amely tehát nem szükséges a cselekmény kivitelezéséhez, csupán az elkövető személyes szükséglete volt. Ez egyedi viselkedéses bizonyítékként használható fel, bár a hiedellel ellentétben nem feltétlenül marad statikus, azaz cselekményről cselekményre változatlan. Ami azonban valóban nem változik, mert a személyiség legmélyebb rétegeiből származik, a kézjegy másik szintje: az a pszichológiai szükséglet vagy vágy, amely a kézjegy-magatartást életre hívja, amelyet ez a magatartás a cselekmény során kielégít. James J. Coupe: A clinical approach to deductive profiling. Institute for Graduate Clinical Psychology, Chester, 2003

rek iránti, a pusztá funkcionálitáson túlmutató érdeklődésre, és ezen keresztül a harcos mentalitásra. A harcos mentalitás ismét jelzi a fokozott narcizmust, mivel egy olyan önreprezentáció, amelynek középpontjában a gyengeség és tehetetlenség érzésének ellensúlyozása áll, az erő és mindenhatóság érzésének biztosításával, amely a fegyverbirtokláson és -uraláson keresztül valósul meg.

Mindkét esetben látható tematika a katonás, tervszerű és célszerű akcióvégrehajtás. Az áldozatok minél nagyobb száma nem lényeges, a fontos, hogy egyetlen áldozat se maradjon életben. Donászi esetében a túlzott erőszak az egész pályás letámadás jegyében történik, a fegyver éles helyzetben történő használatának, akciófilmszerű jelenet főszerepének élvezete áll mögötte. Ebből lehet következtetni a patológiás narcizmus nyíltabb megjelenésére, a nagyfokú exhibíciós szükségletre. Nagynál inkább a militarista alaposság, az akció tökéletességének a mutatójaként jelenik meg a túlzott erőszak. Nagy „filmje” inkább egy „tökéletes hivatásost” mutat, aki végigmegy a feladatként kijelölt területen, és szisztematikusan mindent elpusztít. Mindez jelzi a harcos mentalitást, a fegyverekkel kapcsolatos megszállottság hangsúlyosabb voltát.

Ennek nyomán az elkövetés módja (előre eltervezettség, organizáltság, céltartás, az ijedség és a sietség hiánya) – elsősorban Mór esetében – arra utal, hogy a tervbe vett akció nem keltett olyan mértékű feszültséget az elkövetőkben, amely rontotta volna a teljesítményüket, és az öléssel kapcsolatban nem volt olyan gátlásuk sem, amely zavaróan hatott volna, vagy bármiféle oldást igényelt volna a végrehajtás érdekében. Ezzel egybevág, hogy a tetteseknek volt már ölési élményük az indexcselekmény előtt. Másrészt utal arra, hogy nem volt szükségük feszültségoldásra, például alkoholfogyasztásra a cselekmény előtt. Az alkohol (és a legtöbb pszichoaktív szer) hat a mozgáskoordinációra, a döntéshozó képességre, ez pedig ronthatja a tettes hatékonyságát és ezzel az akció sikerét, tökéletességét. Ez a nagy kontrolligényű, a cselekményének minden percét átélni óhajtó tettes számára a legkevésbé kívánatos tudatállapot³¹.

A cselekmény után

A cselekmény utáni időszakot szintén meghatározta a két tettes narcizmusa. Nagy a kriminális szempontból sikeresnek tekinthető móri eset után alább-

³¹ Reid J. Meloy – Anthony G. Hempel – Thomas B. Gray – Kris Mohandie – Andrew Shiva – Thomas C. Richards: i. m.

adott a lehetséges zsákmány és az akció hírértékének tekintetében, és újra magányosan követte el cselekményeit. Ez újabb jelzés Nagy aszociálisabb irányultságára. Másrészt, ahogy azt már a cselekmény elemzésénél láttuk, a tökéletesség mind a cselekmény, mind az önképe szempontjából elsődleges fontosságú volt Nagy számára, az önérzeti sérülések elkerülése érdekében könnyű volt a hibát a társal azonosítani. Másrészt a móri cselekmény mind anyagilag, mind a grandiózus fantáziákat tekintve hosszan tartó kielégülést nyújtott.

Donászi narcizmusának nyíltabb, exhibicionistább jellegét az is jelzi, hogy ő nem tudta a saját „nagyágának” tudatát önmagában megőrizni, dicsekvésre és ehhez közönségre volt szüksége. Másrészt számára még fontosabb volt a nagy zsákmány, a „korszakalkotó” akció, és a címlap. Ezt az igényét a skálás cselekmény alig tudta kielégíteni. Kriminális szempontból sikeres és korszakalkotó, rendkívüli anyagi haszonnal járó akció azonban egyedül aligha kivitelezhető, így Donászit a szükség is társulásra kényszerítette.

Mint minden narcisztikus bűnözőnek, Nagynak és Donászinak is rendkívül fontos volt látnia a világra gyakorolt hatását, ezért mindketten gyűjtötték a cselekményről szóló médiadokumentációkat. Mindkettejük esetében fontos elem volt annak élvezete, hogy túljárnak a hatóság eszén, természetesen ez is grandiózus énképüket táplálta.

Donászi viszonyulása ölési cselekményeihez jóval egyértelműbb volt, mint Nagy esetében. Donászi ragaszkodott a kriminális életviteléhez, büszke volt az akcióira, gátlástalanul kereste az elismerést. Önmaga „sötét oldala” a személyiségébe integráltabb, önmaga előtt vállaltabb volt. Nagy viszonyulása jóval ambivalensebb. A „jó” és a „sötét” oldal szétválasztása, ahogyan az a kettős életvitelében is látható, nála jóval hermetikusabb volt, és kiemelten fontos volt neki, hogy a számára fontos két személy ne szerezzen tudomást a másik oldalról.

Valószínűleg ezzel a különbséggel van összefüggésben a lebukáskor látott szintén eltérő viselkedés. Donászi „katonásan” elismerte a vereséget, és együttműködött. Nagy továbbra is ragaszkodott grandiózus énképéhez és fölényéhez, és játszózásba kezdett a nyomozókkal. Ez a játszózás nemcsak azt a célt szolgálta, hogy elkerülje a felelősségre vonást, hanem a fölényének folyamatos érzése és érzékeltetése a legnagyobb narcisztikus kielégülések közé tartozott a számára. Ennek rendkívül jellemző megnyilvánulása például, hogy ragaszkodott a legmagasabb szintű rendőri vezetőkkel történő tárgyaláshoz, és hogy saját fontosságára hivatkozva a végsőkéig ő akarta meg-

szabni a nyomozati cselekmények menetét. Az előzetes fogva tartás alatt látható volt, hogy az exhibíción keresztüli narcisztikus töltekezés nála is létfonosságú volt. Bár lepezve saját szerepét, de mégis a hatóság és a világ tudomására kellett hoznia, hogy valójában még több bűncselekményt, köztük gyilkosságot követett el, mint amennyiről tudomásuk van, „teljesítménye” nem áll meg a móri vérengzésnél.

Az öngyilkosság

Az öngyilkosságban természetesen mindkét esetben jelentős szerepe lehetett az életfogytiglani szabadságvesztésnek, amelyet Donászinál ki is szabtak, de vélhetően Nagy is tudatában volt annak, hogy ez vár rá. Volt szegedi fogvatartottként és volt börtönörként mindketten pontosan tudták, hogy ez milyen kilátásokat jelent.

A patológiás narcizmus ismerete azonban további magyarázattal és mélyebb megértéssel szolgál.

A narcisztikus személyiségnek folyamatosan szüksége van a külvilág csodálatára, amely a grandiózus énképet táplálja. Ennek hiányában a grandiózus énkép összeomlik, és megjelennek azok az érzések, amelyek elnyomására az szolgálta: a narcisztikust elöntik az értéktelenség, a tehetetlenség, a szegény érzései. Ez a narcisztikus személyiség számára tolerálhatatlan. A korábban a külvilágra irányított harag, amellyel grandiózus önképét védte, fokozatosan önmaga felé fordul³². Ez a mechanizmus különösen Donászi öngyilkosságára szolgálhat magyarázatként.

Az öngyilkossági fantáziák ezen kívül kontroll- és fölényérzést nyújtvá javíthatják, védhetik a veszíteni képtelen narcisztikus grandiózus énképét. A szuicidium megvédheti az egyént az előre látott narcisztikus sérüléstől, azaz a halála a megsemmisülést és a legyőzetést hivatott megelőzni. Mindeközben arra gondolhat, hogy ő olyan ember, aki még a haláltól sem fél³³. Ezen kívül az öngyilkossággal a passzív áldozati szerep és megaláztatás fölényhelyzetbe fordítható, a situáció feletti kontroll visszaszerezhető azáltal, hogy az egyén úgy érzi, végül mégis ő határozza meg, hogy az események mikor és hogyan érnek véget. Ez a mechanizmus különösen Nagy öngyilkosságát magyarázhatja.

³² Elsa F. Ronningstam: i. m.

³³ Uo.

Összegzés

A magyar kriminalisztikátörténet két hangsúlyos pontja, a skálás gyilkosság és a móri bankrablás háttérében álló két férfit hasonlítottam össze. Két nagyon jó intellektusú, de patológiásan narcisztikus férfit láthattunk, akik a kudarcukat képtelenek voltak kiheverni, ezért feljogosítottnak érezték magukat arra, hogy a sérelmeikért a törvényen kívül vegyenek elégtételt. Mindkét férfi megszállottja volt a fegyvernek, és a fegyver nyújtotta hatalomnak, az erő és mindenhatóság érzésének. Ez eleinte csak a képzeletüket töltötte be, majd a fantáziálásból átléptek a valóságba.

A tanulmányban elemeztem a patológiás és a még súlyosabb malignus narcisztikus működés jellemzőit. Itt röviden annyit emelnék ki, hogy patológiás narcizmus jelenlétében az elkövető számára a legfontosabb értékek a hatalom, a dominancia és fölény, az erő, a tökély. Saját énképe is ezen elemek köré épül, és mindent megtesz, hogy ennek megfelelő énképet alkothasson magának. Ha ez nem sikerül, akkor előbb fokozott fantáziálásba kezd, majd amikor ez sem elég, feljogosítottnak érzi magát, hogy az írott és iratlan törvényeket is áthágva érvenyt szerezzen mindenhatósági vágyainak. Rendkívüli kielégülés számára a világra gyakorolt hatását szemlélni, saját nagyszerűségének hitében fürdőzni, ezért a narcisztikus elkövető követi a cselekményével kapcsolatos nyomozás alakulását, és gyűjti az ezzel kapcsolatos médiadokumentációt. Az emberek csodálatától függ, a kudarcot és a kritikát rendkívül nehezen tűri. Az utóbbiakra vagy hosztilisan, az önérzetét sértő fél megalázásával és leértékelésével, vagy visszahúzóódással és bosszúfantáziákkal reagál. A szégyent nem képes tolerálni. Ezek a jellemzők jól láthatók Nagy és Donászi élettörténetében, a róluk szóló beszámolókból, és az öngyilkosságukban is.

Sorra vettem a két férfi életútjának, döntéseinek hasonlóságait, amelyeket nem kizárólag, de lényegében meghatározott a patológiás narcizmusuk. A legfontosabb aspektusok a narcizmus megjelenése a bűncselekményeikben és a bűncselekmény utáni viselkedésben.

Az indexcselekményekben egyértelmű malignus narcisztikus jegy az ölés élvezete, mert ezt az élvezetet a totális dominancia megélése, a mindenhatósági fantáziák megvalósulásának narcisztikus csúcsmélnye adja. Ennek jelenléte kézjegyként kezelendő.

A móri cselekményben a perfekcionizmus jelei láthatók, ez jelzi a szenzitívebb típusú elkövetőt, akinél a fantáziavilág burjánzóbb, a kontrolligény extrém mértékben fokozott, az aszocialitás kifejezettebb. A skálás cselekményben ezzel szemben inkább az élménykeresés jeleit láthatjuk, ami az im-

pulzívabb, arrogánsabb típusú elkövetőt jelzi, fokozottabb magamutogatási hajlammal, dicsekvéssel, a csodálat nyílt keresésével.

A fegyverhasználat élvezetére utaló jelek a narcizmus vonalán a harcos mentalitás meglétét jelzik, annak a narcizmus karakterjegyeire ráépülő jellemzőivel együtt.

Természetesen sok szempont szerint lehet még elemezni egy-egy cselekményt, vagy egy-egy elkövetőt, de itt most egy olyan jellemzőt mutattam be, amely meghatározza a személyiség egész karakterét, és nem kontrollálható tudatosan, így a cselekmény elkövetésén és a cselekményen kívüli működés-módban is megmutatkozik. Ezért ha egy cselekményben sikerül felfedezni az ilyen meghatározó mechanizmusok jegeit, akkor ebből fontos következtetések vonhatók le a tettes cselekményen kívüli működésére. Ez pedig felhasználható a profilalkotásban és a felderítésben, valamint a vizsgálati szakaszban jól alkalmazható a tettes megközelítésénél alkalmazott stratégia kialakításakor, mert lépéselőnybe hozza a nyomozó hatóságot.

IRODALOM

Calder, Martin – Carich, Mark S.: Contemporary treatment of adult male sex offenders. Russel House Publishing Ltd., Dorset, 2003

Coupe, James J.: A clinical approach to deductive profiling. Institute for Graduate Clinical Psychology, Chester, 2003

Dévényi István: A hadifogoly halála. Felvágta ereit a kegyetlen páros egyik tagja. Mno.hu, 2001. augusztus 25. <http://mno.hu/migr/a-hadifogoly-halala-831543>

Douglas, John E. – Olshaker, Mark: Mindhunter: Inside the FBI's elite serial crime unit. Simon & Schuster, New York, 1995

Douglas, John E. – Burgess, Ann W. – Burgess, Allen G. – Ressler, Robert K. (eds.): Crime classification manual: A standard system for investigating and classifying violent crimes. John Wiley and Sons, San Francisco, 2006

Gabbard, Glen O.: „Two subtypes of narcissistic personality disorder.” *Bulletin of the Menninger Clinic*, vol. 53, 1989

Geberth, Vernon J. – Turco, Ronald N.: „Antisocial personality disorder, sexual sadism, malignant narcissism, and serial murder.” *Journal of Forensic Sciences*, vol. 42, no. 1, 1997

Hamilton, Gregory N.: Tárgykapcsolat-elmélet a gyakorlatban. Animula Kiadó, Budapest, 1996

Kelemen Gábor: „A narcizmus leltárai.” *Orvoslás és Társadalom*, 2010/12.

Kernberg, Otto F.: Borderline szindróma és patológiás narcizmus. Animula Kiadó, Budapest, 2004

Kovács Lajos: A mór megtette... Korona Kiadó, Budapest, 2009

HÍRES BŰNŰGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

Malmquist, Carl P.: Homicide: A psychiatric perspective. American Psychiatric Pub, Arlington, 2007

Meloy, Reid J. – Hempel, Anthony G. – Gray, Thomas B. – Mohandie, Kris – Shiva, Andrew – Richards, Thomas C.: „A comparative analysis of North American adolescent and adult mass murderers.” *Behavioral Sciences and the Law*, no. 22, 2004

Nothoff Ingrid: Én vagyok a móri mészáros? Nagy László eredeti naplójával. GBT Press, Budapest, 2008

Pék Győző: Személyiséglélektan III. Oktatási segédanyag. Debreceni Egyetem Pszichológiai Intézet, 2008. május 5.
http://psycho.unideb.hu/munkatarsak/pek_gyozo/targyak/SZEM_III_ken_wilber_3.pdf

Ronningstam, Elsa F.: Identifying and understanding the narcissistic personality. Oxford University Press, Oxford, 2005

Solan, Ronnie: „Narcissistic fragility in the process of befriending the unfamiliar.” *The American Journal of Psychoanalysis*, vol. 58, no. 2, 1998

Tábori Zoltán: Nagyvadak. Donászi és Bene. Magyar Könyvklub, Budapest, 1996

Ára: 530 Ft

